Sufizam

OSNOVE ISLAMSKE DUHOVNOSTI

William Stoddart

Sa predgovorom R.W.J. Austina

WILLIAM STODDART

SUFIZAM

osnove islamske duhovnosti

SA PREDGOVOROM R. W. J. AUSTINA

PRIJEVOD SA ENGLESKOG
Asim Delibašić

Sarajevo, 2014.

Doista, Mi (Bog) smo svakom narodu poslanika poslali, da propovijeda: "Bogu se klanjajte, a lažnih božanstava se klonite!"

Kur'an, Sura "Pčele," 16:36

Mi (Bog) ne pravimo nikakve razlike između bilo kojeg od njih (poslanika).

Kur'an, Sura "Krava," 2:136

Mi (Bog) smo učinili da Isus, sin Marijin, njih [hebrejske vjesnike] slijedi, i dali mu Evanđelje, a samilost i blagost spustili smo u srca onih koji njega slijede.

Kur'an, Sura "Gvožđe," 57:27

Uistinu, oni koji vjeruju (muslimani), i oni koji su jevreji, i Sabijci, i kršćani, i oni koji u Posljednji Dan vjeruju i dobra djela čine: njima straha nema, i oni očajavati neće.

Kur'an, Sura "Trpeza," 5:69

Ti ćeš naći da su najbolji prijatelji vjernika (tj. muslimana) oni koji govore: "Mi smo kršćani." To je zato što među njima ima svećenika i monaha, i zato što se oni ne ohole.

Kur'an, Sura "Trpeza," 5:82

⁂

Moje srce se raskri za oblik svaki: ono postade pašnjak gazelama, samostan kršćanskim monasima, hram idolima, Ka'aba hodočasnicima, pločama Tore i knjigom Kur'ana. Religiju Ljubavi ispovijedam ja; u ma kojem smjeru njezina karavana krene, religija Ljubavi biće moja vjera i moje uvjerenje.

Muhjiddin ibn Arabi (1165-1240.)

Ja nisam ni kršćanin ni jevrej ni zoroaster ni musliman. Ja nisam ni od istoka ni od zapada, ni od kopna ni od mora... Dvojnost sam ostavio po strani, i uvidio da su dva svijeta jedno. Ja tražim Jedno, ja spoznajem Jedno, ja vidim Jedno, ja zazivam Jedno. On je Prvi, On je Posljednji, On je Vanjski, On je Unutarnji.

Dželaluddin Rumi (1207-1273.)

SADRŽAJ

Predgovor 9
Uvod 13
Poglavlje 1: Islamski egzoterizam (šari'a) 21
Poglavlje 2: Islamski ezoterizam (haqīqa) 33
Poglavlje 3: Mistički put (tarīqa) 49
Aspekti islamskog ezoterizma 72

Appendix: Izbor navoda vezanih za sufizam

Iz Kur'ana 89
Iz kazivanja Muhammedovih 93
Iz kazivanja sufija 96
Devedesetdevet Božijih Imena 99
Odabrana bibliografija 115

Popis ilustracija

Ilustracije u tekstu:

Božije Ime (Allah) okruženo stavcima iz Kur'ana 12
Grobnica Muhjiddina ibn Arabija 48
Prikaz bratstava 52
Darqawijski tespih/brojanica 59
Medžlis i sveti ples mevlevijskih derviša 62
Jin-Jang simbol 69
Tipični islamski geometrijski dizajn 71
«Doista, Allah je Lijep i On ljepotu voli» 96

Ilustracije islamske umjetnosti i arhitekture:

Kur'an Sura «Svitanje» 107
Devedeset i devet imena Božijih 108
Fez, Maroko: Karawiyin džamija 109
Granada, Španija: Alhambra 110
Kordoba, Španija: Velika džamija 111
Konja, Turska: Ince minara 112
Agra, Indija: Tadž Mahal 113
Delhi, Indija: Džama mesdžid 114
Isfahan, Iran: Most Hadžu 115

Tabele i dijagrami:

Doktrina logosa 37
Spiritus, anima, corpus 40
Sadržaji duše 40
Pet Božanskih Prisutnosti (arapski) 41
Pet Božanskih Prisutnosti (općenito) 42
Dva Pola Univerzalnog očitovanja 67

PREDGOVOR

Samo rijetki će se danas usprotiviti zaključku da živimo u dobu koje je označeno, baš kao što su bila i neka prije njega, preplavljujućom duhovnom zbunjenošću i dvosmislenošću. Jedan od glavnih učinaka ovakvoga stanja stvari bila je još neviđena bujica štampane riječi na temu religije općenito, i misticizma posebno, što je, u isti mah, bilo očitovanje duboke duhovne gladi i razuzdane duševne radoznalosti tako karakteristične za posvjetovljenog čovjeka.

Međutim, budući da su vanjske forme i doktrine religije postale "zastarjele i lišene povjerenja," u ovom postliberalnom dobu, zadatak mnogih skorašnjih izlagatelja religijske mudrosti bio je da izdvoje mističke, i prema tome naizgled manje formalne aspekte velikih religijskih tradicija, i da ih predstave, izvan odgovarajućeg konteksta, kao novootkrivene "filozofije za naše vrijeme." Ovaj pokušaj da se "obere" sa velikih svjetskih religija "kajmak" koji se smatra prihvatljivim i ukusnim posvjetovljenom čitateljstvu, loše je zamišljen, varljiv, i opasan, pošto navodi ljude na zaključak da su sposobni, bez neophodne doktrinarne i psihološke pripreme, dosegnuti duhovne darove i blagoslove namijenjene jedino onima koji pripadaju posebnoj tradiciji kao cjelini.

Ova pojava očituje se u mnogim pseudoistočnjačkim kultovima koji danas preplavljuju glavna gradska središta Zapadnog svijeta. Iako je, sve do danas, zanimanje ovakve vrste bilo ograničeno na različite aspekte hinduističke i budističke duhovnosti, sada je i sufizam, mistička tradicija islama, postao predmetom znatiželje i readaptacije, a ova nova knjiga o sufizmu trebala bi biti dočekana kao ispravka uvelike zbrkanog razmišljanja na ovu temu.

Postoji mnoštvo načina pomoću kojih je moguće pristupiti izučavanju islamskoga misticizma. Prvo, to je pristup samoga sufije, koji predočuje svoj Put ili Metod kao istinski izraz islamske duhovnosti koja, kao takva, počinje sa poslanikom Muhammedom i koja je oduvijek bila dijelom i sastavnicom duhovne tradicije islama kao cjeline. Izučavanje sufizma na osnovu čisto sufijskih izvora, ipak, pretpostavlja korjenito upoznavanje sa islamskom religijom, u općenitom smislu, kao i ovladavanje jednim od njemu prirođenih jezika.

Drugo, moguće je izučavati mnoga znanstvena djela koja su posljednjih pedeset godina proizašla iz pera zapadnjačkih orijentalista, od kojih su mnoga pomna i visoko poučna, ali skoro posvema nedostatna u bilo kakvom uvažavanju iskustvenog doživljaja sufizma, tako bitnog za svako odgovarajuće razumijevanje. Također, ovakav pristup je često podlagan postavci, različito iskazivanoj, da je sufizam nešto suštinski strano islamu što je na njega nakalemljeno posuđivanjem od drugih religija.

Naposljetku, postoji i nešto što bi se moglo osloviti univerzalističkim pristupom, koji motri islam i sufizam kao pojedinačno očitovanje univerzalne čovjekove težnje prema nadnaravnom i duhovnom. Ovaj pristup mogao bi biti izuzetno svrhovit i prosvjetljujući, posebno u ovim vremenima, u kojima izlaganje temeljnih počela i simbola može provesti tragatelja kroz bujicu vjera i kultova koji mu se danas nude. To je osobito istinito u pogledu vrijednih radova René Guénona, Frithjofa Schuona, i Titusa Burckhardta koji, zamjećujući duhovne suštine prirođene svim velikim religijskim tradicijama, nisu činili grešku, koja se danas tako često čini, obezvređivanja značaja i važnosti krajnjeg i nesumnjivog potčinjavanja jednoj posebnoj tradiciji, a niti su zaboravljali da se pojedinac oblikuje religijskom tradicijom, a ne *vice versa*.

Baš kako univerzalistički pristup može biti od velike pomoći tragateljima našega vremena, u krivim rukama on može biti izrazito zastranjujući, budući da postoje dva načina na koja ovaj pristup može biti zloupotrijebljen. To je pristup kojeg su često usvajali svjetovni naučnici, posebno antropolozi i sociolozi, koji su skloni proučavati sve religije kao univerzalno priproste i dotrajale pokušaje predznanstvenog čovjeka da shvati svemir i svoje mjesto u njemu. Drugim riječima, oni odbacuju ispravnost i istinitost svih religija, osim u smislu uzoraka zanimljivih "objektivnim" istraživanjima. Univerzalistički pristup prihvaćen je i od strane čitavog mnoštva lutalica mističkih kultova, koji utočište traže u nejasnom, maglovitom univerzalizmu kako bi prikrili svoju nevoljkost da se potčine ili obavežu na duhovne, mentalne i psihološke obaveze koje su dužnost svakog pravog tragatelja za istinom.

Dr. Stoddart napisao je djelo o sufizmu koje ozbiljnome čitatelju pruža jedan istinski univerzalistički pristup, pošto je uspio zadržati u vidu, snažno i razvidno, islamsku narav i kontekst sufizma, u isti mah upošljavajući usporedbe sa drugim religijskim tradicijama, u kojima takva usporedba osvjetljava zajednička temeljna počela i ne zatamnjuje istinske i providonosne razlike duhovne perspektive, razmatranje od krucijalne važnosti unutar bilo kojeg legitimnog istraživanja religija svijeta.

R. W. J. AUSTIN
School of Oriental Studies
University of Durham

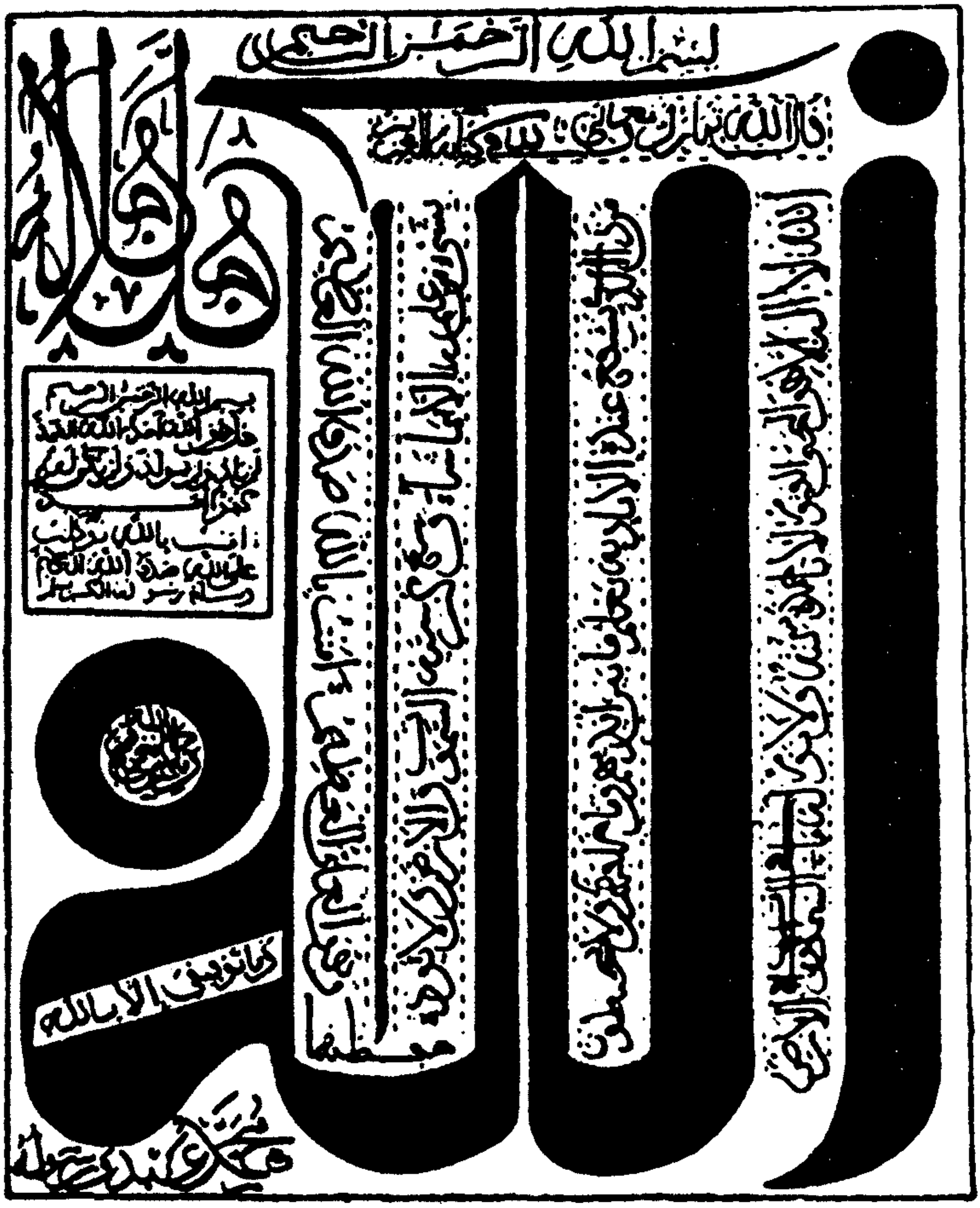

Božije Ime (*Allāh*)
okruženo stavcima iz Kur'ana
(marokanski drvorez)

UVOD

BEZ ISLAMA NEMA SUFIZMA

Već dugi niz godina, ljudi su veoma skloni kazati: “Ne vjerujem u religiju, vjerujem u duhovnost.” Neko bi se mogao zapitati šta “duhovnost” znači za ove ljude, jer ovakva tvrdnja govori o nepoznavanju značenja ovih dvaju termina, kao i međusobnih odnosa dviju zbiljnosti koje su njima označene. Ovaj nedostatak znanja, u stvarima koje su od takvog značaja, ne može proći bez negativnih posljedica za pojedinca i za zajednicu.

Čini se da ljudi preferiraju “duhovnost” jer ono što oni smatraju duhovnošću postavlja male zahtjeve pred njihove umove, i mala ograničenja na njihova ega. Umjesto toga, ta “duhovnost” dopušta njihovim umovima da lutaju gdje im je volja, i otvara puteve prepuštanju neobuzdanim željama svake vrste. Ono što bi se moglo nazvati “objektivnim elementom” u religiji, posve je eliminirano. Zaboravljeno je da velike objavljene religije, sa svojim vjekovno poštivanim učenjima o mudrosti i spasenju, i sa svojim intelektualnim zahtjevima i moralnim ograničenjima, ne mogu biti odbačene bez da to prouzroči strašne posljedice po društvo — posljedice koje već možemo vidjeti posvud oko nas.

Pod “religijom,” ovi ljudi izgleda da misle na ono što oni obično nazivaju “dogmatičkom” ili “formalističkom” religijom. Nažalost, mora se odmah priznati da je skoro svaka tradicionalna i formalna religija danas postala istinski denaturisana i lišena svoga sadržaja.[1] Sve što je ostalo od religije, sada je subjektivno, nepostojano, proizvoljno, i manjkavo u *dostojanstvu*, *autoritetu*, i *trajanju* – tim trima prepoznatljivim odlikama svake istinske religije. Ali, avaj, upravo su ove časne odlike (koje, zapravo, izostaju iz organizirane religije današnjeg vremena) ono što ljudi današnjice posebno odbacuju. Dodajmo još da je ovo suvremeno izobličavanje religije, na različite načine, pogodilo i teško ranilo sve velike svjetske religije. Pa ipak, istina je da u svakoj od njih još uvijek postoje sigurne utvrde odbrane, ma kako malene one bile, gdje se vjekovna vjerovanja i duhovne prakse još uvijek uvažavaju i obavljaju. Religija bi lahko mogla biti "vanjska" i formalna, dok je njezin korelativ, duhovnost, "unutarnja" i nadformalna. Svaki od ova dva elementa igra nezaobilaznu ulogu, a suodnos među njima mora biti jasno shvaćen i očuvan.

Kako bilo, postoji još jedan uzrok ove "duhovnosti" današnjice, i on glasi: Budući da je formalna religija danas itekako postala lišena istinski duhovnog sadržaja, i budući da se u školama više nikako ne podučava tradicionalnom protestantizmu ili katoličanstvu, duhovna praznina je automatski stvorena. I pošto mnogi dobri ljudi osjećaju potrebu da ispune ovu prazninu nečim zbiljnim, to dovodi do pojave mnoštva ljudi, i starih i mladih, koji "tragaju za nečim." (Oni koji ne tragaju, i tako su mrtvi!) Budući da argumenti koje nude male i još uvijek autentične kršćanske skupine, više nisu dovoljni — barem ne za većinu svijeta — da probiju kroz mnoštvo slojeva satkanih od opsjena scientifičkog doba, razumljivo je zašto se mnogi ljudi, u dobroj vjeri i s iskrenim nadanjima, okreću onome što bi se moglo opisati samo kao loše definirana "duhovnost." Prema onima koji se suočavaju sa ovom nedaćom, možemo osjećati mnogo simpatija, jer veliko je pitanje šta im se danas uopće nudi?

---

[1] U katoličanstvu, takvo stanje je prouzročio Drugi vatikanski koncil (1962-65.), čiji su se desakralizirajući i relativizirajući efekti postepeno proširili na ostale velike denominacije; u islamu, takvo stanje je donijela Homeinijeva "Islamska revolucija" u Iranu i Gadafijeva "Islamska republika" u Libiji. Termin "fundamentalizam," koji je pripisan ovim dvjema revolucijama, donekle je zastranjujući; u najboljem slučaju, tu bi se moglo govoriti o lažnom fundamentalizmu, jer su ovi pokreti skrenuli daleko od istinskih "fundamenata," ili počela, islama. Za pregled različitih kategorija muslimana u današnjem svijetu, vidi moju knjigu *Šta islam znači u današnjem svijetu?* (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2012.), Poglavlje 4.

Sve što ova knjiga o sufizmu (i, indirektno i implicitno, o drugim tradicionalnim sistemima duhovnosti) može ponuditi, jeste drevni savjet: "Traži i naći ćeš; kucaj, i otvorit će ti se." (Matej, 7:7) Očigledno, neophodno je "kucati" i "tražiti" sa poniznošću i ustrajnošću. Suvremeni tragatelj ima mnogo toga što bi trebao naučiti i mnogo toga što bi trebao dosegnuti. Ovaj savjet je savjet nade, a ne očajanja.

Unutarnja dimenzija formalne religije je "misticizam,"[2] a misticizam islama je sufizam. Misticizam se očituje unutar svake religije, a pokušaj da se ovaj mistički element razdvoji od religije, koja je njegova vanjska potpora, bio bi čin nasilja, koji bi mogao biti jedino fatalan po misticizam, ili duhovni put, koji je u pitanju. Misticizam se temelji na njemu pripadajućoj vanjskoj formi, u svom objektivnom izrazu, u svojoj stabilnosti, u svojoj ortodoksiji ("ispravnom mišljenju"), i u svome tradicionalnom simbolizmu. Mnogi su željeli biti joginima bez da budu hindusi, i mnogi su željeli biti sufijama bez da budu muslimani. To je uzaludan trud. Neko bi na isti način mogao htjeti da ima ljudski život bez ljudskog tijela. Budimo sigurni, tijelo (iako stvoreno na sliku Božiju) je propadljivo i smrtno, dok je život nevidljiv i besmrtan. Pa ipak, sve dok se nalazimo u ovome svijetu, jedino u tijelu život nalazi svoju potporu i svoj izraz. Stvar je ista u slučaju misticizma, o čemu svjedoče životi svih velikih mistika — prilično neovisno od činjenice da bi se za njih moglo reći da su iznutra slobodni i da su "iznad vanjskih formi."[3] Čovjek ne može biti benediktinski monah, a da ne bude kršćanin, ili sufija, a da ne bude musliman. Nema sufizma bez njemu pripadajuće religije islama.

---

[2] Od grčkog *mystēs*, koje znači onaj koji je iniciran (i koji se zakleo na tajnu) u neki od drevnih grčkih misterijskih kultova.

EGZOTERIZAM I EZOTERIZAM

Ova dva područja — vanjsko i unutarnje — u islamu uvijek ostaju biti manje ili više razdvojenim, mada nose vrlo određen odnos jedno spram drugoga. Ovaj odnos je tradicionalno opisan na sljedeći način: vanjska religija ili "egzoterizam" (u islamu poznat kao *šarī'a*), mogla bi se usporediti sa obodnicom kruga. Unutarnja istina, ili "ezoterizam," koja prebiva u srcu religije (i koja je poznata u islamu kao *haqīqa*), mogla bi biti uspoređena sa središtem kruga. Prečnik koji se proteže od obodnice do središta predstavlja mistički ili "inicijatički" put (*tarīqa*) koji vodi od vanjske pridržanosti do unutarnjeg uvjerenja, od vjerovanja do uvida, i, u skolastičkim terminima, od mogućnosti do čina. Religija, u cjelini, stoga sadržava *šarī'u, haqīqu,* i *tarīqu.*

---

[3] "Iznad," a ne "ispod." Upravo oni koji "ne vjeruju u formalnu religiju," jesu oni koji su "ispod" vanjskih formi, i koji ih, u stvarnosti, najviše trebaju.

I *Šarī'a* i *tarīqa* imaju svoju zasebnu narav, sa aspektima koji su ili možebitni i relativni ili suštinski i apsolutni. Jedino je *haqīqa* čista Suština i čista Apsolutnost.

U arapskom, sufizam se naziva *tasawwuf.* Obje riječi dolaze od riječi *sūf* ("vuna"), što ukazuje na vunenu odjeću koju su nosile najranije sufije. Još od najranijih vremena neki su riječ *sufī* vezivali i za riječ *sūfiya* ("pročišćeni" ili odabrani prijatelj [Boga]). Veza sa grčkim pojmom *sophia* ("mudrost"), međutim, općenito se smatra tek nabožnom igrom riječi, s obzirom da je grčko slovo *sigma* obično prenošeno u arapsko pismo kao slovo *sīn*, a ne kao *sad*, koje se nalazi u pojmu *sūfi.* Ipak, zanimljivo je napomenuti da su, mnogo kasnije, Turci transliterirali *Hagia Sophia* (Crkva svete Mudrosti u Istambulu) kao *Aya Sūfiya*, zamjenjujući ovdje grčku *sigmu* slovom *sād.*[4]

Strogo govoreći, arapska riječ *sūfi*, poput sanskrtske riječi *jogi*, ukazuje jedino na onoga koji je dosegao krajnji cilj; međutim ona je često primjenjivana, u širem smislu, i na inicijate koji su još uvijek samo putovali prema *tarīqu.* Riječ "inicijat" koristi se kako bi naglasila da je, poradi stupanja na duhovni put, posebni obred inicijacije neizbježni preduvjet. O ovome ćemo govoriti nešto više kasnije.

Iz onoga što je upravo rečeno, da se uvidjeti da sufizam (*tasawwuf*) obuhvaća dva elementa: *haqīqu* i *tarīqu*, ezoterizam i inicijaciju, intelektualnost i duhovnost, doktrinu i metodu.

Šarī'a, sa svoje strane, pruža nužno tradicionalno okrilje; to je "vanjska" religija koja je svima dostupna i svima nužna. *Tasawwuf*, međutim, namijenjen je samo za one koji posjeduju neophodni duhovni poziv. U praksi, prema tome, on mora biti stvar manjine, mada ponekad za sebe može vezivati narodna očitovanja.

---

[4] Za potpunu diskusiju ovog pitanja pogledaj esej '*The necessity for the Rise of the Term Sūfi*', koji je napisao Victor Danner u *Studies in Comparative Religion*, London, Spring 1972.

KLASIFIKACIJA RELIGIJA

Zbog stanovitih povijesnih i drugih razloga, hinduizam i budizam su uvijek bili bliži zapadnjacima od islama. Slobodno bi se moglo kazati da je islam "nepoznata religija." Ne samo da postoji posvud rašireno nepoznavanje istinske prirode religije islama, nego se danas javlja, kao posljedica "islamskih" terorista, i posvud prisutno neprijateljstvo prema islamu. S obzirom na to, bilo bi korisno na trenutak odstupiti od naše glavne teme i razmatrati klasifikaciju religija, kako bi se, prije negoli krenemo dalje, mjesto islama među njima bolje razumjelo.

Prije svega, na religije se može gledati sa jednostavne geografske tačke gledišta. Religija Dalekog istoka jeste, pretežno, budizam — *mahajana* (ili "velika kola"), koji preovladava u Tibetu, Kini i Japanu, i *hinajana*[5] (ili "manja kola"), koji preovladava u Šri Lanki, Burmi, Tajlandu i Kambodži. Na Indijskome potkontinentu, preovladavajuća religija je hinduizam, koji obuhvata tri četvrtine sveukupnog stanovništva. Na Srednjem istoku, Bliskom istoku i Sjevernoj Africi, baš kao i u sjevernim dijelovima Indijskog potkontinenta, religija pretežne većine je islam. (U vezi s tim ne smije se zaboraviti "žuti" islam u Maleziji i Indoneziji, te

---

[5] Jedina škola *hinajane* koja još uvijek postoji jeste *theravada* ("prosti put").

"crni" islam u Africi južno od Sahare). U Evropi, svakako, vladajuća religija je kršćanstvo: pravoslavlje, koje se pretežno nalazi na istoku; katoličanstvo, pretežno smješteno na jugozapadu; i protestantizam, uglavnom na sjevero-zapadu.

Sa nešto dublje tačke gledišta, na religije se može gledati prema njihovom tipu. Tako, postoje različiti ogranci hiperboreanskog šamanizma: a to su taoizam, šinto, bön (predbudistička religija Tibeta), sibirski šamanizam i religija Plesa Sunca i Svete Lule (religija Indijanaca Sjeverne Amerike); potom, postoje arijanske mitologije, kao što su: hinduizam, budizam, džainizam, zoroastrijanizam i danas iščezle grčko-romanske, nordijske i keltske religije; i naposljetku, tu su i semitski monoteizmi (koji u konačnici potječu od Abrahama): judaizam, kršćanstvo i islam.

Ova posljednja klasifikacija je vjerovatno najkorisnija od svih, ali ovdje postoje određeni odnosi koji presežu granice spomenutih kategorija. Tako, budizam, kršćanstvo i islam su "univerzalne" religije, svaka od njih traži obraćenike, i tvrdi da ima pravo na vjernost naroda posvuda u svijetu, dočim su hinduizam i judaizam religije koje pripadaju pojedinačnom narodu (ili grupi naroda). Potom, hinduizam i kršćanstvo su "utjeloviteljske" religije koje, slijedno tome, u ovom aspektu, modificiraju "strogi" monoteizam judaizma i islama. Budizam, sa svoje strane, uživa jednu različitost koja ga čini jedinom "neteističkom" religijom — ne *ateističkom*, naravno, pošto se kao i sve ostale vjere temelji na ideji transcendentnoga Apsoluta ("Buddha" ili "Budhijet"); ključ posljednjeg je *Nirvana* ("ugasnuće" - u zapadnjačkim riječima, "samozatiranje" ili *vacare Deo*).

Na čovječanstvo se može gledati ili sa stajališta njegove različitosti ili sa stajališta njegove jednakosti. Hijerarhijska podjela čovječanstva svoj izraz nalazi u hinduizmu (i njegove četiri kaste: *brahmani, khšatrije, vaišje* i *šudre*) i kršćanstvu (u njegova četiri staleža: duhovni gospodari, svjetovni gospodari, zanatlije i trgovci, kmetovi). Sa ovoga stajališta gledano, ljudi su očigledno nejednaki, i hijerarhija ide ruku pod ruku sa nasljedstvom. Uloga nasljedstva jeste upravo očuvanje — ili ovjekovječenje — kvalitete. Od nasljedstva ne zavisi samo boja očiju, već i inteligencija i karakter osobe. Sa privilegijama rođenja, spomenimo usput, dolaze i obaveze. *Noblesse oblige.*

Islam se, s druge strane, temelji na ljudskoj jednakosti, što se pokazuje na pozitivan i negativan način: prvo, čovjekova "teomorfna" narav je zajednička za sve, i drugo, jadnost čovjekova zemaljskog izgnanstva jednako dijele i vladar i običan čovjek: sva ljudska bića neizbježno su suočena sa patnjom i sva ljudska bića moraju umrijeti. Budizam također usvaja ovo stajalište. Stoga, može se kazati da je jednakost prirođena čovječanstvu baš kao i hijerarhija; prva, jednako kao i druga, može biti osnovom religijske perspektive.

Bilo da samo jedno od ova dva stajališta predominira u određenoj religiji, i ono drugo stajalište će u njoj uvijek biti implicitno i aktualno prisutno. Tako je u kršćanstvu temeljna stvar da su *svi* ljudi "stvoreni na sliku Božiju" (Postanak, 1:27);[6] dočim u hinduizmu niko ne pita *sannjansina* kojoj kasti pripada. U islamu, s druge strane, "stajalište nasljednosti" svoj izraz nalazi u postojanju *šurafā* ili Poslanikovih potomaka. Posljednji, iako ne posjeduju posebnu kastinsku ulogu, ipak uživaju stanovite urođene duhovne prednosti.

Naposljetku, neka bude napomenuto: dok hinduizam predstavlja najstariju od svih religija, dotle islam predstavlja najmlađu.

---

[6] A ne "jednaki," što je besmisleno i netačno.

POGLAVLJE PRVO

ISLAMSKI EGZOTERIZAM (ŠARI'A)

Kao što je već rečeno, islam je treći od tri semitska monoteizma. On svoje porijeklo ima u objavi koju je poslanik Muhammed — potomak uglednog arapskog plemena (Kurejš) koje je naseljavalo Meku u VII stoljeću — primio od Boga kroz posredovanje arhanđela Gabrijela (Džibril). Ova objava spuštena je Muhammedu dok je još bio u srednjoj životnoj dobi, i on ju je postupno obznanjivao svojim prijateljima tokom godina koje su uslijedile. Ova isprekidana kazivanja Objave, koja su naknadno bila podvrgnuta zapisivanju, sačinila su Kur'an,[7] svetu knjigu islama. Za islam, Kur'an je izravna i neposredna Riječ Božija.

Jezik Kur'ana je arapski, i to je sveti jezik islama. Kao takav, on čak ima temeljnije mjesto u islamu, negoli ga imaju raznovrsni liturgijski jezici (latinski, grčki, slavenski itd.) u kršćanstvu. Njegova uloga ponajviše sliči ulozi sanskrta u hinduizmu ili hebrejskog u judaizmu. Značajno je i to da je arapski jezik najarhaičniji od svih živućih semitskih jezika: njegova morfologija zasniva se na Hamurabijevom zakonu, koji je manje-više savremen Abrahamu.[8] Riječi Kur'ana očuvane su vjerno u istom obliku u kojemu su primljene, čak i do najsitnijih pojedinosti, a njihovo recitovanje tvori

---

[7] Kur'an je arapski pojam koji označava "recitiranje."

[8] Cf. Édouard Dhorme, *Melanges Louis Massignon*, Damascus, 1957. Vidi također "The Impact of the Arabic Language on the Visual Arts of Islam" u *Mirror of the Intellect* (Albany, N.Y.: SUNY, 1987)

"liturgijski" čin. U ovu svrhu jedino arapski jezik može biti korišćen, pošto prijevodi nemaju liturgijsku pravovaljanost.

Bivajući "nestvorena Riječ Božija," upravo se Kur'an, a ne Muhammed, nalazi u središtu islamske vjere. Izvanjski, ovakva pojava je kontrastna kršćanstvu, u kojem se Krist, a ne Novi Zavjet, nalazi u središtu. Ovaj kontrast je, ipak, čisto izvanjski, pošto je u kršćanstvu upravo Krist "nestvorena Riječ Božija," i prema tome, u ovom smislu, ovdje se krije jedna dalekosežna unutarnja sličnost. U ovome počiva razlog zašto se sljedbenik kršćanstva (koje je usredišteno na Kristu) naziva "kršćaninom," i zašto sljedbenik religije islama (koja se prvoredno ne usredištuje na Muhammedu) nije bitno označen pojmom "muhammedanac,"[9] nego se naziva "muslimanom." "Musliman" znači "onaj koji se potčinjava," a islam znači "potčinjenost Bogu."

U kršćanstvu, Krist je "istinski čovjek i istinski Bog." Koristeći se istim nazivljem, moglo bi se reći da je, u islamu, Muhammed jedino "istinski Čovjek." Kao što smo već vidjeli, u islamu je Kur'an božanski, a ne Muhammed. Kako je istaknuo Frithjof Schuon, uloga Muhammedova, u ovoj religiji, na neki način je usporedna onoj Djevice u kršćanstvu.[10] Blagovijest Djevici, kao i Objava Muhammedu, dolazi posredstvom arhanđela Gabrijela (Džibril). Marija, koja je djevica, donosi sina, dok Muhammed, koji je "nepismeni" (*ummī*), donosi Knjigu. Muhammedova "nepismenost," kao i Marijino djevičanstvo, stvar je koja je od dubokog metafizičkog i duhovnog značaja.

---

[9] Naziv "muhammedanac," zaista posjeduje jednu ulogu, i jednostavno znači "Muhammedov" ili "Muhammedu pripadajući."

[10] Vidi: "Kršćanstvo i islam" u Frithjof Schuon, *O transcendentnom jedinstvu religija* (Zenica: Bemust, 1997.)

Iako se Muhammed promatra jednostavno kao čovjek, on, ipak, nije običan čovjek. Muslimani govore o njemu kao o "dragulju među kamenjem," baš kako kršćani o Mariji zbore *benedicta tu in mulieribus* (blagoslovljena ti među ženama).

Na drugome nivou, dakako, postoji očigledna usporednost između Muhammeda i Krista, s obzirom na to je svaki utemeljitelj i "objavitelj" zasebne religije. I što je posebno karakteristično, Muhammedova uloga "objavitelja" i zakonodavca je strogo muška uloga.

⁂

Kada se govori o "semitskim monoteizmima" (judaizam, kršćanstvo, islam), tada ih se obično kontrastira, kako smo to objasnili u uvodnom dijelu knjige, "arijevskim mitologijama," kao što su hinduizam i budizam. Od vremena prve objave Muhammedu, islam se jako brzo širio, i ubrzo je postao religijom većine Arapa. Jevreji i Arapi, kao semitski narodi, pripadaju potomstvu Ibrahimovu (Abraham), ali dok Jevreji svoje porijeklo vode od Ishaka (Isak),[11] koji bijaše sin Ibrahima i Sare, dotle Arapi (uključujući i Muhammeda) potječu od Ismaila (Jišmael), koji je bio sin Ibrahima i Hadžere (Hagar). U knjizi Postanka (17:20), Bog govori Abrahamu (Ibrahimu) o njegovom prvorođencu, Jišmaelu (Ismail) i kaže: "Pogledaj, blagoslovio sam ga, ... i od njega ću načiniti narod veliki." Za islam, Ismail obnaša glavnu i poslaničku ulogu. Zacijelo, Ka'abu u Meki sagradili su Ibrahim i Ismail.

Glede kršćanstva, njega su bili predodređeni primiti "paganski" (ili arijevski) Evropljani, postavši tako duhovno

---

[11] Za Isakova sina Jakoba moglo bi se reći da je bio prvi jevrej.

"posemićenim" — premda nikada u cijelosti ne gubeći određeni arijevski obris duha koji je porijeklom iz klasičke antike i koji je, također, uobličen njihovim indo-evropskim jezicima. Veliki broj drugih arijevskih naroda, kao što su Perzijanci i mnogi Indijci, bio je duhovno posemićen svojim obraćenjem na religiju arapskoga Poslanika. Tako je u Indiji, na primjer, naglašena duhovna i psihološka razlika između arijevskih hindusa i duhovno posemićenih muslimana (mada pripadaju istoj arijevskoj rasi).

* * *

U narednome poglavlju istaknut ćemo da je sufizam, suprotno viđenju nekih orijentalista, u počelu posvema ortodoksan. Koncept ortodoksije, općenito, jedan je od onih koncepata koji su u našim danima razumljeni na posve neodgovarajući način. Njemu je moguće pristupiti iz dva smjera: prvo, on predstavlja usaglašenost sa religijom kako je ona objavljena; drugo, on predstavlja usaglašenost sa istinom kao takvom. Ova se dva značenja u počelu se ne spore, pošto je objava po sebi izraz istine (mada izraz koji je predodređen da susretne uvjete posebnoga vremena i mjesta) i pošto je ortodoksija, kao što jeste, počelo istine koje kola kroz mitove, simbole i dogme, koji predstavljaju sami jezik istine. Isto tako, hereza se može promatrati kao odstupanje od religije kako je objavljena, ili pak kao odstupanje od čiste i proste istine. Viđene na ovaj način, religijske "dogme" nisu intelektualni zatvori, kako se često mislilo da jesu, nego prolazi koji, kada se duhovno prozru u svojoj punini, otvaraju u doslovce neograničenu intelektualnu slobodu.

Drugi način gledanja na ovo je sljedeći: čak i u današnjim uvjetima mnogi ljudi još uvijek nisu izgubili iz vida pojam "moralne čistote" i na njega polažu visoku vrijednost. Ortodoksija je "doktrinarna čistota," čistota u vladavini znanja. Kao takva, ona je jednostavno od prvorazrednog značaja. Nadalje, ona je neistrošivi uvjet svakog međuvjerskog dijaloga. Razlog tome je dobro objasnio Bernard Kelly:

> "Pometnja je nezaobilazna kad god se kulture, zasnovane na korjenito različitim duhovnim tradicijama, miješaju bez strogih čuvara koji bi očuvali njihovu čistotu. Križar sa krstom oslikanim na prsima, pregača i vreteno Mahatme Ghandija pri njegovim posjetama Evropi, slike su neke vrste predostrožnosti koja je sasvim razumljiva kada se radi o putovanjima na područje koje je u duhovnom smislu strano. Moderni putnik sa svojom kragnom i kravatom, odjeven u poslovno odijelo, zaštićen je takvom nošnjom od bilo kakvog manjka ozbiljnosti kada se raspravlja o novcu. O važnijim čuvarima on ne zna ništa. Posvemašnji sekularizam modernog zapadnog svijeta, gdje god se njegov utjecaj proširio, otvorio je vrata bujici pometnje koja zatire obrise duha. Tradicionalne norme pružaju kriterije kulture i civilizacije. Zato je tradicionalna ortodoksija preduvjet svakog razgovora među samim Tradicijama."[12]

*

* *

Kao što smo već spomenuli, krajnje vrelo islamske religije je Kur'an, koji je objavljen poslaniku Muhammedu. Drugo vrelo muslimanske doktrine i prakse jesu Poslanikovi običaji

---

[12] *Dominican Studies*, Vol. 7, 1954., p.256

(*sunna*). *Sunna* ne podrazumijeva samo običaje i postupke, nego i izreke (ili predaje) Poslanikove (*hadisi*, jednina *hadis*). Hadisi predstavljaju bogato vrelo muslimanskog naučavanja. Posebno značajna vrsta hadisa je *hadis-i-kudsi*, u kome Bog navlastito govori kroz usta Poslanikova. Takva izreke, mada su i same Božanski nadahnute, razlučene su od kur'anske objave.

Sunna predstavlja normu svekolikog svijeta islama. Ljubav prema Poslaniku (na kojeg se često ukazuje kao na "Božijega Glasnika," *Resūlu'Llāh*) u islamu je prilično njegovana i tradicionalno preuzima oblik usaglašenosti sa njegovom *sunnom* ili običajima.

Središnja Poruka (*risāla*) islama jeste očitovanje vjere (*šehāda*): "Nema boga, osim Boga, Muhammed je poslanik Božiji." (*Lā ilāha illā 'Llāh: Muhammedur Rasūlu 'Llāh*). Cjelokupno muslimansko učenje i, iznad svega, sufijska doktrina, izvode se iz ovog svjedočenja vjere (*šehāda*).

Islamski zakon ili *šarī'a* odlikovan je sa "Pet stubova (*arkān*) islama." Oni su vjera, molitva, post, desetina (milodar) i hodočašće. Vjera (*īmān*) jeste pristanak na *šehādu*. Molitva (*sālat*) jeste kanonička molitva koja se obavlja pet puta na dan (u zoru, u podne, u poslijepodne, u sumrak i u noći). Post (*sawm*) je suzdržavanje od hrane i pića koje traje od zore do sumraka, i koje se obavlja tokom mjeseca ramazana. Desetina (*zakāt*) jeste davanje svoga dobra u dobrotvorne svrhe ("za udovice i siročad"). Hodočašće (*hadž*) jeste hodočašćenje Ka'abe u Meki, koje bi svaki musliman trebao obaviti, ako je u mogućnosti, barem jednom u životu. Kao što ćemo vidjeti u trećem poglavlju, sufizam doslovnom značenju svakog od "Pet stubova" dodaje metafizičko i duhovno tumačenje.

U dodatku ovim stubovima vjere, trebala bi se spomenuti i dobro poznata muslimanska zabrana vina i svinjetine. Vino je po sebi "dobra" stvar, što je dokazano činjenicom njegove obećanosti vjernicima u raju, kao i jednim pozitivnim korišćenjem kojeg mnoge sufije izvode iz slika vina i pijanstva kojim simboliziraju mistička stanja.[13] Međutim, u svome negativnom aspektu ono je simbol zbunjenosti i zablude. Svinjetina je simbol nečistote ili grijeha. U semitskoj perspektivi ona nema pozitivni simbolizam, mada bi se trebalo zapaziti da divlji vepar (koji je drugačija vrsta) nije podlegao ovoj zabrani. Kockanje i zelenaštvo su, također, zabranjeni islamskim zakonom. Vrlo zanimljivo svjetlo na islamske stavove baca i činjenica da je muškarcima zabranjeno nošenje zlata i svile. Ove dvije dragocjene supstance ostavljene su na raspolaganje ženama.

Drugi dobro znani islamski pojam, jeste pojam "svetoga rata" (*džihād*). Izvanjski on se odnosi na odbranu islamske zajednice. Unutarnje ili duhovno, on ukazuje na nevidljivu borbu protiv ega. Muhammed je ukazao na odnos ovih dvaju aspekata svetoga rata kada je napomenuo svojim drugovima, dok su se vraćali iz bitke: "Vraćamo se se iz manjeg svetog rata (protiv naših vanjskih neprijatelja) u veći sveti rat (protiv nas samih)!" Avaj, u modernim vremenima, "islamski" teroristi namjerno odbacuju ovaj hadis i zlorabe koncept *džihāda* kao opravdanje za svoje dijaboličke aktivnosti.

Islam prihvaća, i u sebi utjelovljuje, sve prethodeće poslanike abrahamovskog lanca, sve do — uključujući i njih — Isusa i Marije.[14] U Kur'anu postoji više ukazivanja na

---

[13] Isto tako, vino se pojavljuje u središtu kršćanskog bogoslužja kao "krv Kristova."

[14] Implicitno prepoznavanje poslanika nesemitskih religija uočljivo je u kur'anskom stavku: "Zaista, Mi smo slali poslanike i prije tebe (Muhammede). O nekima od njih Mi smo ti kazivali, a o nekima od njih nismo." (Sura "Vjernik," 40:78). Kur'an također kazuje: "Za svaku zajednicu bio je poslanik." (Sura "Junus," 10:47).

Djevicu Mariju (*Sajjidat-nā Marjam*, tj. "Naša Gospa Marija") negoli ih ima u Novome zavjetu. Čak je i jedno od kur'anskih poglavlja po njoj nazvano. Što se tiče Isusa (*Sajjid-na 'Isā*, tj. "Naš Gospodin Isus"), on se često imenuje "Pečatom svetosti" (*khātim al-wilaja*). Naziv "Pečat poslanstva" (*khātim an-nubuwwa*) pridržan je za Muhammeda. Isus i Marija igraju stanovitu unutarnju ulogu u duhovnoj *oikonomiji* sufizma. To je posebno zamjetljivo u životima i radovima sufija poput Muhjiddina ibn Arebija i Mensura el-Halladža.

* * *

Jedina značajna "podjela" unutar islama, jeste ona između sunnija i šiija. Ortodoksni (*sunni*) islam prepoznaje kao neposredne nasljednike (*khalīfe*) poslanika Muhammeda i kao poglavare islamske zajednice četvoricu halifa, Ebu Bekra, Omera, Osmana i Alija. Osnivanje i postupni razvoj islama kao svjetske religije počiva na uzoru kojeg su postavila ova četiri sveta poglavara. Šiizam, naprotiv, odbacuje prvu trojicu halifa i promatra četvrtog halifu Alija kao jedinog zakonitog neposrednog nasljednika Poslanika. Glavni razlog za to prebiva u tome što je Ali bio pripadnik "Poslanikove obitelji," pošto je bio zet potonjeg.

Ime šiija (što je općeniti naziv za šiije) potječe od *šī'atu 'Ali*, "stranke Alijeve." Iako šizmatičan sa sunnijske tačke gledišta, šiizam virtualno zadržava sve ortodoksne doktrine i prakse islama — izuzev, svakako, glavne stvari, a to je odbacivanje prve trojice halifa. Razilazeći se tako od službenog islama, šiizam je razvio posebnu religijsku klimu, prirođenu samo njemu — onu u koju se možemo posvjedočiti u Perziji (gdje šiije preovladavaju) kao i u brojnim drugim oblastima u

kojima se šiijske zajednice mogu naći. Pa ipak, veliki sufijski pjesnici Perzije, poput Dželaludina Rumija i Omera Hajjama, bili su sunnije.[15]

*

* *

Od vremena križarskih ratova mnogi kršćani smatrali su islam, koji je graničio sa kršćanstvom, prijetnjom i suparnikom potonjeg. Pa ipak, islamsko mišljenje o kršćanstvu je dobro, i njegova dugogodišnja tolerancija prema kršćanskim i jevrejskim zajednicama ("narod Knjige," *ahl al-kitāb*) koje su živjele u njegovim predjelima dobro je poznata. Islamski stav prema kršćanstvu ukorijenjen je u Kur'anu: *"Ti ćeš naći da su najbolji prijatelji vjernih oni koji govore: 'Mi smo kršćani.' To je zato što među njima ima svećenika i monaha, i zato što se oni ne ohole."* (Sura "Trpeza," 5:82)

Novovjeko svjedočanstvo u pogledu jednog dijela muslimanskog svijeta dolazi od jednog katoličkog misionara: "Sa sigurnošću se može reći (...) da kod miliona afričkih muslimana postoji velika količina srdačnih vjerskih osjećanja i dobre volje prema nemuslimanima."[16] Primajući poruku blagoslova od Pape Pia XII, pokojni Sir Abubakar Tafeva Baleva od Nigerije zadržavao je biskupe koji su mu predstavili ovu poruku, dok ju je on čitao i iščitavao sa suzama koje su tekle iz njegovih očiju.

---

[15] Za prodornu evaluaciju šiija šizme, vidjeti "Images of Islam" u Frithjof Schuon, *Christianity/Islam: Perspectives on Esoteric Ecumenism* (Bloomington, IN: World wisdom, 2008)

[16] Fr. Patrick O'Connor, *Catholic Herald* (London), 9 January 1958.

Mnogi skolastički filozofi poznavali su i uvažavali djela islamskih teologa. Dante je koristio islamske izvore kada je pisao *Božanstvenu komediju.* U modernijim vremenima Papa Pio XI napominje, otpremajući svoga apostolskog delegata u Libiju: "Ne misli da odlaziš među nevjerne. Muslimani dosežu Spasenje. Putevi Božiji su bezbrojni."[17] Papa Pio XII jednom je prilikom spomenuo kako je utješno bilo spoznati da, diljem svijeta, postoje milioni ljudi koji pet puta na dan ničice pred Bogom padaju. Katolički biskupi Nigerije, u zaključnim riječima njihovog zajedničkog Pastoralnog pisma iz 1960., daju dobar primjer pravednog kršćanskog stava prema islamu: "Mi izražavamo osjećanja bratske ljubavi prema našim muslimanskim sugrađanima. (...) Cijenimo njihov duboki duh molitve i posta. (...) Mi smo ujedinjeni sa njima u borbi protiv materijalističkih i svjetovnjačkih stremljenja."[18]

*

* *

Ne može se baš prečesto reći da religija islama proizlazi isključivo iz Kur'ana. Jedan od kur'anskih prevoditelja Marmaduke Pickthall, ovu Knjigu oslovljava "neoponašljivom simfonijom, čiji zvuci tjeraju čovjeka na plač i zanos." U cilju da omogućimo čitateljima da okuse barem malo od arome Kur'ana, što je izravnije moguće, završit ćemo ovo poglavlje sa dva osebujna odlomka, prikazana najprije u arapskom izvorniku, a potom u prijevodu.

---

[17] *L'Ultima* (Florence), VIII, 1954.

[18] *Catholic Herald,* 21 October 1960.

Inna'l-muslīmina wa'l-muslimāti
wa'l-mu'minīna wa'l-mu'mināti
wa'l-qānitīna wa'l-qānitāti
wa's-sādiqīna wa's-sādiqāti
wa's-sābirīna wa's-sabirāti
wa'l-khāši'īna wa'l-khāši'āti
wa'l-mutasaddiqīna wa-l-mutasaddiqāti
wa's-sā'imina wa 's-sā'imāti
wa'l-hāfizīna furūdža-hum wa'l-hāfizāti
wa'dh-dhakirina 'Llāha kathīran wa'dh-dhākirāti
ā' adda 'Llahu la-hum maghfiratan wa adžran' azīman.

Sūrat al-Ahzāb, 33:35

Zaista, muškarcima koji se potčinjavaju (Bogu) i ženama koje se potčinjavaju,
i muškarcima koji vjeruju i ženama koje vjeruju,
i muškarcima koji su poslušni i ženama koje su poslušne,
i muškarcima koji govore istinu i ženama koje govore istinu,
i muškarcima koji su strpljivi i ženama koje su strpljive,
i muškarcima koji su ponizni i ženama koje su ponizne,
i muškarcima koji daju zekat i ženama koje daju zekat,
i muškarcima koji poste i ženama koje poste,
i muškarcima koji čuvaju stidna mjesta svoja i ženama koje čuvaju,
i muškarcima koji se mnogo prisjećaju Boga i ženama koje se prisjećaju,

Bog je njima pripremio oprost i nagradu golemu!

Sura "Saveznici," 33:35

Wa'd-duhā,
wa'l-laili idhā sadžā,
mā wadda'a-ka rabbu-ka wa mā qalā,
wa la' l-akhiratu khairun la-ka min al-ūlā,
wa la saufa ju'tī-ka rabbu-ka fa-tardā
a lam jadžid-ka jatīman fa-awā?
Wa madžada-ka dallan fa-hadā?
Wa wadžada-ka 'ā'ilan fa-aghnā?
Fa-ammā l-jatīma fa-lā taqhar,
wa ammā 's-sā'ila fa-lā tanhar,
wa ammā bi-ni'mati rabbi-ka fa-haddith.

***Sūrat ad-Duhā*, 93:1-11**

Tako Mi svitanja,
i noći kada prekrije –
tvoj Gospodar te nije napustio niti te On zamrzio,
i, zaista, budući svijet za tebe će biti bolji od svijeta ovoga,
i, zaista, Gospodar tvoj će tebi dati, pa ćeš zadovoljan biti.
Zar te On siročetom ne nađe, pa ti zaštitu dade?
Zar te On zalutalim ne nađe, pa ti uputu dade?
Zar te On siromahom ne nađe, pa ti bogatstvo dade?
Zato, siroče ne ucvili,
Zato, prosjaka ne vrati,
Zato, o blagodati Gospodara Svoga kazuj ti.

Sura "Svitanje," 93:1-11

POGLAVLJE DRUGO

ISLAMSKI EZOTERIZAM (Haqīqa)

Ovo poglavlje pretežno će se baviti doktrinarnom stranom *haqīqe* — što je ime koje je dato "unutarnjoj Istini" ili "unutarnjoj Zbiljnosti," koja je smještena u samom srcu islamske objave. *Šarīʿa* (izvanjski zakon) ustvari je prijenosno sredstvo ili izraz *haqīqe*, a to je i razlog zašto sufije uvijek prepoznaju vanjski zakon. Ova pojava predstavlja protuslovlje onima koji, zbog različitih razloga, sufizam smatraju neortodoksnim i razilaženjem upravo od ortodoksne *šarīʿe.*

Obrazloženje prebiva u tome što sufizam, dok se izvana usaglašava, iznutra je slobodan. *Šarīʿa* je prolaz koji se otvara prema slobodi, "pravi put koji vodi u život." Za sufiju "prolaz" nije krajan u sebi samome. Međutim, on ostaje biti štovan, a kršćanska doktrina, kako ju je izrazio sv. Pavle, postavlja znatno oštriju granicu na stvar kada suprotstavlja "slovo koje ubija" i "duh koji dariva život" (2. Korinćanima, 3:6).

Ipak, bilo bi nemoguće za ovu unutarnju slobodu sufizma da se nikada ne pokaže u obliku koji se nadavao kao da se suprotstavlja islamskoj ortodoksiji. Poznat je slučaj Halladža, koji je, imajući na umu doktrinu o Jednosti (i iznad svega osobno "ozbiljujući" čovjekovu suštinsku istovjetnost sa Božanskim Počelom, i tako nadilazeći razliku između "roba" i "Gospodara"), izjavio: "Ja sam Istina" (*anāʾl-Haqq*) — što je bila izjava koja mu je donijela mučeništvo od ruku egzoterijskih autoriteta. U kršćanstvu, slučaj Meistera Eckharta bio je usporedan ovome Halladža.

Sloboda koja je potpuna uvijek će sablažnjavati one koji ne vide dalje od vanjskih granica, štaviše objektivno postoji, barem sa neke tačke gledišta, odnos oprečnosti između "unutarnje bezobličnog" i "vanjski obličnog." Meister Eckhart je rekao: "Ukoliko želiš dosegnuti jezgru, moraš slomiti ljusku."

Potpuna sloboda s obzirom na vanjske forme, koju su njegovale sufije visokog stupnja duhovne realizacije, ipak, nije uvijek vodila u mučeništvo, već ponekada u najodvažnije vidove *jeux d'espirit*. Kakva je samo prefinjenost suodnosa navješćena u narednoj priči: Glas Božiji se obrati Ebu-l-Hasanu el-Harakaniju,[19] govoreći: "O Ebu-l-Hasan, hoćeš li da kažem ljudima o tvome 'stanju' (to jest o njegovom 'duhovnom pijanstvu' ili visokom stupnju duhovne realizacije, koja je uključivala neovisnost o vanjskim formama) pa da te oni (zaprepašteni) kamenuju?" Ebu-l-Hasanovo stanje bijaše takvo da odmah odgovori: "Hoćeš li da ja kažem ljudima o Tvojoj beskrajnoj Milosti, tako da Ti se nikada više u molitvi ne poklone?"[20] U ovome se krije ključ su/odnosa između egzoterizma i ezoterizma!

Ukratko, neka bude rečeno da sufizam ne može biti drugo do ortodoksan, i to iz dva razloga: prvo, bivajući "unutarnjom" dimenzijom "vanjske" dogme, on ne može odbaciti potonju, iako se "samooslobađa" od formalnih stega dogme "iznutra." Drugo — i to je ono što je potrebno naglasiti

---

[19] Perzijanac iz XI stoljeća.

[20] Ovakva odvažnost nije ograničena samo na islam. Kočija u kojoj je putovala sv. Tereza od Avilje survala se u jarak. Dok je pokušavala, s izvjesnim naporima, da se izvuče odatle, začula je glas koji govori: "Zar nisi znala, Tereza, da Ja ovako postupam sa prijateljima Svojim?." Sv. Tereza nije oklijevala da odgovori riječima: "Tada nije nikakvo čudo što ih imaš tako malo!"

— doktrine i prakse sufizma, kako su to Louis Massignon i drugi orijentalisti uvjerljivo prikazali, u cijelosti su izvodive iz samog Kur'ana, Kur'an je sama osnova islamske ortodoksije.

Ova posljednja činjenica naročito obesnažuje tvrdnju da se sufizam razvio poglavito kao ishod upliva iz stranih izvora kao što su: neoplatonizam, kršćanstvo ili hinduizam. Sufizam je ponekada posuđivao formulacije izvođene iz neoplatonističkih i drugih duhovnih doktrina koje su se podudarale sa njemu svojstvenim motrenjem stvarnosti, ali to se redovito događalo samo u ime prikladnosti izraza, i nije tvorilo nikakav sinkretizam.

* * *

Središnja doktrina sufizma jest *wahdat*[21] *al-wudžūd*, što je različito prevođeno kao "jednost bitka" ili "jedinstvo Egzistencije." Ono je izvedeno izravno iz *šehāde*, koja nije razumljena samo kao "nema boga osim Boga," već i kao "nema zbilje osim Zbilje." Jedno od Imena Božijih, zacijelo je *al-Haqq*, što znači "Zbilja" ili "Istina."

Sufije naučavaju da relativno nema druge zbiljnosti osim u Apsolutnom, i da konačno nema druge zbiljnosti osim u Beskonačnome. U islamu čovjek ima pristup Apsolutnom i Beskrajnom kroz Kur'an, koji je objavljenje Boga svijetu, i također kroz Poslanika, koji je, u svijetu, sami odraz Božiji. Sadržaj Kur'ana, kao i poruke Poslanikove, suštinski je *lā ilāha illā'Llāh, Muhammedur Resūlu'Llāh.* U ovim dvjema objavljenim i svetim rečenicama *šehāde*, čovjek ima pristup, s jedne strane, Božijoj Nepromjenljivosti i, sa druge, "muhammedovskom" ili poslaničkom Uzoru.

---

[21] *Wahid* ("jedan") znači "jedan i jedini" (Bog nema sudruga); *ahad* ("jedan") znači "jedan i nepodjeljeni" (Bog nema dijelova). Riječ *wahdat* znači "jednost-i-jedinost" ili "jedincatost."

Muslimani su nazivani "narodom *lā ilāha illā'Llāh,*" i sufije iz ove svoje dragocjene baštine izvode sveukupnost duhovnih posljedica. Unutar *šehāde* i kroz nju (sa njezinim dvostrukim ukazivanjima na Božanstvo i Poslanika), nesavršeno je prekriveno Savršenim ("muhammedovskim" Uzorom) i netrajno ugasnuto Trajnim (Bogom Samim). "Reci: Istina je došla i laž je nestala. Doista, laži je uvijek suđeno da nestane." (Kur'an, Sura "Noćno putovanje," 17:81)

Kako bilo, u *šehādi* nema "dualizma." Druga rečenica, koja se odnosi na Poslanika, prešutno je sadržana u prvoj. Frithjof Schuon je naznačio kako se ona logički izvodi iz riječi *illā* "osim."[22] Ipak, uloga Poslanikova je neiscrpiva za čovjeka, jedino kroz Poslanika, Božijega predstavnika, čovjek stiže do Samoga Boga. Poslanik je uosobljenje "Riječi Božije" (*Logos*), i jedino kroz Logos čovjek može pristupiti Bogu.

Isto tako, u prvoj rečenici *šehāde* nema nikakve mnoštvenosti: ona može biti svedena na jednu riječ: *Allāh*, jer, upravo, "nema boga osim Boga."

---

[22] Vidi *Razumijevanje islama* (Sarajevo: El-Kalem, 2008.) str.80-3

Uloga Logosa može se vidjeti u slijedećem dijagramu:

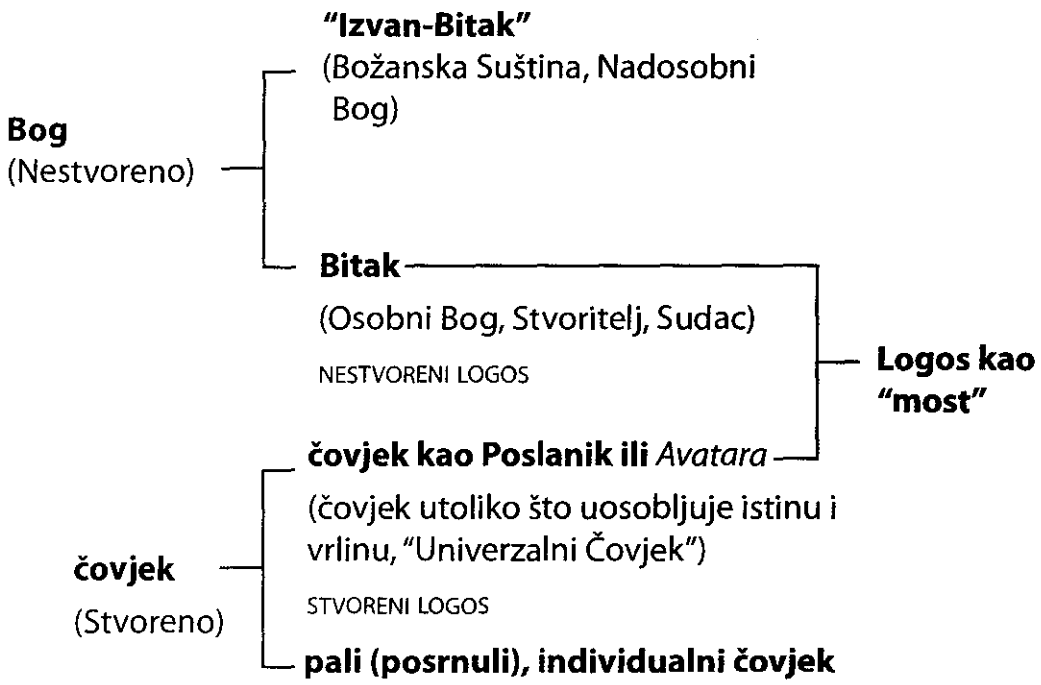
"Izvan-Bitak"
(Božanska Suština, Nadosobni Bog)
Bog
(Nestvoreno)
Bitak
(Osobni Bog, Stvoritelj, Sudac)
NESTVORENI LOGOS
Logos kao "most"
čovjek kao Poslanik ili Avatara
(čovjek utoliko što uosobljuje istinu i vrlinu, "Univerzalni Čovjek")
čovjek
(Stvoreno)
STVORENI LOGOS
pali (posrnuli), individualni čovjek

Duhovnosti ili misticizmi svih velikih religija naučavaju da svojim ujedinjavanjem (kroz molitvu i sakrament) sa "stvorenim Logosom," čovjek pristupa ujedinjenju s Bogom.

Iako se mi ovdje bavimo izričito doktrinom (a ne "duhovnom realizacijom" koja će biti tema sljedećeg poglavlja "Mistički put"), odjednom se da uvidjeti kako je sufijska doktrina uvijek "operativna." To će reći, da ona nije samo teorija, nego i put (*tarīqa*) kojeg je potrebno slijediti, baš kao i dohvatljivi blagoslov (*bereka*) koji djeluje kao popudbina.

Titus Burckhardt sažima suštinske značajke sufizma, kako slijedi:

Posjedujući, kao što čini, dvojne aspekte mudrosti i ljubavi prema Bogu, (sufizam) svoj izraz ne nalazi samo u mentalnim oblicima metafizike, već također u pjesništvu i likovnim umjetnostima, i budući je njegova suština najizravnije priopćena u simbolima i usporedbama, on može govoriti bez poteškoće ne samo učenim vjernicima već isto tako prostome čovjeku iz naroda: bio on zanatlija ili beduin; zapravo, njega počesto lakše prihvataju neuki nego učeni.

Iako je islamski misticizam, u obliku u kojem optrajava (...) sve do današnjih dana, u mnogim aspektima usporediv sa kršćanskim misticizmom — i u drugim aspektima sa hinduističkim i dalekoistočnim misticizmom — on je, ipak, posvema osnovan na religijskoj formi svojstvenoj samo islamu. Njegova polazišna tačka je Tauhīd, doktrina Božanskoga Jedinstva. Ukoliko islamski zakon, kao prvu obavezu vjerniku, naređuje "posvjedočivanje" Jedinstva Boga, islamski misticizam zahtijeva da ovo posvjedočenje (šehāda) ne bude samo pomicanjem usana niti pak mentalnom saglasnošću već da bi ono trebalo biti izvan svih refleksija, potpuni i neposredni čin svjedočenja (šehāda); "svjedočenje" poput ovog nije ništa drugo do znanje Boga.

Međutim Bog može biti spoznat samo onda kada ljudski ego, koji instinktivno vidi sebe kao samodostatno središte — ili kao neku vrstu božanstva pridodanog Božanstvu — postane ugasnutim pred beskonačnošću Božijom, u skladu sa riječima: "Nema božanstva osim Boga." Ovo ne znači da besmrtna suština duše mora postati uništenom, to što mora biti rastaknuto jeste ona mentalna baruština, sačinjena od egom uvjetovanih strasti i maštarija, čija je neprestana težnja svođenje svijesti na ravan beznačajnih pojavnosti. Kada se ovaj "zastor" sebičnosti podigne sa Duha koji je njime pokriven — Duha koji motri kroz suštine svih stvari — tada se po prvi *put stvari ugledaju onakvim kakve one zaista jesu. Bog postaje viđen u Svojoj sveobgrljujućoj Prisutnosti, a stvorenje kao čista mogućnost sadržana u Božanskome Bitku.*

Organ kojim čovjek preuzima spoznaju prisutnosti Božije, prema sufijskome naučavanju, nije mozak nego srce. Kao i u slučaju kršćanskih svetih otaca, srce je prijestolje, ne osjećanja, već Intelekta ili Duha (ar-Rūh), koji prozire do Zbiljnosti i nadilazi mentalne forme.

Izbačena iz istinskog središta svoga bića, koje svoje korijene ima u Vječnom, svjesnost običnoga čovjeka kao da je zatočena u nekoj vrsti sna ili stanju zaborava (ghafla). To je razlog zašto čovjek mora biti "podsjećan" (na ono što je "zaboravio"), a ujedno to je i razlog postojanja onoga što je poznato kao dhikr, koji sufija mora primjenjivati na različite načine, i čije značenje je "pribranost" ili "prisjećanje," kao i "kontemplacija" i "zazivanje." Dhikr je izravno usporedan hisihastičkoj "molitvi srca" u istočnom kršćanstvu.

Cilj mističkoga puta jeste nadilaženje ega, i na ovaj put se ne može poći bez milosti (tawfiq).[23]

Spominjanje pojma *ar-Rūh* traži sljedeća razjašnjenja. U tradicionalnoj metafizici "intelektualan" ili "duhovan" su pridjevci koji pripadaju trećem elementu trojnosti koja tvori ljudsko biće, a koja se u skolastičkim nazivima određuje kao: *corpus* (tijelo), *anima* (duša) i *Spiritus vel Intellectus* (Duh ili Intelekt). Srednji naziv "duša" sadržava, između ostalog, um ili razum kojemu, svakako, pripadaju pridjevi "mentalni" ili "razumski." U modernom nepreciznom govoru, kako bilo, naziv "intelektualno" često se koristi kao istoznačnica prethodnih, unatoč činjenici da on odgovarajuće pripada jedino "Intelektu" (ili "Duhu"). "Intelektualno" ili "duhovno" su dva manje ili više jednakovrijedna naziva, od kojih prvi postavlja naglasak na "doktrinarnom" aspektu, a drugi na aspektu "metode" ili "realizacije." Dok su tijelo i duša čisto ljudski i pripadaju području "individualnog," dotada je Duh ili Intelekt "univerzalan" i nadilazi ljudsko stanje kao takvo. Kao što smo već ukazali, latinski pojam *Spiritus vel Intellectus* ("Duh" ili "Intelekt") odgovara arapskome *rūh*, dok *anima* ("duša") odgovara arapskome pojmu *nafs*. Vidi slijedeću tabelu:

---

[23] *Fez, City of Islam* (Cambridge, UK: Islamic Texts Society, 1992) pp. 129-130.

Bosanski	**Latinski**	**Grčki**	**Arapski**
Duh (Intelekt)	*Spiritus (Intellectus)*	*Pneuma* (*Nous*)	*Rūh* (*'Aql*)
Duša	*Anima*	*Psyche*	*Nafs*
Tijelo	*Corpus*	*Soma*	*Džism*

Za element "duše" moglo bi se reći da sadrži sve ljudske fakultative, na slijedeći način:

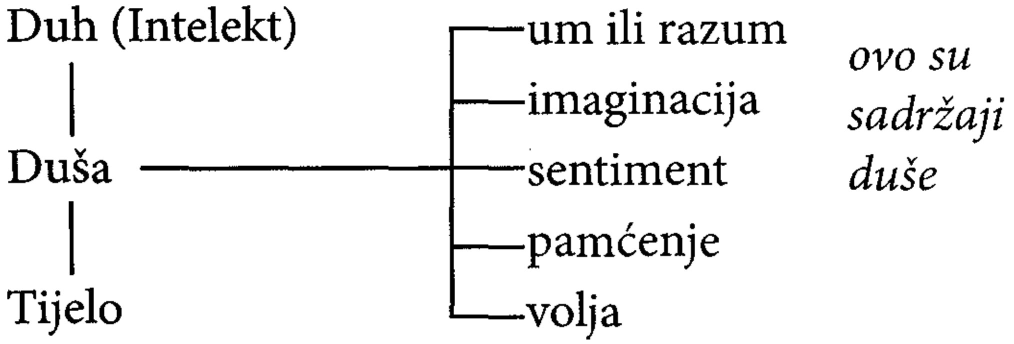
Duh (Intelekt)
Duša
Tijelo
um ili razum
imaginacija
sentiment
pamćenje
volja
ovo su sadržaji duše

U pogledu važnosti elementa "volje" u moralnosti i duhovnosti, on bi se također mogao svrstati odvojeno od drugih elemenata, i tada će se govoriti o slijedećoj trojnosti: "inteligencija-volja-duša" ili "inteligencija-volja-sentiment" ili "inteligencija-volja-karakter."

Najuniverzalnija metafizička doktrina islama, jeste ona o "Pet Stupnjeva Zbiljnosti" ili o "Pet Božanskih Prisutnosti" (*al-Hadarat al-ilahija al-khams*). U Perziji, nju je izložio Aziz-i Nasafi. Ova doktrina je sažeta u slijedećoj tabeli u svojim izvornim arapskim nazivima i njihovim bosanskim objašnjenjima:

	Arapski	**Bosanski**
1	*Hahut*	*Izvan-Bitak (Božanska Suština)*
2	*Lahut*	*Bitak (Bog kao Stvoritelj, Pomagač, Sudac)*
3	*Džabarut*	*Duh, Intelekt, Nebo, Anđeoski svijet*
4	*Malakut*	*Duša*
5	*Nasut*	*Tijelo*

Raznovrsni odnosi koji se izvode iz ove doktrine razrađeni su, veoma detaljno, u slijedećoj sadržajnoj tabeli:

<table>
<tr>
<td colspan="3" rowspan="2">BOŽANSKO
Neočitovano
Nestvoreno
Metakozmičko</td>
<td colspan="2">(1) IZVAN-BITAK
(Božanska Suština,
Nadosobni Bog)</td>
<td>APSOLUT</td>
<td>ÂTMÂ</td>
<td rowspan="2">BOŽANSKO</td>
<td rowspan="3">NEBO</td>
<td rowspan="4">BESMRTNO</td>
</tr>
<tr>
<td>(2) BITAK
(Osobni Bog,
Stvoritelj,
Sudac;
Božanske
kvalietete)</td>
<td>NESTVORENI LOGOS</td>
<td rowspan="4">RELATIVNO</td>
<td rowspan="4">MÂYÂ</td>
</tr>
<tr>
<td rowspan="3">EGZISTENCIJA
Očitovano
Stvoreno
Kozmičko</td>
<td colspan="2">Univerzalno,
Nadoblično,
Ili Bezoblično
Očitovanje</td>
<td>(3) Duh,
Intelekt
(Duhovna,
Intelektualna,
ili
Anđeoska
zbilja)</td>
<td>STVORENI LOGOS</td>
<td rowspan="3">LJUDSKO</td>
</tr>
<tr>
<td rowspan="2">individualno ili oblikovno očitovanje</td>
<td>prefinjeno</td>
<td colspan="2">(4) duša
(animička ili
psihička zbilja)</td>
<td rowspan="2">ZEMLJA</td>
</tr>
<tr>
<td>Grubo</td>
<td colspan="2">(5) tijelo
(korporealna zbilja)</td>
<td>SMRTNO</td>
</tr>
</table>

Priroda i funkcija Intelekta jezgrovito je evocirana u riječima Danteovim:

Io veggio ben che giammai non si sazia
Nostro intelletto, se il ver non lo illustra.

Sada uviđam da naš Intelekt zadovoljstvo nikad neće naći,
Osim ako ga Istina ne obasja.
(*Paradiso*, IV:124-5)

U kršćanstvu, doktrine usporedne onim sufijskim mogu se naći, u Zapadnoj crkvi, unutar spisa Meistera Eckharta, Angelusa Silesiusa i drugih, i u Istočnoj crkvi, kod velikih predstavnika apofatičkog i antinomičkog bogoslovlja/teologije kao što su sv. Gregorije Palama, čija doktrina o Božanskim suštinama i Božanskim energijama u cijelosti odgovara sufijskoj doktrini u pogledu *Dhāt*-a ("Suštastva") i *Sifāt*-a ("Kakvoća").

Bitna razlika između ove dvije religije, kako bilo, počiva u tome što islam posjeduje egzoterijsku oblast — *šarī'a* ili (vanjski) Zakon — i ezoterijsku oblast — *haqīqa* ili (unutarnja) Istina — dočim takovrsna razdioba u kršćanstvu ne postoji. Prema sigurnom islamskom gledištu, kršćanstvo je čista *haqīqa* (ezoterizam) koja je ušla u svijet bez vlastitog nadopunjujućeg egzoterijskog dijela. Ovakav pogled svoju potvrdu ima i u samim riječima Kristovim: *Regnum meum non est de hoc mundo* (Kraljevstvo moje nije od svijeta ovoga). Viđeno iz ovoga ugla, neke dvosmislenosti, razlučive unutar kršćanstva, izvode se iz činjenice da je, u historijskom smislu, ovaj ezoterizam morao podnijeti egzoterijsku

primjenu, u nastojanju, hajdemo reći, da načini dobar nedostajući egzoterizam. Ovo *de facto* produljenje kršćanske objave (*haqīqa*, u islamskoj terminologiji) na vanjsku oblast, svakako, nije moglo ni u kome smislu promijeniti izvornu narav kršćanskih dogmi i sakramenata, koje su nastavile postojati kao "ezoterijske" formulacije i "inicijacijski" obredi.[24]

Sve dok su u pitanju duhovnosti dviju religija, kršćanski misticizam će uglavnom težiti da bude određen kao "Put Ljubavi" (*mahabba*, u islamskoj terminologiji),[25] dok islamski misticizam (to jeste sufizam) u sebi smiruje i "Put Znanja" (*ma'rifa*) i "Put Ljubavi" (*mahabba*).[26] To je jedan od razloga zašto formulacije islamskoga misticizma, koje su pretežno "gnostičke" ili "*džñaničke*" naravi, nose primjesu stranoga za one koji su upoznati jedino sa kršćanskim oblicima duhovnosti.[27]

Ova razlika između kršćanstva i islama (između "Ljubavi" i "Znanja"), također se pokazuje u odgovorima koje daju ove dvije religije na pitanje: zašto je stvoren svijet? U kršćanstvu običaj je kazati da je Bog stvorio svijet "iz ljubavi." Mada se ova izjava u islamu neće smatrati neistinitom, plijeneći i divan odgovor (koji je prirođeniji islamskome stajalištu) pružit će nam slijedeći kudsi-hadis: "Bio sam Riznica skrivena, i poželio sam biti spoznat, pa sam stvorio svijet."

---

[24] Vidi: Frithjof Schuon, "Mysteres Christiques" u *Etudes Traditionalles*, Paris, July-August 1948.

[25] Neki od onih koji, kao izuzeci, predstavljaju "Put Znanja" u kršćanstvu upravo su spomenuti

[26] *Ma'rifa* i *mahabba* zasebno odgovaraju *džñana-margi* i *bhakti-margi* u hinduizmu.

[27] Također je zanimljivo zamijetiti u vezi s ovim da je upravo samo postojanje ezoterizma u punom smislu riječi u religiji islama, to što ponekad navodi kršćane da vide nešto "zemaljsko" (a ne "svjetovno") u nekim od vanjskih očitovanja islama. Oprečno tome, isključivo ezoterijska narav kršćanske objave muslimane stavlja u iskušenje da kršćane (koji u mnogomu ne uspijevaju živjeti sa visokim duhovnim zahtjevima njihovog "ezoterizma") smatraju dvoličnjacima! U posljednje vrijeme ovaj kontrast između islamskog "ezoterizma" i kršćanske "duhovnosti" naveo je mnoge u Zapadnoj publici na zaključak da je ovo pozitivni dokaz da se kršćanstvo može smatrati superiornijom religijom!

*

* *

Doktrina o "jednosti bitka" navela je neke da povjeruju kako je nauk sufizma neki oblik "panteizma." Ovakvo promatranje je potpuno pogrešno, pošto se naziv panteizam obično koristio kako bi označio neke evropske filozofske koncepte posljednjih stoljeća koji nemaju nikakve veze sa bilo kakvim tradicionalnim doktrinama, bile one skolastičke ili mističke. Panteizam (a to je, na primjer, vjerovanje da je Bog potpuni zbroj svih stvari) podrazumijeva "supstancijalnu" istovjetnost između Počela i očitovanja, ili između Stvoritelja i stvorenoga. Takvo vjerovanje je strano svim "tradicionalnim" doktrinama, koje istrajavaju na razvalini između Apsolutnog i relativnog, ili Beskonačnog i konačnog, idući tako daleko da prvi element nazivaju u svakome slučaju "Zbiljnim," a drugi (relativno) "nezbiljnim," prolaznim.[28]

Postoji, međutim, "suštinska" (a ne "supstancijalna") istovjetnost između stvorenog i Stvoritelja, a otuda, upravo, proistječe "relativna" zbiljnost svijeta u kojem živimo. Još jednom, sufijska doktrina izvodi se iz *šehāde*: "Nema zbiljnosti osim Zbiljnosti." Ovdje je ukazanje napravljeno na suštinsku istovjetnost svega što jest, i na ništavilo onoga što nije. Sufijska

---

[28] Cf. izreka Kristova: "Nebesa i zemlja će nestati, ali moje riječi ne, one neće nestati." (Matej, 24:35)

doktrina o *wahdat al-wudžūdu* je, zapravo, jednakovrijednost vedantinske *advaite*, koju su neki nazivali "monizmom," ali koja bi vjerovatno tačnije bila prevedena kao "ne-dualizam."

Bit je u tome da svijet nema drukčijeg počela od Boga. Kako bi hindusi rekli, "svijet je Bog (to jest sve dok je njegovo suštinsko počelo u pitanju), ali Bog nije svijet." Ova druga tvrdnja je, ustvari, osnovna zabluda savremenih evropskih panteističkih kretanja, pjesničkih ili filozofijskih. Sufizam je, naprotiv, u pogledu ovoga, izraz tradicionalne doktrine.

*

* *

Pitanje koje bi se moglo postaviti glasi: kakav je stav sufizma u pogledu modernog svijeta i vjerovanja u "napredak"? Poznato je da hindusi naučavaju da živimo u posljednjem razdoblju "mračnog doba" (*kali-juga*),[29] u kojem se ljudi okreću od "potpunog" ka djelovitom, od dubokog ka površnom i od duhovnog ka materijalnom — i to sve bržim i bržim napredovanjem, sve dok čovječanstvo ne dosegne posljednji, kataklizmatični kraj. Doktrine i proročanstva slične ovom moguće je naći u budizmu, kršćanstvu i religijama sjevernoameričkih Indijanaca.

Islamsko viđenje jezgrovito je izloženo u narednoj Poslanikovoj predaji (*hadīth*): "Nijedno vrijeme Vam neće doći, a da ga neće slijediti još jedno gore." Ovakav stav pripravlja put osebujnom sufijskom "konzervativizmu" koji, sve dok je vanjski svijet u pitanju, iznad svega nastoji zaštiti svete — i spasotvorne — forme od nagrizanja vremena i stalno rastuće ravnodušnosti. Međutim oni koji žive u posljednjim danima uživaju neke nadoknade. U kršćanskoj prispodobi o radnicima u vinogradu, oni koji su svoj posao započeli tek pred "sumrak," primaju jednaku nadnicu kao i oni što su radili tokom cijeloga dana. I Poslanik je očitovao da će onaj koji u najranijim danima zanemari samo deseti dio Zakona biti proklet, dočim će onaj koji u posljednjim danima izvrši barem desetinu Zakona biti spašen. U "mračnome dobu" nema uzvišenije poruke nade i ohrabrenja, kako za egzoteriste tako i za ezoteriste.

---

[29] Hinduističko učenje o Četiri *Juge* (*Satja, Treta, Dvapara,* i *Kali*) odgovara grčko-rimskom učenju o Četiri Doba, o kojima su govorili Hesiod i Ovidije, naime o Zlatnom, Srebrnom, Bronzanom, i Željeznom.

* * *

U uvodnom dijelu ove knjige ukazali smo na simbolizam brojnih prečnika istoga kruga: što su bliže središtu, bliži su i jedni drugima, i u samome središtu prečnici se sjedinjavaju. Prirodno je da su ezoterijske doktrine — doktrine "ljubavi" i "gnoze" (ili "znanja") — različitih religija najbliže jedne drugima. Ukoliko se uspoređuju društveni običaji i zakoni nasljeđivanja, ne treba očekivati da će se među njima naći istovjetnost: ali, što se više približavamo "središtu" — doktrinama koje se tiču slave Boga, ništavnosti čovjeka, puteva spasenja — to postajemo bliži jednodušnosti. U Indiji, "društvene" razlike između islama i hinduizma skoro da ne mogu biti veće, pa ipak princ Dara Šikoh, sin cara Šah Džahana i kraljice Mumtaz Mahal, ustvrđuje sljedeće: "Znanost vedante i znanost sufizma su jedno."[30]

---

[30] Sikhizam, sa svoje strane, izgleda kao da je potekao iz neke vrste miješanja hinduističkog *bhakti* i islamskog *mahabba.*

Zasigurno, nema ljepšeg posvjedočenja transcendentnog jedinstva religija od onog plijenećeg iskaza jednog od velikih islamskih učitelja "gnoze" Eš-Šejhu-l-Ekbera Muhjudina ibn Arebija, koji je djelovao u Andaluziji krajem XII i početkom XIII stoljeća: "Moje srce se raskri za oblik svaki: ono postade pašnjak gazelama, samostan kršćanskim monasima, hram idolima, Ka'aba hodočasnicima, pločama Tore i knjigom Kur'ana. Religiju Ljubavi ispovijedam ja; u ma kojem smjeru njezina karavana krene, religija Ljubavi biće moja vjera i moje uvjerenje."[31]

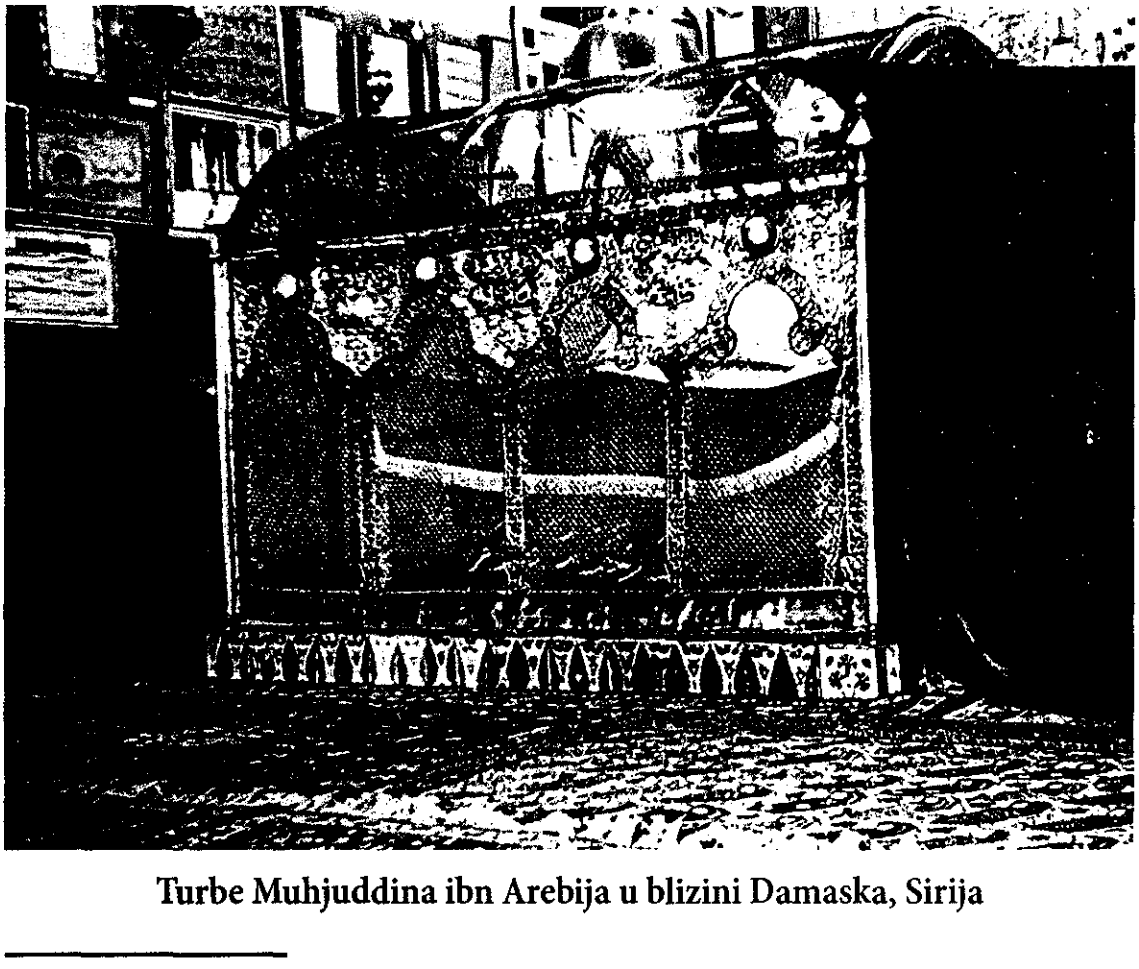

Turbe Muhjuddina ibn Arebija u blizini Damaska, Sirija

---

[31] U pogledu Ibn 'Arabijeve upotrebe izraza "religija ljubavi," Frithjof Schuon daje iduće tumačenje: "Ovdje to nije pitanje *mahabbe* u psihološkom i metodičkom smislu, nego živuće istine i 'božanskoga privlačenja'. Ljubav je ovdje suprotstavljena 'oblicima' koji su predočeni kao 'hladni' i 'mrtvi'. Sveti Pavao je, također, rekao da 'slovo ubija, a duh oživljuje'. 'Duh' i 'ljubav' ovdje su istoznačni." Frithjof Schuon, *Razumijevanje islama* (Sarajevo: El-Kalem, 2008.) str. 52, fn. 40

POGLAVLJE TREĆE

MISTIČKI PUT (*Tarīqa*)

Sve religije kao svoj predmet imaju spasenje. Religija je uvijek doktrina, kojoj je cilj "realizacija." Doktrina nikada nije samo teorija; ona je uvijek "operativna" u svojoj namjeri. Slijedno tome, u religiji, doktrina i metoda, ili teorija i praksa, nerazdvojivo su vezani. Doktrina podrazumijeva um (ili, na najvišem nivou, "intelekt" u srednjovjekovnom i sufijskom smislu ove riječi); metoda (ili praksa) podrazumijeva volju. Religija, da bi bila to što jeste, uvijek mora uključivati i "um" i "volju."

"Operativna" strana religije, u svakodnevnom smislu te riječi, oglašava se u dva temeljna vida: moralnost i bogoslužje. Moralnost je samoobjašnjiva: to je "činjenje stvari koje se trebaju činiti i izbjegavanje stvari koje ne trebaju biti učinjene"; bogoslužje poprima dva oblika: sudjelovanje u javnim obredima religije i izvršavanje osobnih čina pobožnosti, koji su tradicionalno obuhvaćeni pod naslovima "molitva" i "post."[32]

Religija se, dakle, bavi spasenjem. Da bi stupio na put koji vodi u spasenje, čovjek očigledno mora biti član religije koja podučava putu i koja, pod izvjesnim uvjetima, "garantira" put. Spasenje se obično shvata kao dokučivo samo poslije

---

[32] Ovo je univerzalna (a ne posebna islamska) referenca za privatna bogoslužja. Ona se ne odnosi na javne islamske obrede *salāta* i *ramadāna.*

smrti — ponovno okupljanje svetaca u raju. Jedina razlika između duhovnosti (ili misticizma) i religije, u običnom smislu te riječi, jeste to što duhovnost predviđa kao svoj glavni cilj dosezanje svetosti (ili stupanje na put koji vodi u svetost) još u ovome životu, ovdje i sada. Sva duhovna doktrina, i sva duhovna metoda, usmjerene su ka ovome cilju. Cjelokupan mistički ili inicijatički put se zasniva na tome.

Da bi se stupilo na duhovni put, čin inicijacije je neizbježan. To je tako u svim religijama. Obred inicijacije, koji bi se mogao usporediti sa sađenjem sjemena, izlijeva na učenika jedan poseban duhovni utjecaj koji uzrokuje početak (*initium*) njegovog "novog" unutarnjeg života. Bez sjemena nema života, a bez života nema ni rasta. Bez inicijacije nema ponovnog rođenja, a bez ponovnog rođenja nema ni posvećenja. U sufizmu, početnik prima inicijacijski obred od sufijskoga učitelja (šejh ili muršid) koji je zauzvrat primio isti obred na početku svoga duhovnog puta, od svoga šejha ili duhovnog učitelja, i tako unatrag sve do samoga Poslanika, koji je, s Božanskom Milošću, inicirao prve sufije.

Ime "sufi" nije postojalo u doba Poslanika, ali njegova zbiljnost jeste. Poslanik je prenio ovaj obred (i uz njega odgovarajuće savjete) samo rijetkima od svojih prijatelja; zauzvrat, oni su ga dalje prenosili i na takav način on se održao sve do današnjih dana u nepretrgnutom nizu. Ovaj inicijacijski lanac u arapskom jeziku poznat je kao *silsila*. Raznovrsne sufijske metode duhovne realizacije (na koju ćemo se osvrnuti kasnije) ne mogu biti valjano izvršene bez inicijacije i savjeta šejha ili duhovnoga učitelja. Pokušaj da se učini takvo što prouzročio bi značajnu duhovnu opasnost.

Većina muslimana nisu sufije i nisu primili ovaj posvetni obred. Međutim u kršćanstvu stvari stoje znatno drugačije. Kršćanski obred inicijacije je krštenje. Jasno je da se još od najranijih dana krštenje rutinski vrši nad djecom. Po ovoj osobini kršćanstvo je iznimno, pošto nije uobičajeno da inicijacija bude proširena na sve, i to u onom životnom dobu koje isključuje postojanje svjesne želje u onima koji trebaju biti inicirani. Ovakvo stanje stvari, kako bilo, potječe od jednog historijskog fenomena koji se odigrao u kršćanstvu, i na kojeg smo mi ranije ukazivali, naime iz primjene ezoterizma (*haqīqa*) na egzoterijsku ili društvenu oblast, što je učinilo da ezoterizam u kršćanstvu ima ulogu naličnu onoj *šarī'e* u islamu.

Pa ipak, budući da ezoterijski obred, koji se obavlja egzoterijski, ipak ostaje biti ezoterijskim u sebi, slijedit će da su i svi kršćani u počelu inicijati, to jeste njihov duhovni položaj je u počelu usporedan položaju sufija.[33] Zasigurno, kršćanin koji traži stupanje na duhovni put unutar kršćanstva, nema potrebe za dubljom inicijacijom. Velika većina kršćana, naravno, ne nastoji iscrpiti, u bilo kojem punom smislu, inicijaciju koju nedvojbeno posjeduju. Tehnički (ako ne aktualno) govoreći, oni su usporedivi sa onim muslimanima (*mutabarrikūn*)[34] koji bivaju inicirani, ne u nakani slijeđenja duhovnog puta, već radi "blagoslova" (*bereka*) kojeg inicijacija nosi, i radi osnaženja njihovih pobožnih napora da vjerno ispune Zakon islama. Kršćansku inicijaciju (krštenje) u potpunosti crpe jedino sveci. Na razliku između islama i kršćanstva u ovoj oblasti, ukazao je i Frithjof Schuon na sljedeći način: "U islamu nema svetosti osim u ezoterizmu; u kršćanstvu nema ezoterizma osim u svetosti."

---

[33] Napomenimo, iako se naziv sufi, strogo govoreći, primjenjuje samo na one koji su dosegnuli cilj (sveci), njega je dopustivo proširiti i na sve one koji su primili obred inicijacije kako bi se zaputili duž duhovne staze.

[34] Cf. *salikun*, "putnici" duhovnim putem.

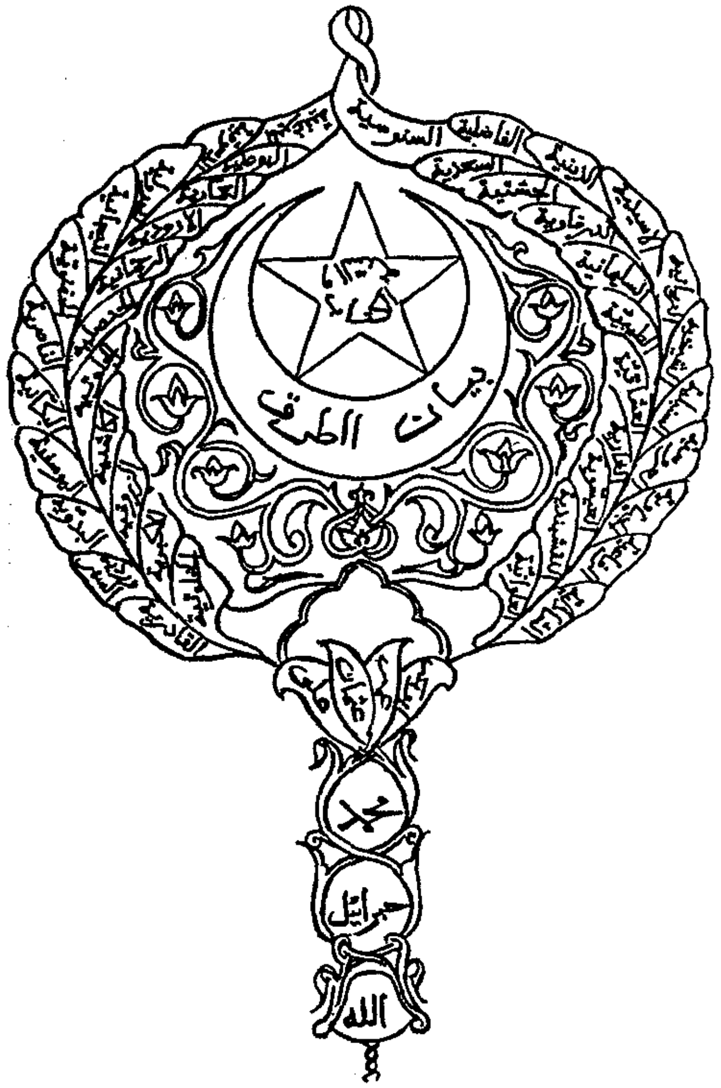

Prikaz Bratstava (bajān at-turuq)
(ove riječi su upisane u mlađaku)

Na dnu stabla upisano je Ime Allah. Iznad se nalaze imena Džibril i Muhammed. Četiri velike latice, koje su smještene na vrhu stabla, nose imena prve četvorice halifa. Imena raznovrsnih bratstava (turuq) ispisana su na listovima drveta, ali bez nekog posebnog reda. Kako je objašnjeno u ovom poglavlju, svako bratstvo je dobilo ime po svome svecu utemeljitelju, kroz kojeg, posredstvom lanca (silsila) prijašnjih svetaca, ono vodi duhovne korijene do Alija ili Abu Bakra, i potom do Poslanika.

Na petokrakoj zvijezdi (koja je simbol pet stupova islama) ispisane su riječi “Knjiga (Božija) i Praksa (Poslanikova).” (Al-Kitāb wa's-Sunna). O simbolizmu mlađaka vidi u: Abu Bakr Sirāj ad-Dīn, The Book of Certanity (Cambridge, UK: Islamic Text Society, 1992).

Početnik u sufizmu mora ispuniti dva opća uvjeta ili zahtjeva da bi pristupio redu. To su pristupanje religiji islama i iskrena želja za duhovnim putem, što ima za cilj jedno dublje razumijevanja vanjske religije, zajedno sa usvajanjem suštinskih vrlina poniznosti i darežljivosti. Rečeno je da je "sufizam iskrenost (*sidq*)."

* * *

Središnji element u sufizmu je duhovni učitelj ili šejh, oko kojeg se okupljaju učenici i od kojeg oni primaju inicijaciju, koja se, kroz dugi lanac (*silsila*) prenositelja, u konačnici izvodi od samoga Poslanika. Između Poslanikova i našega doba, izmijenili su se brojni naraštaji, tako da su *silsile* danas mnogobrojne i složene, ali svaka od njih može biti praćena do jednog ili drugog od Poslanikovih prijatelja, koje je on sam inicirao, a od kojih su najpoznatija dvojica halifa: Ebu Bekr i Ali. Izvrstan primjer ovih "lanaca prenošenja" predočio je Martin Lings u svojoj knjizi "*Sufijski svetac XX stoljeća.*"[35] "Rodoslovno stablo" sufijskih učitelja, od najranijih vremena pa sve do danas, krcato je primjerima izvanredne svetosti. U mnogim slučajevima imena ovih svetaca pridavana su onim "granama" stabla nad kojima je sjala njihova osebujna svjetlost. Te grane (sufijski "redovi" ili "bratstva") poznate su pod nazivom *turuq* (jednina *tarīqa* – "put") i one su zacijelo mnogovrsni putevi koji vode ka *haqīqi*, Unutarnjoj, Božanskoj Zbilji, ili, drugim riječima, ka Samome Bogu.

---

[35] Martin Lings, *A Sufi Saint of Twentieth Century* (London: Allen & Unwin, 1971) pp. 232-3

Prvi veliki sufijski red, koji se pojavio u obliku u kojem su tarikati (*turuq*) danas poznati, bio je kadirijski tarikat (*qādirī tarīqa*), koji je ime preuzeo od svoga slavnoga utemeljitelja Šejha Abdulkadira el-Džilanija (1078-1166.). Ovaj red bio je ogranak starijeg džunejdijskog tarikata (*džunaidī tarīqa*), koji je potekao od velikoga Ebu-l-Kasima el-Džunejda od Bagdada (umro 910.). Među redovima koji su potom uslijedili bio je suhraverdijski tarikat (*suhrawardī tarīqa*), čiji je utemeljivač Šihabudin es-Suhraverdi (1144-1234.), kao i poštovani šazilijski tarikat (*šādhilī tarīqa*) kojeg je utemeljio jedan od najvećih prosvjetitelja zapadnoga islama Šejh Ebu-l-Hasan eš-Šazili (1196-1258.). Još jedan red, utemeljen u istome razdoblju, bio je mevlevijski tarikat (*maulawī tarīqa*, poznatija pod svojim turskim nazivom *mevlevi*), nazvan tako po tituli *maulānā* ("naš Gospodar"), koju su učenici dali utemeljitelju reda Dželaludinu Rumiju (1207-73.), piscu Mesnevije i vjerovatno najvećem mističkom pjesniku islama. Najposebnija odlika mevlevijskog reda, jeste poznati vrteći ples kojeg izvode *fuqarā*,[36] kao izvanjsku potporu *dhikru* ("zazivu" ili "suštastvenoj molitvi"). Ovaj ples se još uvijek izvodi u Konji u Turskoj, gdje se nalazi i Rumijevo turbe.

Unatoč brojnim razlikama, nemoguće je ne usporediti ova četiri štovana sufijska reda (koji su se iskristalizirali u XII i XIII stoljeću i koji postoje i danas) sa tri velika monaška reda zapadnoga kršćanstva (koji su, isto tako, bili utemeljeni u srednjem vijeku i koji su preuzeli imena od svojih svetaca utemeljitelja): naime, benediktinskim, dominikanskim i franjevačkim. Nakon usporedbe koju smo napravili, odmah spomenimo jedan znak razlikovanja: sufijski redovi ne zapovijedaju celibat, mada se njihovi članovi mogu podvrgavati iscrpljujućim postovima, odricanjima i bdijenjima.[37]

---

[36] Što je množina od *faqir* (siromah, "siromah duhom"). Pripadnici sufijskih redova poznati pod nazivom "*fuqara*" (ili u perzijskom obliku "*derviši*"). Sufije tako nazivaju same sebe.

Najslavniji od sufijskih redova koji su ponikli na indijskome tlu — i to u isto vrijeme kao i gore spomenuti redovi — bio je *čistī tarīqa*, koju je utemeljio Muinudin Čisti (1142-1236.). Njegov grob u Adžmeru slovi za jedno od najvećih svetilišta potkontinenta, i jednako ga obilaze i štuju i hinduistički i muslimanski hodočasnici. Još jedan, na istoku veoma značajan red, jeste nakšibendijski tarikat (*naqshibandī tarīqa*), kojeg je u XIV stoljeću utemeljio Pir Muhammed Nakšibendi. Široko rasprostranjen red u Zapadnom islamu, jeste onaj darkavijski (*darqāwī tarīqa*); on predstavlja ne tako davno obrazovanu podskupinu šazilijskog tarikata (*šādhilī tarīqa*), a utemeljio ga je marokanski Šejh Mulaj el-Arebi el-Darkavi (1743-1823.).

---

[37] Spominjanje razlika koje postoje između monaha i *fuqarā-a*, zaziva u sjećanje prijateljstvo između Biskupa Tripolija (franjevca poniznog porijekla) i Gradonačelnika (muslimana plemenite krvi). Gradonačelnik bijaše bogat, oženjen i predvodnik među ljudima, ali i unatoč tome njegova je pobožnost toliko snažno sjala kroz egzistencijalne "ovojnice" koje su ga okruživale da je dotični Biskup očitovao kako je samo u nekoliko ljudi vidio tri monaška zavjeta siromaštva, čestitosti i pokornosti oprimjerena na tako visokoj razini kao kod njega. Ovakav sud, nekome bi mogao izgledati strano, no ono što je pronicljivi Biskup zapazio kod Gradonačelnika bilo je upravo "odricanje" koje je ovaj posjedovao, a odricanje od obilja je "siromaštvo," odricanje u braku je "krjepost" i odricanje, kada se iskušava vlast, jeste "pokornost" Izvoru svake vlasti. Prema tome, izvanjske razlike među monasima i sufijama nužno ne isključuju da njihove unutarnje kvalitete mogu biti iste. Vidjeti u: Duke Alberto Denti di Pirajno, *A Cure for Serpents* (London: Pan Books, 1957) pp. 151-160.

Slavni duhovni potomak Mulaja el-Arebija el-Darkavija bio je alžirski Šejh Ahmed el-Alevi (1869-1934.), "čija erudicija i svetost," prema zapisima A. J. Arberrya, "u sjećanje prizivaše zlatno doba srednjovjekovnih mistika."[38]

Potrebno je napomenuti da utemeljivanje reda ili bratstva, kojeg osniva istaknuti šejh, ni u kom slučaju ne znači stvaranje nove "sekte." Svi sufijski redovi su izraz islamske duhovnosti, jedina razlika koja se među njima pravi nalazi se u tome što je svaki "namirisan" *berekom* ("blagoslovom") svoga izvornog utemeljitelja, i u tome što svaki od njih koristi duhovne metode koje je naučavao njihov zasebni duhovni učitelj. "Vrteći ples" mevlevija i duhovna osama (*khalwa*) darkavija, primjeri su pojedinačnih metoda koje pripadaju spomenutim redovima.

*

* *

Praktikovanje religije islama uvodi vjernika u tri velike kategorije: *islām* (potčinjenost objavljenom zakonu), *īmān* (vjera u *šehādu*) i *ihsan* (vrlina ili iskrenost). Slijedeću predaju (*hadīth*) prenosi halifa Omer:

"Jednog dana kada smo bili u društvu Poslanika Božijeg, priđe nam jedan čovjek čije su odore bile izrazite bjeline i čija je kosa bila izrazito crna, na njemu nije bilo nikakvih tragova putovanja, mada ga niko od nas ranije nije vidio. On sjede nasuprot Poslanika, naslanjajući svoja koljena na njegova i postavivši svoje dlanove na njegova bedra, te reče: 'O Muhammede, kaži mi šta predanost Bogu (*al-islām*) znači?' Poslanik na to odgovori: 'Predanost znači da obavljaš molitvu, udjeljuješ desetinu, postiš ramazan i obaviš, ukoliko si u mogućnosti, hodočašće Svete kuće.' On reče: 'Istinu si rekao!', a mi smo bili začuđeni time što je Vjerovjesniku trebao potvrditi odgovor onaj koji mu je postavio pitanje. Potom reče: 'Kaži mi šta je vjera (*īmān*)', i Poslanik odgovori: 'To je da vjeruješ u Boga i Njegove anđele/meleke, i Njegove knjige, i Njegove poslanike, i Posljednji dan, i da vjeruješ kako ni dobro ni zlo ne dolaze osim s Njegovim Određenjem.' 'Istinu si rekao!', reče on i potom upita: 'Reci mi šta je odličnost (*ihsan*)?' Poslanik odgovori: 'To je da služiš Bogu kao da Ga vidiš, jer ako ti ne vidiš Njega, On ipak vidi tebe' ...Potom stranac ode i ja sam ostao tamo još dugo po njegovu odlasku, sve dok mi se Poslanik nije obratio riječima: 'O Omere, poznaješ li čovjeka koji je postavljao pitanja, ko je on bio?' Ja odgovorih: 'Bog i Njegov Poslanik najbolje znaju, a ja sam posve neobaviješten u tome.' 'Bio je to Džibril (anđeo Gabrijel)', reče Poslanik. 'Došao je da vas poduči vašoj vjeri.'"[39]

---

[38] *Luzac's Oriental List*, London, October-December 1961.

Slijeđenje duhovnog puta ("operativna strana" sufizma) podrazumijeva unutarnje prosvjetljenje *islāma* i *īmāna* svjetlom *ihsāna*. On čini nužnim istinski poziv i posvećenje herojske naravi. Središnji duhovni metod sufizma, kao što ćemo uskoro vidjeti, jeste *dhikr*, ili potpunije *dhikru'Llah* ("zazivanje," ili "ponavljanje imena Božijeg"), ali prije negoli pokuša izvesti korist iz njega, sufija mora, kao prvo, imati simboličko razumijevanje Pet stubova islama (vjera, molitva, post, darivanje desetine, hodočašće) i izvršavati ih na "unutarnji" način. Ovo je, zacijelo, aspekt samoga Puta. Što se tiče sufijskog tumačenja pojma vjere (*īmān*), o njemu ne moramo govoriti jer smo se na njega osvrnuli u prethodnom poglavlju. U pogledu obredne molitve (*salāt*), možemo reći da sufija nju promatra ne samo kao izraz čovjekova "robovanja" (*'ubūdija*) svome Gospodaru (*Rabb*), već i kao sudjelovanje stvorenja u pjesmi zahvale koja veže sve stvoreno za Stvoritelja. *Salāt* ne čine samo obični ljudi, nego i poslanici, pa čak i anđeli (meleci), i on ih odvodi unutar nevidljivih korita kojima teku rijeke blagoslova (*salāt*) i mira (*salām*) Božijeg. Post (*sawm*) je podsjećanje na posvemašnju ovisnost "siromaha" (*fuqarā*) o Onome "Koji je izvan svake potrebe za bilo kojim od svjetova" (*ghānijun' āni'l-'ālamīn*). Darivanje "desetine" (*zakāt*) prisjeća sufiju na njegovo inicijatičko zavjetovanje da sva njegova dobra, kao i njegov život sam, pripadaju jedino Bogu i također da su on i njegova braća "udovi jedni drugima." Hodočašćenje (*hadž*) Ka'abe u Meki predstavlja vanjski simbol unutarnjeg putovanja u "srce" (*qalb*), koje je prijestolje Intelekta (*'aql*) i tajanstveno središte u kojem Božiji Duh (*ar-Rūh*) dotiče ljudsku dušu.

---

[39] Preveo Martin Lings. Vidi: *A Sufi Saint of the Twentieth Century* (London: Allen & Unwin 1971) p.44-5.

*

* *

Još jedna, također značajna, sufijska praksa, koja je, takorekuć, vrsta priprave za *dhikr* (zazivna molitva koja prenosi sufijsko "prisjećanje" Boga), jeste recitovanje *wird*-a ili brojanica. *Wird* se blago razlikuje u nekim pojedinostima od jedne *tarīqe* do druge, ali uvijek sadržava tri suštinski iste formule. U prvoj *faqīr* traži oprost od Boga; u drugoj on moli da Bog blagoslovi Poslanika i podari mu Mir; a treća formula u sebi sadržava *šehādu*, svjedočenje Božijega Jedinstva. *Wird* se obično "uči" ujutro i navečer, tako da se svaka formula ponavlja po stotinu puta, pri čemu se koristi brojanica (*subha* ili *tasbīh*).

Prva formula simbolički predočava "kretanje" sufije od vanjskoga ka unutarnjemu, od "egzistencije" ka "Bitku," od ljudskoga ka Božanskome. Druga formula je njegovo sudjelovanje u muhammedovskom Uzoru, koji je prožet i podržan, upravo, Božanskim Blagoslovom (*salāt*) i Mirom (*salām*). To je simboličko reintegriranje "dijela" (čovjek) u Potpunost (Muhammed) — Muhammed je uosobljenje svekolike Stvorenosti. Na Muhammedovski Uzor pojedine sufije ukazivale su kao na *al-insān al-kāmila*, "Univerzalnog Čovjeka." Treća formula ("nema zbiljnosti osim Zbiljnosti") predstavlja ugasnuće svega postojećeg u Bogu. Kur'an kazuje: "Sve što je na zemlji prolazno je (*fān*); ostaje (*jabqā*) samo Lice tvog Gospodara Veličanstvenog i Plemenitog." (Sura

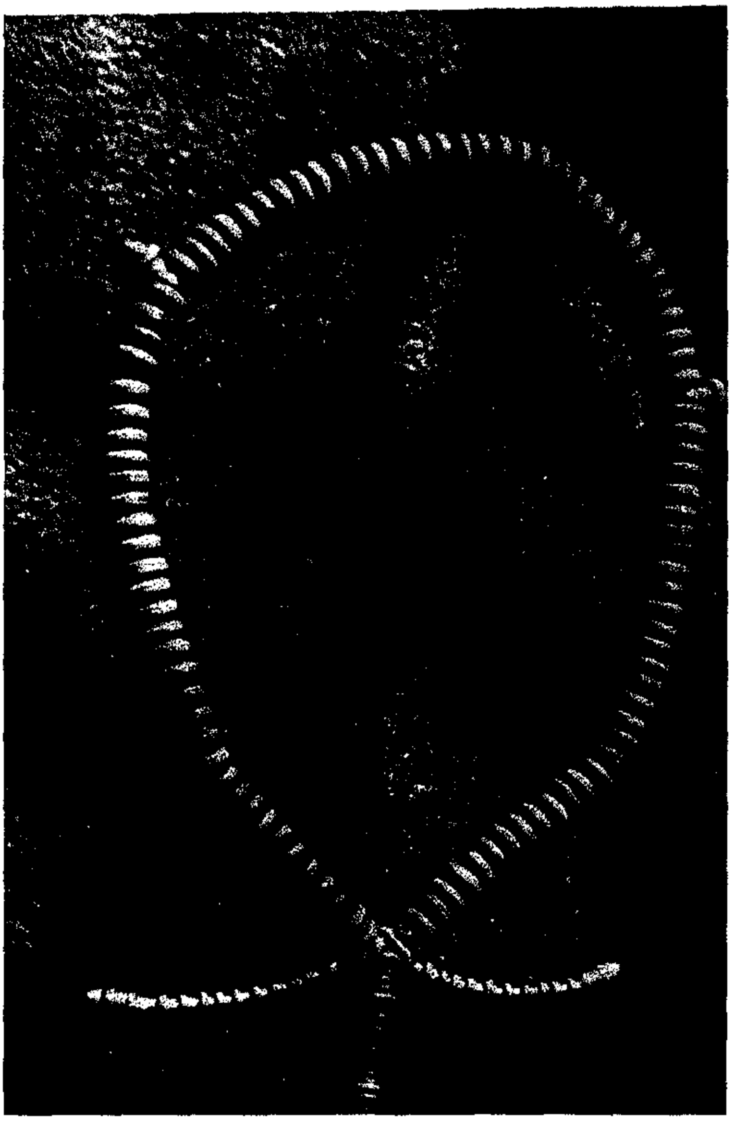

Darkavijski tespih/brojanica

"Svemilosni," 55:26-27)[40] Iz onoga što je rečeno, može se vidjeti da tri formule *wirda* odgovaraju trima "postajama" koje su poznate u kršćanskom misticizmu kao: pročišćenje, usavršenje, ujedinjenje; a one, nadalje, odgovaraju, u počelu i u konačnici, trima univerzalnim aspektima sve duhovnosti: poniznosti, milosrđu i istinitosti.

*

* *

Duhovni metod sufizma *par excellence* je *dhikr*. Ta riječ, uglavnom prevođena kao "zazivanje," posjeduje dvostruki smisao "prisjećanja" i "spominjanja." Kur'an je prepun zapovijedi koje nalažu "prisjećanje" Boga zazivajući Ime Njegovo: "Zazivaj Ime svoga Gospodara i posveti se Njemu dubokim posvećenjem." (Sura "Umotani," 73:8) "Prisjećaj se Boga s mnogo prisjećanja." (Sura "Saveznici," 33:41) "Ritualna molitva (*salāt*) čuva od nečistote i teških grijeha, ali doista sjećanje na Boga je veće (*wa la dhikru 'Llāhi akbar*)." (Sura "Pauk," 29:45) "Doista u sjećanju na Boga srca nalaze odmor." (Sura "Grmljavina," 13:28) "Sjetite se Mene, i Ja ću Se sjetiti vas." (Sura "Krava," 2:152)

Čovjek nalazi sebe zatočenog u očitovanju. Očitovanje je osuđeno na netrajnost, a ova netrajnost nužno nosi odvojenost, patnju i smrt. Cijela tradicionalna metafizika naučava da je samo Počelo vječno — i blaženo. I tu se ponovno vraćamo poruci *šehāde*: "Nema trajnosti, osim

---

[40] Ovaj stavak je porijeklo sufijskih koncepata "ugasnuća" (*fanā*) i "optrajavanja" (*baqā*). "Ugasnuće ugasnuća" (*fana' al-fanā*) o kojemu su naučavale neke sufije odgovara "optrajavanju" (*baqā*). Za kršćansku paralelu, vidi fn. 28.

Trajnosti," "Nema zbilje, osim Zbilje." Doktrina *dhikra* sastoji se u tome da Božansko Ime (*Allāh*) izravno prenosi Počelo, i kada se vjernik jedini sa Božanskim Imenom u gorljivom zazivanju, on se iznutra oslobađa od očitovanja i patnje koju ono nužno sa sobom nosi.

Iako isprva sadržano kao čista mogućnost, ovo oslobođenje postaje zbiljno kroz ustrajnost i Božiji blagoslov (*tawfīq*). Bez Božijega blagoslova, *dhikr* može biti smrtna opasnost. Odatle dolazi i zabrana njegova "metodičkog" izvođenja bez prethodno izvršenog obreda inicijacije i vođstva šejha. Ipak, svaki musliman, pod uvjetom da je njegova težnja čista, može obavljati *dhikr* povremeno i u kratkim vremenskim razmacima. S druge strane, u sufizmu *dhikr* je srijeda duhovnog metoda, i, u počelu, sufije ga nastoje obavljati, uz vođenje duhovnog učitelja, neprekidno. Dvije osnovne potpore *dhikra* su *madžlis* (sesija, susret ili okupljanje *fuqarā*) i *khalwa* (duhovna osama). U većini *turuqa*, *madžālis* (a to je množina od *madžlis*) se održavaju u jasno utvrđenim razdobljima pod egidom šejha ili njegova predstavnika (*muqaddam*), i na njima se *fuqarā*-i sastaju čineći *dhikr* skupno sat ili dva. Na ovim sastancima *dhikr* se čini bezglasno ili u formi popjevanja, nepomično ili ujedinjeno sa ritmičkim njihanjem koje može poprimiti oblik plesa.

Katkada *dhikr* (i ples, ukoliko je prisutan) biva popraćen ritmičkim udaranjima u bubanj (kudum) ili glazbom, bilo vokalnom ili instrumentalnom. *Khalwāt* (množina od *khalwa*) su osamljenička duhovna izdvajanja koja se čine u svrhu zazivanja. Ona se obavljaju povremeno i mogu trajati kratko, tek nekoliko sati, ili dugo, po nekoliko dana. Kao nadopuna ovim "formalnim" potporama *dhikra* služi učestalo (u počelu neprekidno) tiho zazivanje Imena Božijeg u svim razdobljima dana i u toku svih svakodnevnih poslova.

Ponekad je i simbolizam alhemije korišćen kako bi opisao činjenje *dhikra*. Duša u svome haotičnom i nepreporođenom stanju je "olovo." Kamen filozofa je Ime Božije u dodiru sa kojim "olovna" duša postaje "preobličena" u zlato, koje je njezina istinska narav. Ova istinska narav bila je izgubljena, ali ona postaje obnovljenom činjenjem *dhikra*. "Alhemijski rad," dakle, simbolizira "rad duhovne realizacije." I u jednom i u drugom slučaju, suštinska operacija je "preobličenje" onog što je prizemno u ono što je plemenito. Znanost makrokozmosa (spoljašnjeg svijeta), prema tome, analogijski se podudara sa znanošću mikrokozmosa (unutarnjeg svijeta ili duše).

Sufijska doktrina o *dhikru* podudarna je sa mišlju hinduističkog sveca iz IXX stoljeća, Rama-Krišne, koji

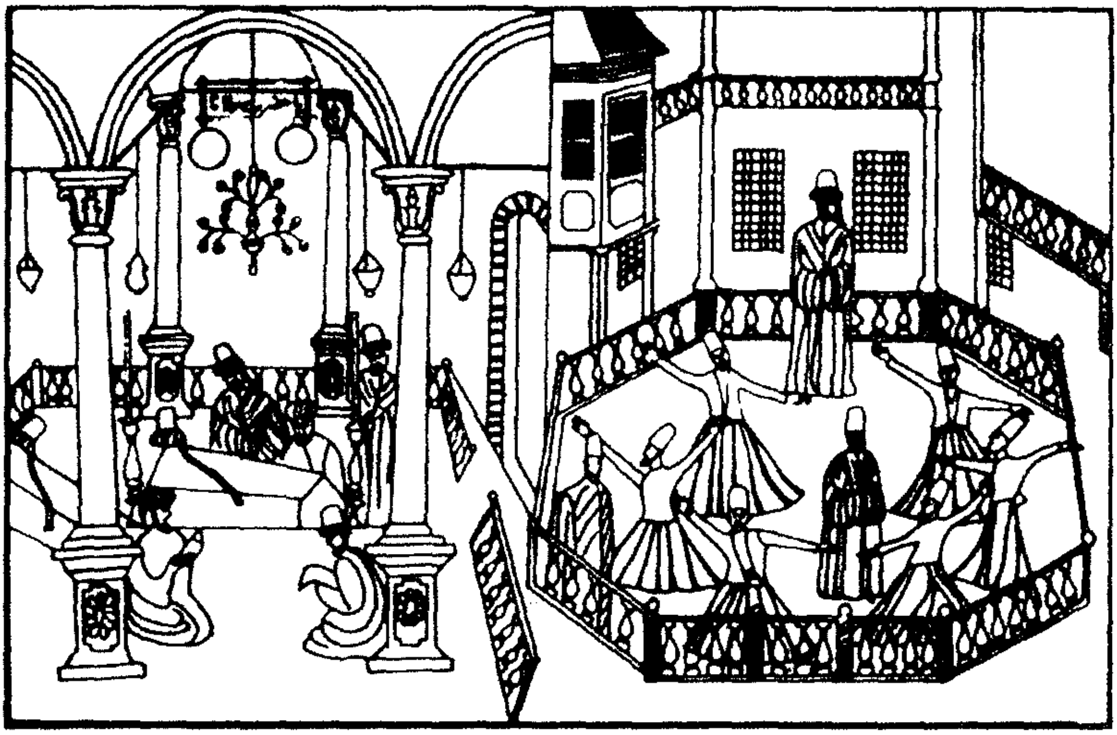

Madžlis i dhikr mevlevijskih derviša
(drvorez iz devetnaestog stoljeća)

ju jezgrovito sažima u idućoj frazi: "Bog i Njegovo Ime su jedno." U hinduizmu metod neprekidnog zazivanja Imena Božijeg (odnosno formule, ili *mantre*, u kojoj je Božije Ime sadržano) poznat je pod nazivom *džapa*. Psalmi, evanđelja i poslanice sv. Pavla krcate su ukazivanjima na spasonosnu moć Imena Božijeg: "Ko god zazvao Ime Gospodnje bit će spašen." U istočnome kršćanstvu zazivanje Imena Božijeg ("molitva bez stanke," koju je propovijedao sv. Pavle) preuzima obličje "Isusove Molitve,"[41] koja je narodu postala poznata blagodareći veoma rasprostranjenom "Putu Hodočasnika." U zapadnome kršćanstvu otkrovenja spuštena sestri Konzolati (*Consolata*), italijanskoj kapućinskoj opatici, početkom XX stoljeća, oživotvorila su srednjovjekovni molitveni zaziv *Jesu-Maria*.[42] Dakle, religije se ne susreću samo u čistoj metafizici, već i u čistoj molitvi.

Obavljanje *dhikra* ide ruku pod ruku sa praktikovanjem vrlina. Vrlina se suštinski promatra kao samoutrnuće (*faqr*, ili siromaštvo) i kaže se da nema *dhikra* bez *faqra*. I ponovno arapski jezik čini očevidnom suštinsku istovjetnost sadržaja, kada ova ista istina biva izložena u ponešto drukčijem obliku: jedino *faqīr* (onaj koji je "siromašan u duhu") može biti *dhākir* (zazivatelj Boga).

Kur'an gradi most između *dhikra* i vrline, kada govori: "Zovi svoga Gospodara, ponizno i tajno. Pogledaj, On prijestupnike ne voli. Ne čini na zemlji smutnju, nakon što je na njoj čvrst red uspostavljen, i zovi Ga u strahu i nadi. (Zaista je milost Božija bliska dobrima.)" (Sura "Zidine," 7:55-56)

---

[41] "Gospodine Isuse Kriste, Sine Božiji, smiluj se meni griješniku," što se obično skraćuje na "Kriste smiluj se" (*Christe ,eleison*).

[42] Jedan od najvećih katoličkih zazivatelja svetoga Imena bio je sv. Bernardić od Siene (XV stoljeće).

Vrline je moguće razdijeliti na dvije skupine: na aktivne i pasivne. Frithjof Schuon je objasnio kako duhovna "aktivnost" i duhovna "pasivnost" imaju svoje prvolike u dva kur'anska odlomka — jednom koji govori o palminom drvetu i drugom koji govori o mihrabu ili molitvenoj udubini — koja su vezana za Djevicu Mariju (*Sajjidat-nā Marjam*).[43]

"I spomeni u Knjizi Merjemu, kada se ona od ukućana svojih u udubinu smještenu na istočnoj strani (Hrama) povuče, pa uze pokrov jedan da se od njih zakloni. I Mi smo k njoj Našega Duha (Džibril/Gabrijel) poslali, i on se pred njom pokaza u obliku muškarca savršenog. I ona reče: 'Ja od tebe utoka tražim u Svemilosnom. Ako se Boga bojiš.' On reče: 'Ja sam samo izaslanik tvoga Gospodara da ti podarim sina svetoga.' Ona reče: 'Kako ću ja imati sina kada me nijedan smrtnik dodirnuo nije, niti sam bila nečasna?' On reče: 'Tako će biti! Gospodar tvoj je rekao: 'To je meni lako! I mi ćemo ga učiniti čovječanstvu znakom i milošću od Nas. To je stvar određena." I ona ga zanese i ode sa njim do mjesta udaljenog. Pa je porođajne muke dovedoše do stabla palmina drveta. Ona reče: 'Voljela bih da sam umrla prije ovoga i stvar zaboravljena postala!' I jedan (melek), niže nje, zazva je: 'Ne tuguj! Gospodar tvoj učinio je da ispod tebe potok poteče. Zatresi stablo palmina drveta, pa će po tebi zrele hurme popadati. I zato jedi i pij i vesela budi.'" (Sura "Merjema," 19:16-26)

Drugi odlomak glasi:

"Kad god bi Zekerijja (Zaharije) ušao u svetilište (*mihrāb*) u kojem je boravila ona, našao bi je opskrbljenu hranom. 'O

---

[43] Vidi "The Virginal Doctrine" u *Form and Substance in the Religions*, Bloomington, IN: World Wisdom, 2002, pp. 113-114 (Ili u: Frithjof Schuon: *Dimenzije islama*. Sarajevo: El-Kalem, 1996., Pog. "Merjemina mudrost," str. 111)

Merjemo', rekao bi on, 'otkuda ti ovo?' Ona bi odgovorila: 'Od Boga je to. Doista Bog opskrbljuje koga hoće bez računa ikakva.'" (Sura "Imranova porodica," 3:37)

"Tresenje" palmina drveta, prema ovom tumačenju, odnosi se na "aktivne" vrline i, iznad svega, na *dhikr*. "Povlačenje u *mihrāb*" simbolizira "pasivne" vrline, i, iznad svega, *faqr*.

Kur'anska ukazivanja na Isusa također su brojna. Za Kur'an, Isus je Mesija, utjelovljena Riječ Božija (4:171), sin Marije Vječno Djevičanske (21:91), koji je od Boga poslat da Evanđeljem potvrdi Petoknjižje, i koji je vođstvo i svjetlost (5:46). Marija i njezin sin zaslužili su divljenje svemira (21:91). "Svakog sina Adāmovog po rođenju dotaknuo je Satana, samo sina Marijina i njegovu mater nije." (*hadīth*) Kur'an posebno napominje uskrsnuće Kristovo (4:156-8; 19:33). Kako smo već spomenuli, dok se na Muhammeda ukazuje kao na "Pečat Poslanstva" (*khātim al-nubuwwa*), dotle se na Krista, prema nekim sufijama, ukazuje kao na "Pečat Svetosti" (*khātim al-wilaja*). Muhjuddin ibn Arebi, u svome proslavljenom djelu *Al-Futūhāt al-Makija* ("Mekanska otkrovenja," II:64-6), to komentira na sljedeći način:

> "Pečat univerzalne svetosti, iznad kojeg nema drugog svetog, jeste naš Gospodin Isus. Susreli smo se s nekoliko kontemplativaca srca Isusovog... Ja sam osobno bio ujedinjen s njim nekoliko puta u svojim zanosima, i njegovim posredovanjem vraćao sam se Bogu... On mi je dao ime prijatelja, i propisao jednostavnost i golost duha."

⁂

Vrhovna postaja mističkoga ujedinjenja ili "vrhunaravne istovjetnosti" izražavana je na mnogovrsne načine. Ponekad su takvi izrazi, kada su izricani u subjektivnom obliku, bili plijeneće izravni. Prisjetimo se samo izjave svetoga Pavla: "Ne ja, već Krist u meni," i one El-Haladžove: "Ja sam Istina" (*anā 'l-Haqq*). Od izjava koje su izražene u objektivnom obliku prve se zapažaju hinduistička: "*Tat tvam asi*" ("Ti jesi To"), i budistička: "*Samsara* (relativno) je *Nirvana* (Apsolutno)." Kao što smo već objasnili u prvom poglavlju ove knjige, ovakve izjave, ni u kom slučaju, ne vrijede u obratnom smjeru. U njima se, prije svega, upućuje na "jednost bitka" između stvorenja i Stvoritelja, što iskazano u srednjevjekovnoj frazi glasi: *Quis adhaeret Deo, unus spiritus est* (Ko pristaje uz Boga, jednog je duha s Njim.) (1. Korinćanima, 6:17).

Jedan od izraza Vrhunaravne Istovjetnosti, začet u hinduizmu i budizmu, jeste *tantra*, koja izvodi korist iz simbolizma seksualnog ujedinjenja (*maithuna*). Ovaj simbolizam često je tema hinduističke i budističke skulpture. U hinduističkoj formi,[44] to je pretežno pitanje ujedinjenja *Šive* (Boga) sa Njegovom *Šakti* ili Pratiteljicom (koja predstavlja Njegove osobne stvoriteljne "Moći" ili "Energije," koje su, ipak, odijeljene od Njega, utoliko što je On beskrajan i "izvan svakoga opisa" [*nirguna*].[45] *Šiva* i Njegova *Šakti* su božanski prvolici *puruše* i *prakriti*, što bi se unutar zapadnjačke skolastičke terminologije dalo prevesti kao Suština i Supstanca, ili Čin (ACTUS) i Mogućnost (POTENTIA).

Prvi od ova dva naziva predstavlja Aktivni Pol, dok drugi predstavlja Pasivni Pol Univerzalnog Očitovanja. Svaki od ovih polova ima svoj "dinamički" i "statički" aspekt. Naprimjer, u srednjovijekovnom nazivlju, dinamički aspekt

---

[44] U budističkoj formi, to je pitanje "braka Mudrosti (*pradžna*) i Metoda (*upaja*)."

[45] Ovo podsjeća na učenje sv. Gregorija Palame o Božanskim Energijama (*dynameis*).

Pasivnog Pola označavan je kao *Natura*, a statički aspekt Pasivnog Pola kao *Materija*.[46] U *tantri*, to je karakteristično pitanje ujedinjenja između statičkog aspekta Aktivnog Pola i dinamičkog aspekta Pasivnog Pola. Baš na ovome mjestu mi se nalazimo na pragu tajanstva same Stvorenosti. Prema riječima sv. Tome Akvinca: "Umjetnost je oponašanje Prirode (*Natura*) u njenom stanju djelovanja." A to je, upravo, dinamički aspekt Pasivnog Pola.

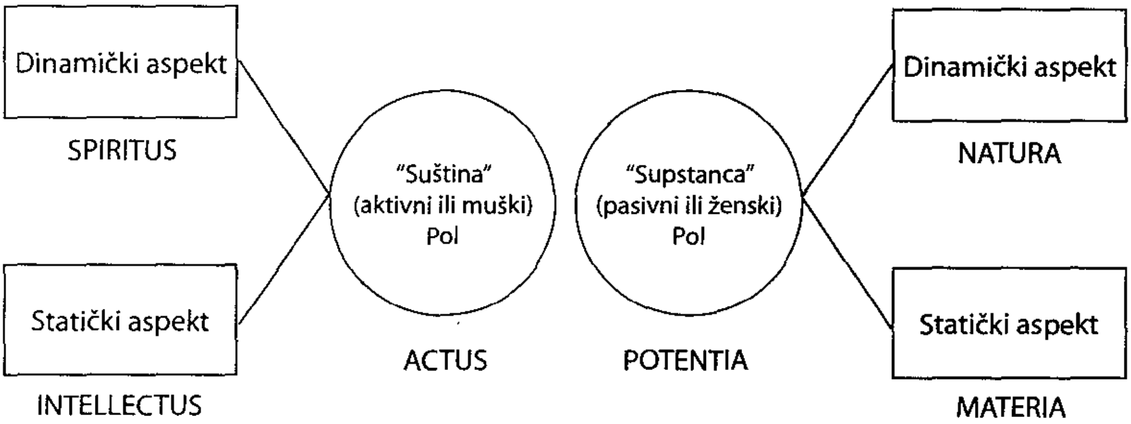
Dinamički aspekt
SPIRITUS
Statički aspekt
INTELLECTUS
"Suština"
(aktivni ili muški)
Pol
ACTUS
"Supstanca"
(pasivni ili ženski)
Pol
POTENTIA
Dinamički aspekt
NATURA
Statički aspekt
MATERIA

Dva pola Univerzalnog Očitovanja: "Suština" i "Supstanca" (Puruša i Prakriti ili Jang i Jin u njihovim dvostrukim aspektima)

Ovaj prikaz također ukazuje na smisao pasivnog/aktivnog i statičkog/dinamičkog para, baš kao i metafizičku osnovu odnosa među muškim i ženskim polom.

U misticizmu "tantričkog" tipa, to nije naprosto pitanje ujedinjenja Aktivnog i Pasivnog, ili dinamičkog i statičkog. To je specifično pitanje ujedinjenja dinamičkog aspekta

---

[46] Dinamički i statički aspekt Aktivnog Pola, zasebno su *Spiritus i Intellectus*, a dinamički i pasivini aspekti Pasivnog Pola su *Natura* i *Materia*. Ovo izlaganje preuzeto je iz djela Titusa Burckhardta, *Alhemija* (Sarajevo: Lingua Patria, 2005), Pog. 9 "Priroda može nadvladati prirodu."

Pasivnog Pola (NATURA) sa statičkim aspektom aktivnog pola (INTELLECTUS). U isto vrijeme, to je i ujedinjenje dinamičkog aspekta Aktivnog Pola (SPIRITUS) i statičkog aspekta Pasivnog Pola (MATERIA).

Jedinstvena snaga ove veze dolazi isključivo iz ujedinjenja "statičke" Aktivnosti sa "dinamičkom" Pasivnošću. Prisnost ovog ujedinjenja odražena je u mnogim umjetnostima. Na primjer, ona je posebno razvidna u simbolizmu tkanja, u kojemu osnova i potka stoje u nekoj vrsti "seksualnog" odnosa. "Potka" (koja je dinamička, ali, ipak — budući horizontalna — pasivna i ženska) "ulazi i izlazi iz osnove" (koja je statička, ali, ipak — budući vertikalna — aktivna i muška) "poput munje ili poput strijele koja leti prema svojoj meti; poput broda koji plovi od obale do obale, odlazeći i vraćajući se svojoj kući; poput *Lakhšmi*, koja ređa cvijeće u krilo *Višnua*, ukrašava i krijepi svoga Gospodara."[47]

Izraz "statička Aktivnost" u sjećanje priziva taostički koncept "bezčinskog Čina,"[48] i zacijelo bi se moglo reći da je doktrina tantre izuzetno lijepo izražena u taoističkom simbolu *Jin-Janga*. Aktivni (ili muški) Pol, *Jang*, predočen je bijelim poljem, dok je njegova "statičnost" predočena crnom tačkom smještenom u sredini. Pasivni (ili ženski) Pol, *Jin*, predočen je crnim poljem, dok je njegova "dinamičnost" predočena bijelom tačkom. Prisnost njihova ujedinjenja, i snaga njihova sveza, predstavljena je sinusoidnim međuzalaženjem dva pola (koje podsjeća na tantričku statuu) u dobro poznatom simbolu:

---

[47] Aristide Messinesi, "A Craft as a Fountain of Grace and a Means of Realisation" u *Art and Thought: A Tribute to Ananda Coomaraswamy* (London: Luzac, 1947) p. 38.

[48] Cf. Aristotelov "nepokretni Pokretač."

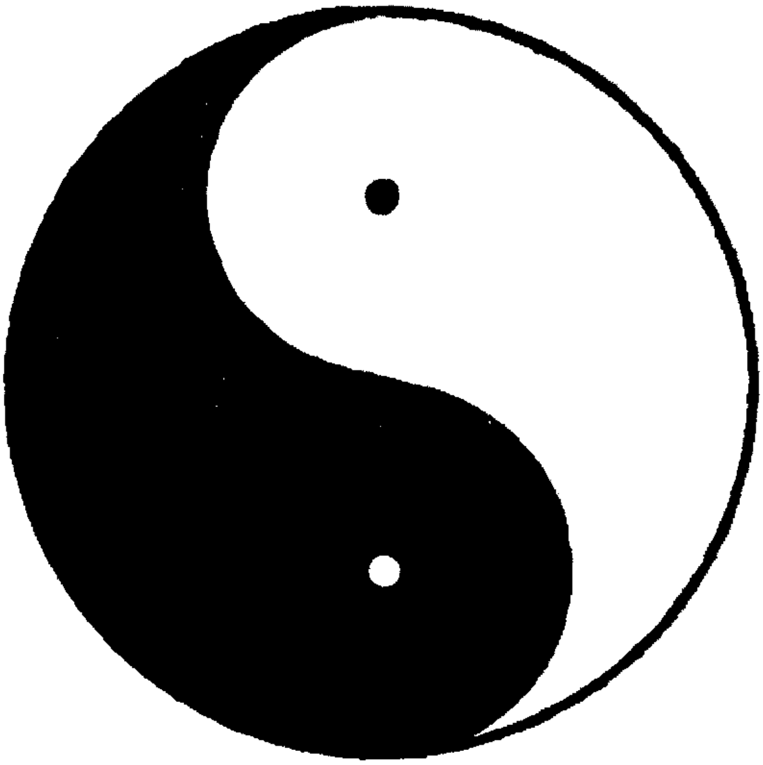

Uzgred, crno polje, sagledano po sebi, sa bijelom tačkom u sredini, živo podsjeća na Crnu Djevicu kršćanske ikonografije. Neki će odmah pomisliti, recimo, na proslavljenu Madonnu (sa djetešcetom Isusa u naručju) iz Czenstochowe u Poljskoj. Riječima kršćanstva, duhovna realizacija opisana je kao "prolaz od Mogućnosti do Čina."

Sva ova razmatranja nisu nas odvela od naše glavne teme, naime od mističkoga puta i duhovne realizacije u sufizmu.[49] Aktivni i Pasivni Polovi, i njihovo ujedinjenje, zauzimaju središnje mjesto u sufijskoj doktrini i metodi. Polarnost o kojoj govorimo, u sufijskim spisima, pojavljuje se kao Božanska Zapovijed (*al-Amr*) i Univerzalna Priroda (*at-*

---

[49] Brojna ukazanja na neislamske misticizme uvedena su u ovaj odjeljak o sufizmu iz dva razloga: prvo, zato što se danas sve religije nalaze na našem pragu, pa je stoga važno znati nešto o njima; i drugo, jer izlaganje pojedinačnog počela u uvjetima druge religije počesto može baciti svjetlo na isto počelo i način kako se ono pojavljuje u izučavanoj religiji. Muhammed je rekao: "Traži mudrost, pa makar je tražio i u Kini!"

Tabī'at al-kullija); i ponovno, kao Vrhovno Pero (*al-Qalam*) i Ploča pomno čuvana (*al-Lawh al-mahfūz*).[50] Taj suodnos počiva u samom srcu islamske metafizike, dočim misticizam (baš kao i umjetnost) svu korist izvodi iz činjenice da je "stvoriteljni" put koji vodi od Počela ka očitovanju, također "reintegrirajući" put koji vodi od očitovanja ka Počelu.

Primjena "seksualnog" simbolizma ponekad može biti izokrenuta i pojedine sufije ženstvenost ne pridaju Pasivnom Polu očitovanja, već Božanskoj Suštini (*Dhāt*).[51] A to, iznad svega, u vidu ima "mistički" ili "operativni" cilj: kraj mističke potrage biva uosobljenim u liku žene, koja se uglavnom naziva Lejla, što znači "noć" (ponovno je riječ o ukazivanju na Božansku Suštinu).[52] "To je najsvetija i najskrovitija unutarnjost Božija, koja obilježava kraj mističkog puta."[53] U ovome simbolizmu Lejla i *Haqīqa* (Božija Zbilja) su jedno. Djevica Marija (*Sajjidatnā Marjjam*), koja ne uosobljuje samo sve moguće vrline, već i Božiju Milost (*Rahma*), za neke se sufije poistovjećuje sa Lejlom.

Stoga nije iznenađujuće što mnoge sufijske poeme poprimaju oblik ljubavnih pjesama. Ime Lejla bilo je i ime junakinje najslavnije ljubavne priče muslimanskoga svijeta, *Lejla i Medžnun*.

---

[50] Vidi: Titus Burckhardt, *Uputa prema unutarnjem učenju islama* (Zagreb: Sebil, 1994.) str. 42-8

[51] Riječ *Dhāt* (Suština) u arapskome jeziku je ženskoga roda.

[52] Ovaj subjektivni stav nije nepovezan sa "objektivnim" učenjem o *Sat-Čit-Ananda* promatranim pod obzirom "Ljubljeno-Zaljubljeni-Ljubav." Isto tako, u budističkoj formi Tantre, Mudrost (*pradžna*) se promatra kao ženska, a Metod (*upaja*) kao muški.

[53] Martin Lings, "*Sufism*," u *Man, Myth and Magic*, No. 97, p. 2713, London, 1972.

Naravno, nije potrebno ni reći da u “običnom” odnosu između ljudske duše i Boga, duša zauzima mjesto pasivnog i “ženskog,” dok Bog biva predočen kao aktivni i “muški.” Upravo u mističkome putu ovaj simbolički odnos ponekad može biti izokrenut.

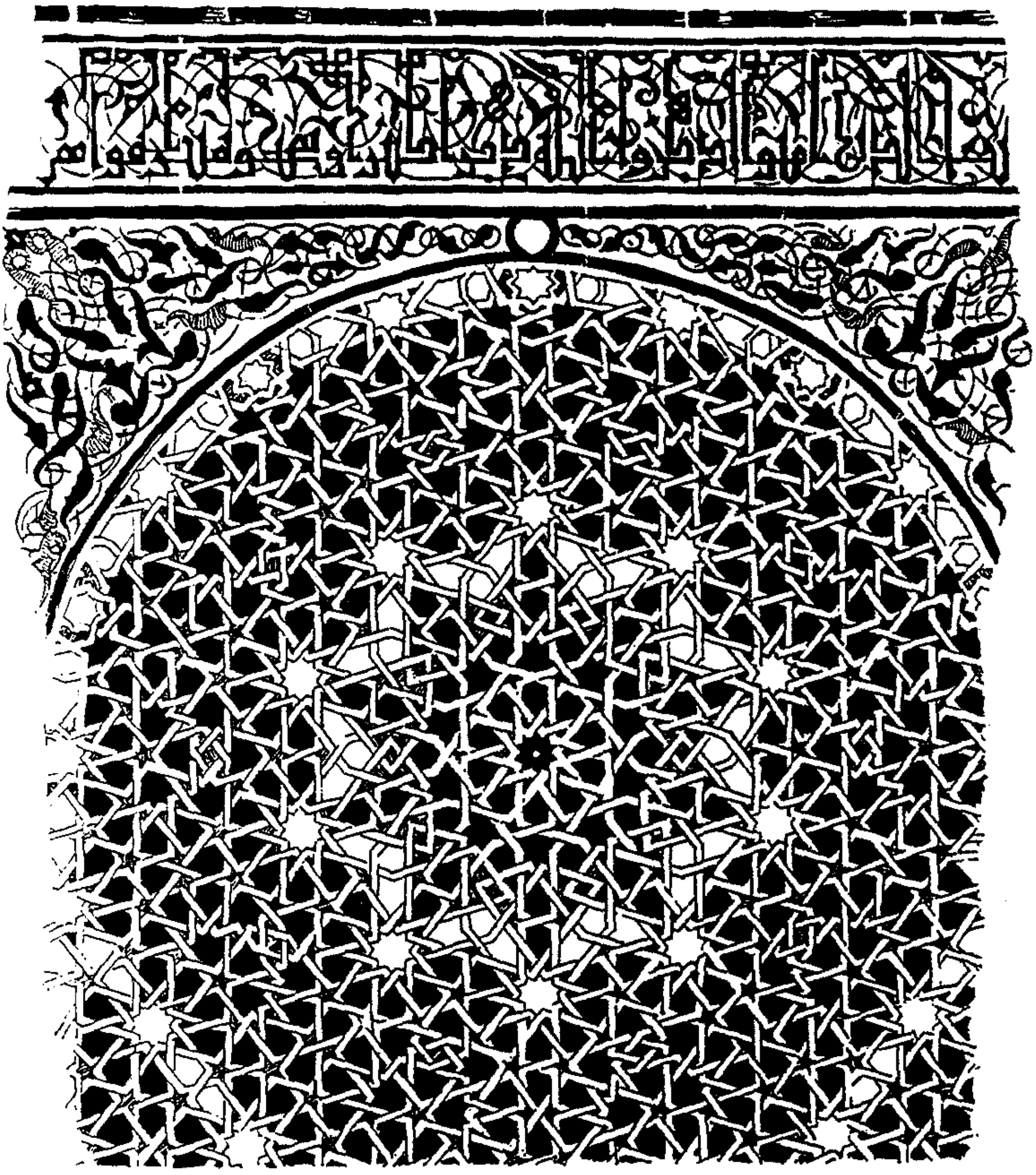

Tipični islamski geometrijski dizajn baziran na “pentagramu”
(Iz ʿAttarīn Medrese u Fesu, Maroko.)

Aspekti islamskog ezoterizma[54]

Ezoterizam je korelativ egzoterizma. Posljednji predstavlja vanjsku i opću religiju dogme i religijskih praksi, za koju se, u tradicionalnim društvima, vezuje cijela zajednica, i koja jamči i pruža sredstva za dosezanje spasenja. Ezoterizam je "posvemašnja istina" koja prebiva — i koja je u njima samo simbolički izražena — iza dogmi univerzalne religije, i koja je, u isto vrijeme, ključ i razlog postojanja vanjskih religijskih praksi. Ono što je u egzoterizmu dogma i praksa, u ezoterizmu postaje neuvjetovanom i čistom istinom i sredstvima duhovne realizacije. I u egzoterizmu i u ezoterizmu prisutna su oba ova pola: teorija i praksa, ili doktrina i metoda; ali u njima su oni naprosto predočeni na različitim razinama. Prvi od ovih polova, između ostalog, jasno je da ima primarnu ulogu ili funkciju: čovjek mora najprije razumijevati, pa tek onda činiti. Svako činjenje lišeno teorije, lišeno je time i motivacije i cilja.

Egzoterizam je "interesan": on nastoji preobraziti kolektivnost, i spasiti što veći broj ljudskih duša. Ezoterizam je bezinteresan i neosoban. Kao "potpuna istina," on spašava *a fortiori,*[55] ali, dok egzoterizam, da bi bio u skladu sa svojom prirodom, nužno mora imati moralizirajuću i, u nekoj mjeri, subjektivističku narav, dotle je ezoterizam nestrastven i posve objektivan.

"Univerzalističko" stajalište možda se najbolje da izložiti u slijedećem izrijeku: "Sve religije dolaze od Boga, i sve religije

---

[54] Ovaj članak je napisan znatno poslije negoli ova knjiga o sufizmu, i u ovom izdanju mi smo ga odlučili u nju dodati. U njemu se podrobnije razrađuju neke ideje koje su u njoj već sadržane, pa se zato javljaju i mjestimična ponavljanja.

[55] "Istinu ćete upoznati, i Istina će vas osloboditi." (Ivan, 8:32)

vode ka Bogu." Prva stavka se odnosi na doktrinu, a druga na metodu (tj. "stazu," ili "put"). Ovaj izrijek predpostavlja da je ovdje u pitanju ortodoksna ili tradicionalna religija, koja nije prošla ni kroz kakve temeljne izmjene.

Različite objavljene religije ponekada su predstavljene kao isječci kruga; ovi isječci, po definiciji, sastaju se u središnjoj tačci. Veći i širi dio svakog isječka, koji graniči sa obodnicom kruga, predstavlja određeni egzoterizam; manji i uži dio, koji se primiče središtu, predstavlja odgovarajući ezoterizam; a bezdimenzionalno središte je ezoterizam u svom najčišćem stanju: posvemašnja istina. Isti simbolizam se može predstaviti i u trodimenzionalnom prostoru, oblikom kupe ili planine. Ovdje će se reći da "svi putevi vode ka istome vrhu." Iznova, bezdimenzionalna središnja tačka (ovaj put vrh planine) predstavlja posvemašnju istinu. Kupa ili planina je sačinjena od isječaka, od kojih svaki predstavlja određenu religiju. Niži obronci svakoga isječka predstavljaju određeni egzoterizam, dok gornji obronci istoga isječka predstavljaju odgovarajući ezoterizam. Sam vrh predstavlja ezoterizam u svom najčišćem stanju.

Vjerovatno najizravniji od svih simbolizama koji se odnose na postanak, međusobne odnose, i spasujuće uloge različitih objava, jeste onaj koji poredi ezoterizam (u njegovom najčišćem stanju) s bezbojnom svjetlošću, a različite religije s crvenom, zelenom, žutom, i ostalim bojama spektra. Ovisno o njihovoj udaljenosti od izvora svjetlosti, zrake obojenog svjetla biće jače ili slabije (tj. ezoteričnije ili egzoteričnije). Svaka boja je jedna forma ili prijenosnik istine (prelamanje bezbojne svjetlosti). Svaka boja "predstavlja" posvemašnju istinu (bezbojnu svjetlost). Međutim, nadformalna istina, koja je preobilje bezbojne svjetlosti, nije iscrpiva niti svodiva na samo jednu boju. Uzgred, ovaj simbolizam je uzor koji,

između ostaloga, pokazuje koliko je, zapravo, vrijedan egzoterizam. Slaba obojena svjetlost, koja sija u nepoželjnim uvjetima, po sebi je dostatna (ukoliko se iskreno trudimo gledati uz njezinu pomoć) da nas spasi od vanjske tame. Usprkos "prelamanju" (i napomenimo ovdje da je upravo njezina "boja" to što je čini pristupačnom za većinu svijeta), i usprkos prividnoj slabosti, to je još uvijek svjetlost koja je ista kao i bezbojna svjetlost Božija, a njezina milotvorna uloga jeste upravo da nas vrati nazad ka svome apsolutnom i beskonačnom izvoru.

Terminološki, "ezoterizam" i "misticizam" mogli bi se promotriti kao sinonimi. Naziv "duhovnost," također bi se mogao koristiti u istome smislu. Misticizam je poznat kao unutarnja ili duhovna dimenzija svake religije, a to je upravo ono što ezoterizam po sebi jeste. Ovo bi moglo uvesti slijedeće pitanje: da li mistik koji je dosegnuo kraj puta (koji je, dakle, dosegnuo "spasenje," "oslobođenje" ili "prosvjetljenje") napušta religiju? Na ovo pitanje odgovor mora biti i "da" i "ne." Vraćajući se našemu simbolizmu neobojene svjetlosti koja se prelama na mnoge boje, moglo bi se reći da je on napustio "boju," ali ne i svjetlost. I opet, kada se prisjetimo da je svaka boja u punini prisutna u neobojenoj svjetlosti (u svom harmoničnom jedinjenju sa svim drugim bojama u onome stanju koje je jednako počelnoj izobilnosti svjetlosti), onda se ne može uistinu zaključiti da je on napustio "boju." Ono što je on učinio, jeste da je vratio vlastitu boju njezinoj suštini ili izvorištu, u kojem je ona, iako u beskrajno bistrom stanju, suštinski i izobilno prisutna. Neobojena svjetlost, izvor svih boja, oslovljavana je i kao *philosophia perennis* (perenijalna filozofija) ili *religio perennis* (perenijalna religija). To je upravo ono što smo maločas nazvali ezoterizmom u svom čistom stanju.

A to ima jednu važnu praktičnu posljedicu za duhovnog putnika. Naime, ne može se zauzeti stav da zbog toga što je misticizam ili ezoterizam unutarnja istina zajednička svim religijama, da se čovjek onda može riješiti religije (egzoterizma) i tražiti jedino misticizam (ezoterizam). Položaj čovjekov je takav da, uz Božiju milost, on može biti dostojan da krene na put prema neobojenoj svjetlosti, jedino ukoliko joj pristupa putem "crvene" ili "zelene" ili neke druge boje. Vjerovati da možemo dosegnuti neobojenu svjetlost bez da se usrdno zaputimo duž jedne "obojene zrake," praktično govoreći je iluzija.

Na ovom mjestu bi se vjerovatno trebalo dodati da je prosti i površni sinkretizam (kao što je onaj Teozofskog društva ili "New Age" pokreta, sa njihovim bućkurišem vjerovanja) isto tako isprazan pothvat. Izabrati i pokupiti zrnca i parčad iz svake religije (vjerovatno ona zrnca i onu parčad koja navodno pripadaju zamišljenom "najvišem zajedničkom faktoru") jednako je pokušaju miješanja onoga što se miješati ne može. Takvo što ne vodi u čistotu, već u zamućenost.

*

* *

U maločas izloženom simbolizmu, odnos između islamskoga egzoterizma, islamskoga ezoterizma, i *religio perennis*, jasno je vidljiv. Islamski egzoterizam, koji odgovara šerijatu (vanjskom zakonu - *šarī'a*), jeste korpus religijskih vjerovanja i praksi koje oblikuju zajednicu, i pojedinca vode ka spasenju. S druge strane, islamski ezoterizam ili sufizam (u arapskom *tasawwuf*) je unutarnja ili duhovna dimenzija religije, i tiče se samo onih koji imaju odgovarajući poziv. Kur'an kazuje: "Zaista, mi smo Božiji i Njemu se vraćamo." (Sura "Krava," 2:156). Ovaj stavak, naravno, odnosi se na

sve — i na sufizam i na opću religiju. Razlika među njima je slijedeća: ezoterizam se zasniva ili na razumijevanju ("Znanje" ili *ma'rifa*) ili na "Ljubavi" (*mahabba*), dočim se egzoterizam zasniva na volji, djelima, ili "Strahu" (to jeste, Strahu od Boga, *makhafa*). U "Putu Straha," jaz između "roba" i "Gospodara" se nikada ne napušta. U "Putu Ljubavi," duša nadilazi dimenziju "robovanja" (*'ubudija*) i postaje "prijatelj" (*wali*). U "Putu Znanja," krajnji cilj je ujedinjenje s Božanskom Suštinom, bez obzira kojeg stupnja ili oblika ono bilo.

Dodajmo da sve religije uče da je "stanje vječne kazne" ili "prokletstva" upravo rezultat odbijanja pojedinca da surađuje sa božanskom voljom kako je ona izražena, na primjer, u relevantnoj religijskoj objavi. Objava predstavlja "objektivni" pol religije, utoliko što dolazi čovjeku "izvana." "Subjektivni" pol je ono što dolazi "iznutra." To podrazumijeva glas savjesti, baš kao i intuitivno pristajanje na istine religije koje tvore vjeru. Za religiju i duhovnost, objava i vjera su dva izvora — prvi je objektivni, a drugi subjektivni — "Straha," "Ljubavi," i "Spo/Znanja" Boga.

Jedan od najshvatljivijih ključeva porijekla, i stoga značenja, koncepata "objektivnog" i "subjektivnog," priskrbljuje nam hindu učenje o *Sat-Čit-Ānanda*. U hinduizmu ovaj termin je jedno od Imena Božijih. Njegovi tvorbeni elementi uglavnom su prevođeni kao Bitak, Svjesnost, i Blaženstvo. Ovo nam omogućuje da uvidimo da je Bitak Božanski Objekt, Svjesnost Božanski Subjekt, dok Blaženstvo — kao radosno ujedinjena prethodna dva elementa — predstavlja Božansko Ujedinjnje. "Najsuštinskiji" prijevod naziva *Sat-Čit-Ānanda*, stoga je "Objekt-Subjekt-Ujedinjenje." To je model i porijeklo svih mogućih objekata i subjekata, i žeđanja potonjih za pređašnjima.[56]

---

[56] *Sat-Čit-Ananda* može se protumačiti i kao "Spoznavano-Spoznavatelj-Spoznaja" ili "Ljubljeno-Zaljubljeni-Ljubav."

Ovaj trojni aspekt Božanstvenosti je univerzalan, i može se naći u svim religijama. U kršćanstvu, on je središnja dogma: Bog viđen kao Otac, Sin, i Duh Sveti. Usporednost između kršćanskoga Trojstva i "Bitka-Svjesnosti-Blaženstva" najbolje se da vidjeti u doktrinarnim izlaganjima Grčkih Otaca, i, isto tako, u onom označavanju Trojstva kao "Bitka-Mudrosti-Života," koje je načinio Sv. Augustin, i koje nosi isto značenje kao i "Objekt-Subjekt-Ujedinjenje."

U islamu, iako je to religija strogoga monoteizma, izvjesne sufijske formulacije evociraju isti ovaj trojni aspekt Božanstvenosti. U prethodnim poglavljima smo ukazivali na pitanje "duhovne realizacije" u sufizmu, kojoj je suštinsko sredstvo zazivanje (*dhikr*) Objavljenog Imena Božijeg. U vezi s tim rečeno je da Bog nije samo "Onaj koji je zazvan" (*Madhkūr*), nego da je, u krajnjemu razmatranju, i "Onaj koji unutar nas zaziva" (*Dhākir*); i k tome još, da je sam *Dhikr*, budući jedno sa unutarnjom Aktivnošću Boga,[57] također Božanski. Stoga, ovdje imamo trojnost *Madhkūr-Dhākir-Dhikr*, koja znači "Zazivani-Zazivatelj-Zazivanje," a sam suodnos ovih elemenata, jeste upravo onaj koji stoji i u "Objekt-Subjekt-Ujedinjenje." To je sama suština teorije i prakse ezoterizma — bilo islamskog ili nekog drugog — jer ovo "Ujedinjenje" je, *in divinis*, predviđanje i uzor ujedinjenja čovjeka s Bogom. Hinduističke, kršćanske, i sufijske doktrine podudaraju se upravo u rasvjetljavanju pitanja zašto je to tako.

⁂

---

[57] Činjenica da bi ovaj Božanski Čin trebao prolaziti kroz čovjeka je tajanstvo spasenja.

Tajanstvo ujedinjenja, s koje god doktrinarne tačke gledišta bilo razmotreno, povlači neizbježnu "operativnu" implikaciju, i stoga ono predstavlja osnovu mističkoga puta i motivaciju svakog duhovnog nastojanja. Jedna od najezoteričnijih doktrina koje izražavaju tajanstvo ujedinjenja, jeste ona koja se tiče Logosa. Ova doktrina svoje porijeklo ima u razlikovanju, unutar Boga Samoga, između Boga i Nadboga (*Gott und Gottheit*), ili između "Bitka" i "Izvan-Bitka" (ili "Božanske Suštine"). Ova razlika se može naći u ezoterizmima nekoliko religija, i posebno je razjašnjena u spisima tako velikih "gnostika" poput Šankare (u hinduizmu), Eckharta (u kršćanstvu), i Ibn Arabīja (u islamu). Obična teologija razlikuje jednostavno između Boga i čovjeka, između Nestvorenog i stvorenog. Međutim, unutar svake od ovih kategorija, ezoterizam pravi razdvajanje. Na primjer, unutar Boga Samoga, već ima jedno predviđanje stvorenosti, a to je Bog kao "Bitak." Bog kao "Bitak" je neposredni Stvoritelj svijeta. Ovo je izvorište metafizičkog razdjeljenja između "Izvan-Bitka" ("Suštine") i "Bitka," ili između Nadboga (*Gottheit*) i Osobnoga Boga (*Gott*). Međutim, unutar stvorenog, još uvijek ima jedna razlika koja mora biti napravljena. Naime, u samoj stvorenosti postoji nešto što odražava Nestvoreno (nešto što, unutar relativnog, odražava Apsolutno). Za kršćanstvo, to je Spasitelj; za islam, to je Kur'an. U općenitijim nazivima izraženo, to je istina i vrlina, ili simbol i sakrament. (Vidi tabelu i dijagram o "Pet Božanskih prisutnosti" u drugom poglavlju ove knjige.)

Ove dvije različite vitice stječu se u konceptu Logosa: predviđanje stvorenog u Nestvorenom (Osobnom Bogu) je *nestvoreni* Logos. Odraz Nestvorenog u stvorenom, ili Apsolutnog u relativnom — naime: Spasitelj; Poslanik; istina i vrlina; simbol i sakrament — je *stvoreni* Logos.

Otuda proishodi nezaobilaznost Logosa (sa njegova *dva* lica) kao "mosta" između stvorenog i Nestvorenog, ili između čovjeka i Boga.

Bez Logosa, nikakav kontakt između čovjeka i Boga ne bi bio moguć. U ovome je, po svemu sudeći, odraženo stajalište deista. Bez Logosa, postojao bi samo temeljni dualizam, a ne "Ne-Dualizam" (*Advaita*), kako bi ga vedantinci nazvali. To je, zacijelo, ona slijepa ulica u koju nas je uveo Dekart, sa svojom nepremostivom dihotomijom "duha i materije."

Ezoterizam, dakle, rasvjetljava zbilju mističkog jedinstva, jer upravo jedineći se sa "stvorenim" Logosom (na primjer, u Euharistiji, ili u Zazivanju Imena Božijeg, zajedno sa praktikovanjem suštinskih vrlina) duhovni putnik (*faqīr*, kako ga naziva islam) ozbiljuje svoje ujedinjenje, ili reintegraciju, u nestvoreno Božanstvo. (Za potpuno obrazloženje uloge vrlina u duhovnoj realizaciji, vidi treće poglavlje ove knjige.)

Logos je jedan, on je uvijek i posvud isti, ali on ima mnogo različitih uosobljenja i očitovanja. Svako od njih je "jedinstveno" unutar vlastite religije, i promotreno je obično u liku njezinog Utemeljitelja. Isus i Muhammed su uosobljenja Logosa, i to je ono što im omogućava da govore u tako apsolutnim odrednicama. Muhammed je rekao: "Onaj koji je vidio mene, vidio je Boga." To jeste, ko god je vidio stvorenog (i vidljivog) Logosa, "vidio" je, sakramentalno, nestvorenog (i nevidljivog) Logosa, to jeste Boga kao "Bitka" ili Stvoritelja. Na sličan način, Isus je rekao: "Niko ne pristupa Ocu, osim po meni." (Ivan, 14:6) To ima isto značenje. Upravo je zbog ovoga Muhammed za muslimane (kao i Isus za kršćane) "apsolutno" nezaobilazan. U islamu, ovo je krajnji, ili ezoterijski, razlog za usaglašavanje sa *sunnom*, "običajima" ili "praksom" Poslanikovom. Izvana, *sunna* predstavlja normu za cjelokupnu islamsku zajednicu, ali za *faqīr*-a, usaglašavanje sa "unutarnjom" ili suštinskom *sunnom* je, takoreći, "sakrament," i središnji oblik realizacije ujedinjenja.

Mutatis mutandis, Djevica Marija igra istu ulogu. Ona je ženstveno uosobljenje Logosa — ili uosobljenje ženstvenih aspekata Logosa, naime Čistote, Ljepote, i Dobrote. Iz toga razloga, ona je, u kršćanstvu, nazvana "Su-Otkupiteljicom."

Doktrinarna razmatranja koja smo do sada načinili, dozvoljavaju nam da uvidimo kako je mistično ujedinjenje, ma kojeg stupnja i oblika ono bilo, ozbiljivo jedino kroz Logos.[58]

* * *

U više navrata spomenuli smo da je sufizam duhovna i metafizička interpretacija i primjena religije islama. Središnja doktrina islama je "svjedočenje vjere" (*Šehāda*): "Nema boga osim Boga; Muhammed je Poslanik Boga" (*lā ilāha illā 'Llāh; Muhammadun Rasūlu 'Llāh*). Ezoterijsko tumačenje *Šehād*e općenito preuzima oblik doktrine poznate kao *wahdat al-wudžūd*, ili "jednost bitka." Prema ovoj doktrini, *Šehāda* ne znači samo "nema boga osim Boga," nego i više od toga, "nema zbilje osim Zbilje." Jedno od imena Božijih je, zacijelo, *al-Haqq*, što znači "Zbilja" ili "Istina.

Ova doktrina također znači da relativno nema zbiljnosti osim u Apsolutnom, i da krajno nema zbiljnosti osim u Beskrajnom. Musliman ili sufija ima pristup Apsolutnom i

---

[58] Ovo izlaganje je preuzeto iz spisa Frithjofa Schuona. Vidi posebno njegovu knjigu *Ezoterizam kao Počelo i kao Put* (Sarajevo: Connectum, 2011).

Beskrajnom kroz Kur'an (objavljenu Božiju Riječ), kroz *Šehādu*, i, najintezivnije, kroz Božije Ime, *Allāh*. On Mu može pristupiti i kroz Poslanika, koji je, unutar svijeta kao takvoga, sami odraz Boga. Poslanikovo ime je priopćeno u drugom dijelu *Šehāde*. Stoga, kroz ove dvije objavljene i svete rečenice, čovjek ima pristup, s jedne strane, Božanskoj Nepromjenljivosti, i, s druge, Muhammedovskom ili Poslaničkom Uzoru. Unutar ove dvije *Šehāde*, i kroz njih, nesavršeno je prekriveno Savršenim (Muhammedovskim Uzorom) a netrajno je zagašeno Trajnim (Bogom samim). Kao što Kur'an kaže: "Istina je došla, a laž je nestala. Zaista, laži je uvijek suđeno da nestane" (Sura "Noćno putovanje," 17:81).[59]

* * *

Razmatranja koja smo upravo iznijeli, omogućavaju nam da vidimo kako je duhovni metod, ili sredstvo realizacije, u sufizmu, iznad svega "prisjećanje Boga" (*dhikr Allāh*). Glagolski korijen ovog pojma također znači "spominjati" ili "zazivati," a ova praksa se ponekad naziva "zazivanjem" (tj. zazivanjem Imena Božijeg). Na ovo smo ukazivali iznad. Ova duhovna praksa izvedena je iz brojnih kur'anskih zapovijedi, među kojima su:

Prisjećaj se Boga, sa mnogo prisjećanja (*idhkurū 'Llāha dhikran kathīran*). (Sura "Saveznici," 33:41)

Zaista, u prisjećanju Boga srca nalaze smiraj (*a lā bi dhikri'Llāhi tatma'innu 'l-qulūb*). (Sura "Grom," 13:28)

---

[59] Za detaljno ezoterijsko tumačenje *Šehāde* vidi "Concerning the '*Barzakh*'" u *The Essential Titus Burckhardt* (Bloomington, IN: World Wisdom, 2003)

Sjeti se Mene i Ja ću se sjetiti tebe (*idhkurū-nī adhkurkum*). (Sura "Krava," 2:152)

Dhikr se može obavljati samo uz dopuštenje i vođenje duhovnoga učitelja ili šejha. On se može obavljati u samoći ili u okupljanjima (*madžlis*) *fuqarā* (što je množina od *faqīr*) upriličenim u te svrhe, i predvođenim šejhom ili njegovim predstavnikom (*muqaddam*). Sa drugoga stajališta, *dhikr*, u počelu, trebao bi biti neprekidan. To je slično "molitvi bez stanke" (1. Tesaloncima, 5:17) Sv. Pavla (koja je u Istočnoj crkvi poznata i kao "Isusova molitva") i *džapa-jogi* u hinduizmu.

Neposredna, praktična motivacija za *dhikr* je svjesnost čovjeka da se nalazi zatočenim u očitovanju. Očitovanje je osuđeno na netrajnost, a ova netrajnost uvodi odvojenost, patnju, i smrt. Islamski ezoterizam naučava da je samo Počelo trajno – i blaženo. To nas iznova vraća poruci *Šehāde*: "Nema trajnosti osim Trajnosti," "nema zbilje osim Zbilje." Doktrina *dhikra* sadržana je u tome da Božansko Ime (*Allāh*) izravno prenosi Počelo, i da vjernik, kada se jedini sa Božanskim Imenom u gorljivom zazivanju, iznutra se oslobađa od očitovanja i od patnje koju ono nosi. Suštinski uvjet za *dhikr* je *faqr*, tj. "duhovno siromaštvo" ili samo-ugasnuće. Bez *faqr*-a, *dhikr* je samozavaranje, ponos, i opasan otrov za dušu. Jedino *faqīr* (onaj koji je "siromašan u duhu") može biti *dhākir* (onaj koji zaziva Boga).

Kao što je objašnjeno u prethodnom poglavlju, *dhikr*, u širem smislu, uključuje svaki nabožni čin koji služi kao potpora prisjećanju Boga, a tu posebno spada *wird* kojeg većina *fuqarā'* uče u zoru i u sumrak, koristeći tespih ili brojanicu. *Wird* obuhvata tri kur'anske formule, od kojih se svaka uči po stotinu puta. Prva formula, traženje oprosta, odnosi se na pojedinačnog čovjeka, i njezin cilj je uspostaviti pokajanje i odlučnost. Druga formula sadržava ime

Poslanikovo, i nastoji spustiti na *faqīr*-a savršenstvo koje se odnosi na ljudsko stanje u njegovoj prvoj stvorenosti. Treća formula sadržava Ime Boga, i ona rizniči i prenosi tajanstvo Ujedinjenja. Ove tri formule, prema tome, odgovaraju trima "postajama" koje su poznate u misticizmima različitih religija kao *pročišćenje*, *usavršenje*, i *ujedinjenje*. U svojoj suštini, ove tri postaje odgovaraju trima temeljnim aspektima sve duhovnosti: *poniznosti*, *milosrdnosti*, i *istinitosti*.

Ove posljednje tri riječi, iznova nas vode trojnosti *makhāfa*, *mahabba*, i *ma'rifa*: "Strah od Boga," "Ljubav prema Bogu," i "Spo/Znanje Boga." Ovi duhovni stavovi mogu se promotriti ili kao simultani aspekti ili kao nižuće postaje. One odgovaraju onoj hinduističkoj trojnosti: *karma-mārga* (Put Djelovanja), *bhakti-mārga* (Put Ljubavi), i *džñāna-mārga* (Put Znanja ili "gnoza"[60]). Strogo govoreći, jedino *bhakti* i *džñāna* (odnosno *mahabba* i *ma'rifa*) tvore ezoterizam: ezoterizam je ili Put Ljubavi ili Put Znanja, ili pak uparivanje oba ova puta.

Budući da bi poređenje sa kršćanstvom moglo biti korisno, spomenimo događaj u životu Kristovom kada je bio primljen u kuću dviju sestara, Marte i Marije (Luka, 10:38-42). Ono što je postalo poznato, u kršćanstvu, kao "Put Martin" odgovara *karma-mārgi*, putu religijskih praksi i dobrih djela. Ezoterijski ili mistički put, s druge strane, jeste "Put Marijin," koji sadržava dva oblika, naime *bhakti-mārgu* (Put Ljubavi) i *džñāna-mārgu* (Put Znanja). *Karma* kao takva je čisto egzoterijska, ali važno je naglasiti da uvijek postoji karmička komponentna i u *bhakti* i u *džñāni*. Sufizam naučava, prilično jasno, da Put Ljubavi (*mahaba*) i Put

---

[60] Ovu riječ ovdje koristimo čisto etimološki, i ne odnosi se na struju, u ranoj kršćanskoj historiji, poznatu kao "gnosticizam." Riječ "Gnoza," koja se izvodi iz grčkog, jedina je adekvatna riječ za sanskrtsku riječ *džnana* (sa kojom je ona srodna) kao i za arapsku *ma'rifa*.

Znanja (*ma'rifa*) sadržavaju element Straha ili usaglašavanja (*makhāfa*). Isto tako, Put Znanja u sebi uvijek nosi zbilju Ljubavi. Što se tiče Puta Ljubavi, koji je sazdan od vjere i nabožnosti, on sadrži neizravni element *džñāne* ili *ma'rife* pod oblikom dogmatičke i spekulativne teologije. Ovaj element se nalazi u intelektualnoj spekulaciji kao takvoj, a ne u njezinom objektu, koji je, za Put Ljubavi, ograničen na Boga kao "Bitka," "Stvoritelja," ili "Gospodara." Kada je objekt Bog kao "Izvan-Bitak" ili kao "Suština," tada se više ne može govoriti o *bhakti* (ili *mahabbi*), već o *džñāni* (ili *ma'rifi*).

U Putu Znanja, jednako kao i u Putu Ljubavi, element Ljepote je od najveće važnosti. On ima izvjesnu ulogu u svim duhovnostima, uključujući i sufizam. A on je od posebne važnosti za *džñānija* (ili *'arif bi'Llāh*-a) u kojem Ljepota potiče težnju ka kontemplativnom Miru i ujedinjujućoj Ljubavi.

Uprkos prisutnosti u svakome "Putu" elemenata dvaju drugih puteva, tri nabrojana Puta: *karma*, *bhakti*, i *džñāna* (ili *makhāfa*, *mahabba*, i *ma'rifa*), predstavljaju tri specifična i lahko razlučiva oblika religijskog stremljenja.

Što se tiče pitanja kojem od ovih puteva određeni duhovni putnik treba pristupiti, to je iznad svega pitanje temperamenta ili poziva. U takvoj situaciji Put bira putnika a ne putnik Put.

Historijski govoreći, kršćanski misticizam uglavnom označava "Put Ljubavi," dok islamski misticizam (baš kao i hinduistički) sadržava i "Put Ljubavi" i "Put Znanja." Jezik "Puta Ljubavi" ima izuzetno sličan prsten u ma kojem se misticizmu pojavio, ali daleko "gnostičkije" formulacije islamskog ezoterizma (nalik onima vedante) zvuče prilično strano u ušima onih koji su upoznati samo sa kršćanskim, ili općenito bhaktičkim, oblicima duhovnosti.[61]

---

[61] Oni koji su, kao izuzeci, očitovali "Put Znanja" u kršćanstvu bili su veliki mudraci poput Dionisiusa Areopagita, Meistera Eckharta, i Angelusa

Činjenica da se duhovni metod *par excellence* sastoji od "sakramentalnog" usredsređenja na objavljeno Ime Boga (*dhikru'Llāh*) jasno ukazuje da je praktična strana islamskog ezoterizma veoma protivna davanju slobodnog prostora razigravanju čovjekove nepreporođene subjektivnosti. Zacijelo, on smjera izlaganju ove nepreporođene subjektivnosti normativnom i preobličujućem utjecaju Božanskoga "Objekta," Boga transcendentnoga. U isto vrijeme, čak i više ezoterijski, to je izlaganje čovjekovog bezvrijednog egoizma - zauzvrat razmotrenog u smislu "objekta" (prividno drugog do Boga) - ubistvenom, ali ipak oživljavajućem, utjecaju Božanskoga "Subjekta," Boga imanentnoga; Ime Boga (*Allāh*) je i transcendentni Objekt i imanentni Subjekt (i *Madhkūr* i *Dhākir*). Ova dva suprotstavljajuća stava ili "postaje" (*maqām*) — duhovno ugasnuće pred Božanskim Objektom, i duhovno preporođenje u Božanskome Subjektu — čine dva aspekta, jedan objektivni i drugi subjektivni, ujedinjujućeg Znanja (*ma'rifa*).[62] U sufijskim raspravama, oni se zasebno nazivaju *fanā* (ugasnuće) i *baqā* (optrajavanje).

Silesiusa. Značajno je da je upravo rad gnostika poput ovih, ustalasao općenito bhaktičku klimu kršćanstva.

[62] Ova sinteza dvojnih aspekata duhovne realizacije preuzeta je iz spisa Frithjofa Schuona. Vidi posebno u njegovoj *The Eye of the Heart*, poglavlje "Microcosm and Symbol" (Bloomington, IN: World Wisdom, 1997).

APPENDIX

Izbor navoda vezanih za sufizam

IZ KUR'ANA

S Imenom Boga, Svemilosnog, Samilosnog!
Zahvala neka je Bogu, Gospodaru svjetova,
Svemilosnom, Samilosnom,
Vladaru Dana Sudnjeg!
Tebi robujemo i u Tebi utoka tražimo.
Izvedi nas na Pravi put,
na put onih kojima Si blagodaran bio,
a ne na put onih na koje je Tvoja srdžba pala,
Niti na put onih koji su zalutali.
Amin!

Sura "Otvaranje Knjige," 1:1-7

On (Bog) je Prvi i Posljednji, Vanjski Očitovani i Unutarnje Skriveni.

Sura "Željezo," 57:3

Kamo god se okrenuli, Lice je Božije.

Sura "Krava," 2:115

Mi (Bog) smo mu (čovjeku) bliži od njegove vratne žile kucavice.

Sura "Qaf," 50:16

Bog je svjetlost Nebesa i zemlje.

Sura "Svjetlost," 24:35

Sve što je na zemlji proći će; jedino što ostaje jeste Lice tvoga Gospodara Veličanstvenoga i Plemenitoga.

Sura "Svemilosni," 56:26-27

Ljude koje ni kupovina ni prodaja ne odvraćaju od sjećanja na Boga.

Sura "Svjetlost," 24:37

Reci: "Allah!" I ostavi ih njihovom ispraznom govoru.

Sura "Stoka," 6:91

I strpljiv budi sa onima koji jutrom i večeri zazivaju Gospodara svoga, tražeći Lice Njegovo.

Sura "Pećina," 18:28

I na zemlji su znakovi za one čija vjera je sigurna, i također u dušama vašim. Pa zašto onda ne vidite?

Sura "Oni koji pušu," 51:20-21

Pokazivat ćemo im znake Naše na obzorjima izvan njih i u dušama njihovim, sve dok im ne bude jasno da je on

(Kur'an) Istina. A zar dosta nije što je Gospodar tvoj svjedok stvari svake?

Sura "Objašnjenje," 41:53

Doista Mi smo Nebesa i zemlju stvorili samo po Istini, ali većina ljudi ne zna.

Sura "Dim," 44:38-39

Ako te robovi Moji o Meni pitaju, reci: "Ja sam blizu. Ja udovoljavam molitvi molitelja dok moli."

Sura "Krava," 2:186

Bog upućuje Svjetlosti Svojoj koga On hoće.

Sura "Svjetost," 24:35

Odista Bog dariva koga On hoće bez računa ikakva.

Sura "Porodica Imranova," 3:37

I reci: "Istina je došla i nestalo je laži. Uistinu, laži je uvijek suđeno da nestane."

Sura "Noćno putovanje," 17:81

I Mi objavismo Kur'an, koji je lijek i milost vjernicima.

Sura "Noćno putovanje," 17:82

I tražite pomoć kroz strpljenje i molitvu.

Sura "Krava," 2:45

Boj se Boga, jer Bog je Onaj Koji te podučava.

Sura "Krava," 2:282

Oni nastoje utrnuti Božije svjetlo ustima svojim i, premda je to mrsko nevjernicima, Bog će usavršiti Svoje svjetlo. On je poslao Poslanika Svoga sa uputom i vjerom Istine.

Sura "Borbeni red," 61:8-9

Od Boga, osim u Njemu, utočišta nema.

Sura "Pokajanje," 9:118

Ostani budan cijelu noć, osim malo noći.

Sura "Umotani," 73:2

Slavi Njega, noć cijelu.

Sura "Čovjek," 76:26

Bogu pohitajte.

Sura "Oni koji pušu," 51:50

Njega hvali nebesa sedam i zemlja, i sve što je na njima, i ne postoji niti jedna stvar koja Mu hvalu ne izriče; ali vi ne razumijete hvaljenje njihovo. Doista, On je uvijek blagi, praštajući.

Sura "Noćno putovanje," 17:44

O ljudi! Vi ste siromasi (*fuqarā*) u odnosu na Boga, i Bog je Bogati (*Ghanī*) kome svaka hvala pripada.

Sura "Stvoritelj," 35:15

Nisu slijepe njihove oči, već srca njihova.

Sura "Hodočašće," 22:46

Zaista, mi smo Božiji i Njemu ćemo se vratiti.

Sura "Krava," 2:156

IZ KAZIVANJA MUHAMMEDOVIH

Bio Sam riznica skrivena, i poželio Sam biti znan, pa Sam stvorio svijet.

Kudsi-hadis

Zaista, Moja milost prethodi Mojoj srdžbi.

Kudsi-hadis

Najdraže sredstvo kojim Mi se Moj rob može približiti jeste obredna molitva koju Sam mu propisao kao obaveznu; i Moj rob Mi se, također, približava dobrovoljnim molitvama sve dok ga ne zavolim; a kada ga zavolim, Ja postajem sluh kojim sluša, i vid kojim gleda, i ruka kojom prihvata, i noga kojom hodi.

Kudsi-hadis

Moje Nebo Me ne može opsegnuti, niti Moja zemlja, ali Me opseže srce Moga vjerujućeg roba.

Kudsi-hadis

Bog je rekao: "Ko uradi jedno dobro djelo, njega sljeduje deset nagrada: ali Ja dajem i više onome kome Ja hoću; i ko uradi loše djelo, slijedi mu kazna tome djelu jednaka, ili mu oprostim; i ko nastoji približiti se Meni za jedan pedalj, Ja mu se približim za lakat; i ko Mi se nastoji približiti za jedan lakat, Ja mu se približim za dva hvata; i ko prema Meni ide hodeći, Ja prema njemu idem trčeći; i ko dođe pred Mene sa brojem grijeha koji bi ispunio cijelu zemlju, i vjeruje samo u Mene, pred njega stajem Ja sa licem oprosta velikim kao zemlja.

Kudsi-hadis

❖ Služi Bogu kao da Ga vidiš, jer ako ti ne vidiš Njega, On ipak vidi tebe.

❖ Sve što je lijepo dolazi od ljepote Božije.

❖ Sve što je na zemlji prokleto je, izuzev sjećanja na Boga.

❖ Srce čovječije je Prijestolje Božije.

❖ Nema snage ni moći osim u Bogu.

❖ Niko neće sresti *Allāha* ko prethodno nije sreo

Poslanika (*Rasūlu ’Llāha*).

❖ Ko je vidio mene (Poslanika), vidio je Istinu (Boga).

❖ Učinjeni dostojnim moje ljubavi su mirisi i žene, a svježina za moje oči data je u molitvi.

❖ Naš Gospodar — slavljen i uzvišen je On — spušta se ka zemaljskim nebesima svake noći u vrijeme kada preostane njena zadnja trećina i kaže: “Ima li ko da Me moli, pa da mu molbi udovoljim? Ima li ko da od Mene traži, pa da mu darujem što je tražio? Ima li ko da od Mene išće oprosta, pa da mu oprostim?”

❖ Ko je spoznao sebe, spoznao je Gospodara svoga.

❖ U ovom svijetu budi kao stranac ili kao prolaznik.

❖ Bog ima devedeset i devet Svojih Imena; ko ih izgovori ući će u Raj.

❖ Kad god se ljudi sastanu da zazivaju Allaha, anđeli ih okruže, i Božija Milost ih obavije, i Mir (*Sakina*) se nad njima nadvije, i Allah se sjeća njih u Svome društvu.

❖ Za svaku stvar dato je sredstvo kojim se ona čisti od hrđe; ono što čisti srce jeste zazivanje Allaha, i nema čina koji otklanja kaznu bolje od ovog zazivanja.

❖ Ko zaštiti Boga u svom srcu, Bog će njega zaštititi u svijetu.

❖ *Šarī‘a* je ono što ja kažem (*aqwālī*), *tarīqa* je ono što činim (*ā‘amālī*), a *haqīqa* je ono što jesam (*ahwālī*).

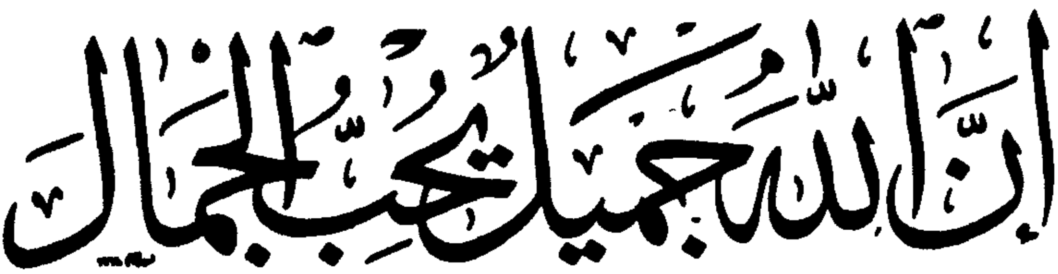

Inna ’Llāha džamīlun, juhibbu’l-džamāl

“Doista, Bog je lijep i On ljepotu voli.”

(Primjerak thuluth stila arapske kaligrafije)

IZ KAZIVANJA SUFIJA

Tvoje postojanje je grijeh s kojim se nijedan drugi grijeh ne može usporediti.

Rabia el-Adevija (umrla 801.)

Moj Gospodaru, oči su sklopljene, zvijezde su zašle, utihnuli su pokreti ptica u njihovim gnijezdima i čudovišta u dubinama. I Ti Si Pravedni koji ne poznaje promjenu, Nepristrani koji ne zastranjuje, Vječni koji nikad ne prolazi. Kapije kraljeva su zaključane i čuvane njihovim stražarima.

Ali Tvoja vrata su otvorena svakom ko Te priziva. Moj Gospodaru, svaki zaljubljeni je sada sam sa svojim voljenim. I ja sam sama s Tobom.

Rabia el-Adevija (umrla 801.)

Ja i Ti označava dvojstvo i dvojstvo je opsjena, jer samo Jedinstvo je Istina (*al-Haqq*, Bog). Kada ega nestane, tada Bog Svojim vlastitim ogledalom u meni postane.

Ebu Jezid el-Bistami (umro 875.)

Znanje o Bogu se ne može steći traganjem, ali samo oni koji traže mogu ga naći.

Ebu Jezid el-Bistami (umro 875.)

Kraj spo/znanja je kada čovjek pristigne na mjesto na kojem je bio u porijeklu.

Ebu Jezid el-Bistami (umro 875.)

Promatrao sam Gospodara svoga, okom srca svoga. Rekoh: "Ko si Ti?" On mi odgovori: "Ti."

Mensur el-Halladž (umro 922.)

O Bože, potopi me u suštastvo Okeana Božanske Samoće, tako da ne vidim i ne čujem i da ne budem svjestan niti osjećam, osim kroz Njega.

Abdulselam ibn Mašiš (umro 1228.)

Ni jedno djelo koje potekne iz odričućeg srca nije malo, i ni jedno djelo koje potekne iz pohlepnog srca nije plodonosno.

Ibn Ataillah (umro 1309.)

Sve izvan Boga je nezbiljno, baš sve bilo ono pojedinačno ili skupno, kada ga istinski spoznaš.

Znaj: bez Njega bi sve stvoreno, uključujući i tebe, iščeznulo, i svelo se na ništavilo. Sve što svoj korijen nema u Njegovome Bitku, ni u kom slučaju ne može biti zbiljno.

Znalci Boga kao da su potrti. U šta bi drugo oni motrili, osim u Njega, Transcendentnog, Veličanstvenog?

Sve što oni vide izvan Njega, uistinu je bilo predodređeno na uništenje, u prošlosti, u budućnosti, i u trenutku sadašnjosti...

Ebu Medjen (umro 1197.)

Sufija vidi svoje vlastito postojanje kao čestice prašine raspršene u zraku koje zraka sunčeve svjetlosti čini vidljivim: niti su zbiljne niti nezbiljne.

Ebu-l-Hasan eš-Šazili (umro 1258.)

Zašto tražiš Lejlu (Božansku Zbilju), kada se ona objavljuje u tebi? Ti sudiš da je ona drugo, ali ona nije ništa drugo nego ti.

Muhammed el-Harraq (umro 1845.)

Ljepota muškarca je u njegovoj inteligenciji, a inteligencija žene u njezinoj ljepoti.

Sufijski izrijek

Istina se topi kao snijeg kada je u rukama onoga čija se duša ne topi kao snijeg kada je u rukama Istine.

Pripisano *Ahmadu al-Alawiju*

Devedesetdevet Božijih IMENA

"Bogu pripadaju Imena najljepša; prizivajte Ga njima"

(*Wa li 'Llāhi 'l-asmā'u 'l-husnā, fa 'd'ū-hu bi-hā.*)

Kur'an, Sura "Bedemi", 7:180

Allāh = Bog

(1) *ar-Rahmān* = Milostivi
(2) *ar-Rahīm* = Samilosni
(3) *al-Malik* = Kralj
(4) *al-Quddūs* = Sveti
(5) *as-Salām* = Mir
(6) *al-Mu'min* = Vjerni
(7) *al-Muhaimin* = Zaštitnik
(8) *al-'Azīz* = Snažni
(9) *al-Džabbār* = Popravitelj
(10) *al-Mutakabbir* = Sveveliki
(11) *al-Khāliq* = Stvoritelj
(12) *al-Barī* = Načinitelj
(13) *al-Musawwir* = Oblikovatelj
(14) *al-Ghaffār* = Mnogo Praštajući
(15) *al-Qahhār* = Savladatelj
(16) *al-Wahhāb* = Darivatelj
(17) *ar-Razzāq* = Opskrbitelj
(18) *al-Fattāh* = Otvoritelj
(19) *al-'Alīm* = Sveznajući
(20) *al-Qābiz* = Stezatelj
(21) *al-Bāsit* = Širitelj
(22) *al-Khāfiz* = Unizitelj
(23) *al-Rāfi'* = Uzvisitelj
(24) *al-Mu'izz* = Koji čast daruje
(25) *al-Muzīl* = Uništitelj
(26) *as-Sāmi'* = Koji sve čuje

(27) *al-Basīr* = Koji sve vidi
(28) *al-Hākim* = Vladalac
(29) *al-‘Ādl* = Pravedni
(30) *al-Latīf* Blagi
(31) *al-Khabir* = Svega Svjesni
(32) *al-Halīm* = Slatki
(33) *al-‘Azīm* = Uzvišeni
(34) *al-Ghafūr* = Praštajući
(35) *aš-Šakūr* = Zahvalni
(36) *al-‘Alī* = Visoki
(37) *al-Kabīr* = Veliki
(38) *al-Hāfiz* = Čuvatelj
(39) *al-Muqīt* = Osnažitelj
(40) *al-Hasīb* = Obračunatelj
(41) *al-Džalīl* = Veličanstveni
(42) *al-Karīm* = Plemeniti
(43) *al-Raqīb* = Pazitelj
(44) *al-Mudžīb* = Odobritelj
(45) *al-Wāsi‘* = Sveobuhvatajući
(46) *al-Hakīm* = Mudri
(47) *al-Wadūd* = Ljubeći
(48) *al-Madžīd* = Slavljeni
(49) *al-Bā’ith* = Proživitelj
(50) *aš-Šahīd* = Svjedočeči
(51) *al-Haqq* = Istina
(52) *al-Wakīl* = Staratelj
(53) *al-Qawī’* = Snažni

(54) *al-Matīn* = Čvrsti
(55) *al-Walī* = Zaštitnik
(56) *al-Hamīd* = Hvale Dostojni
(57) *al-Muhsī* = Svega Pobrajatelj
(58) *al-Mubdī* = Započinjatelj
(59) *al-Mu‘īd* = Povratitelj
(60) *al-Muhjī* = Oživitelj
(61) *al-Mumīt* = Usmrtitelj
(62) *al-Hajj* = Živi
(63) *al-Qajjūm* = Optrajavajući
(64) *al-Wādžid* = Nalazitelj
(65) *al-Madžīd* = Slavni
(66) *al-Wāhid* = Jedan i Jedini
(67) *al-Samad* = Vječni
(68) *al-Qādir* = Moćni
(69) *al-Muqtadir* = Svega Nadvladatelj
(70) *al-Muqaddim* = Unapreditelj
(71) *al-Mu’akhir* = Unazaditelj
(72) *al-Awwal* = Prvi
(73) *al-Ākhir* = Posljednji
(74) *al-Zāhir* = Vanjski
(75) *al-Bātin* = Unutarnji
(76) *al-Wālī* = Upravljatelj
(77) *al-Muta‘ālī* = Preuzvišeni
(78) *al-Barr* = Pravični
(79) *at-Tawwāb* = Grijeha Otpustitelj
(80) *al-Muntaqim* = Osvetnik

(81) *al-‘Afūw* = Isprike Primatelj

(82) *ar-Ra‘ūf* = Ljubazni

(83) *Māliku’l-Mulk* = Kralj Kraljevstva

(84) *Dhu’l-Džalāli wa’l-Ikrām* = Veličanstva i Plemenitosti Vlasnik

(85) *al-Muqsit* = Pravde Djelitelj

(86) *al-Džāmī‘* = Okupljatelj

(87) *al-Ghanī* = Bogati

(88) *al-Mughnī* = Bogatstva Darivatelj

(89) *al-Mu’ti* = Davatelj

(90) *al-Māni‘* = Uskratitelj

(91) *ad-Darr* = Ustrašitelj

(92) *an-Nāfi‘* = Koristi Darivatelj

(93) *an-Nūr* = Svjetlost

(94) *al-Hādī* = Uputitelj

(95) *al-Badī‘* = Neusporedivi

(96) *al-Bāqī* = Nikadprestajući

(97) *al-Warith* = Nasljeditelj

(98) *ar-Rašīd* = Usmjeravatelj

(99) *as-Sabūr* = Strpljivi

ILUSTRACIJE ISLAMSKE UMJETNOSTI I ARHITEKTURE

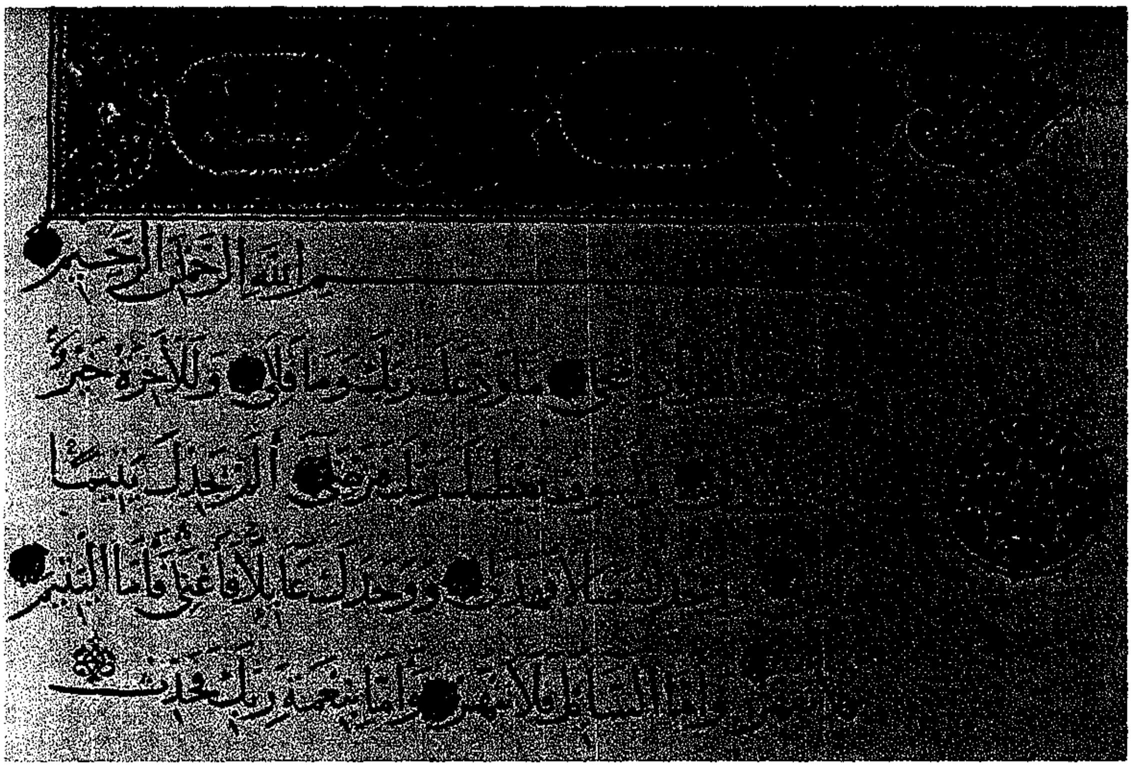

Kur'an: Sura "Svitanje," 93:1-11 (Vidi str.: 32)

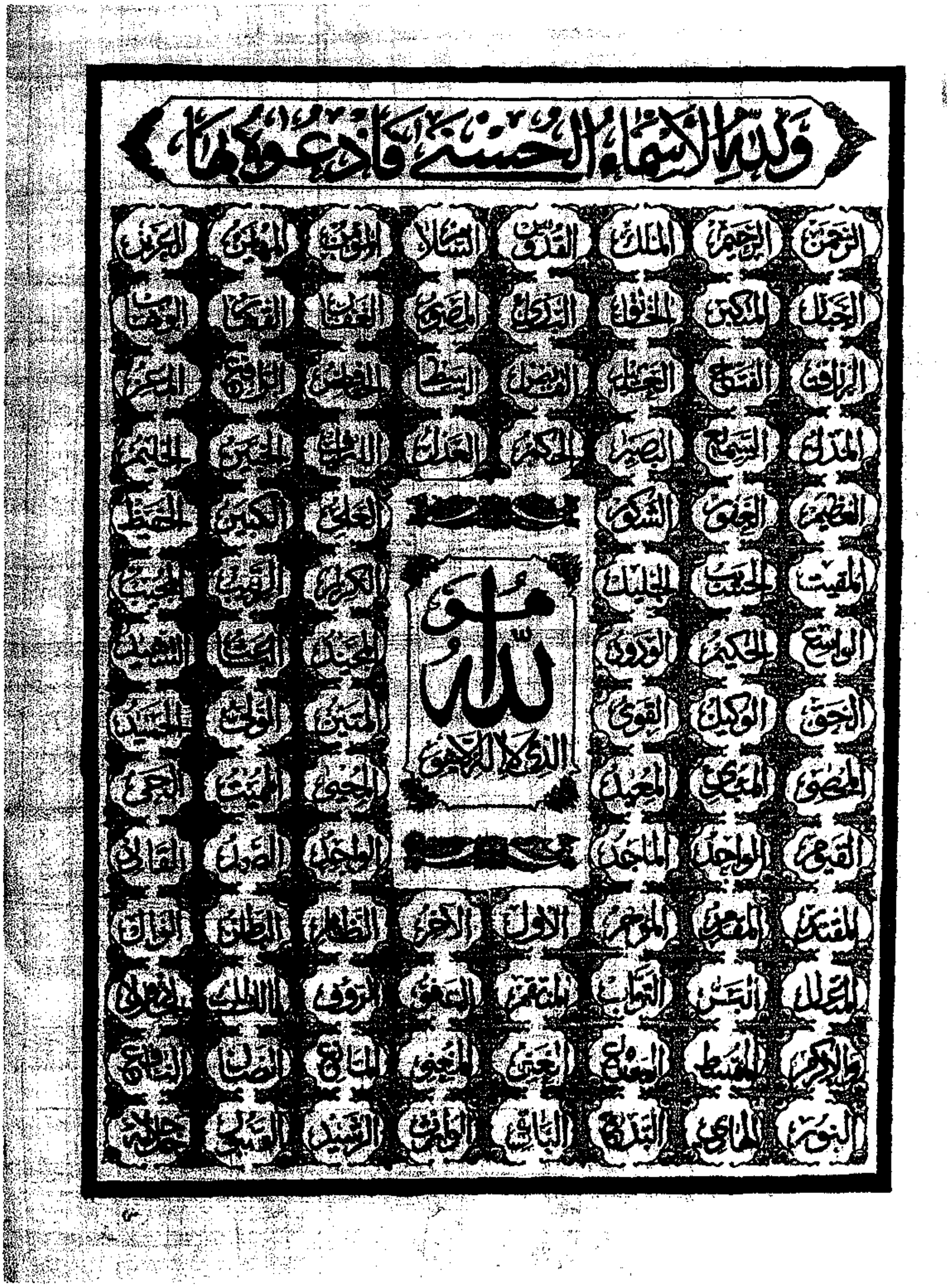
ولله الأسماء الحسنى فادعوه بها
هو الله
الذي لا إله إلا هو

Devedesetdevet Božijih Imena

Uzglavlje: "Bogu pripadaju Imena najljepša; prizivajte Ga njima" (Kur'an, Sura "Bedemi," 7:180) (vidi str. 101-104)

Podnožje: "On je Bog. Nema boga osim Njega." (Sura "Pripovijest," 28:70)

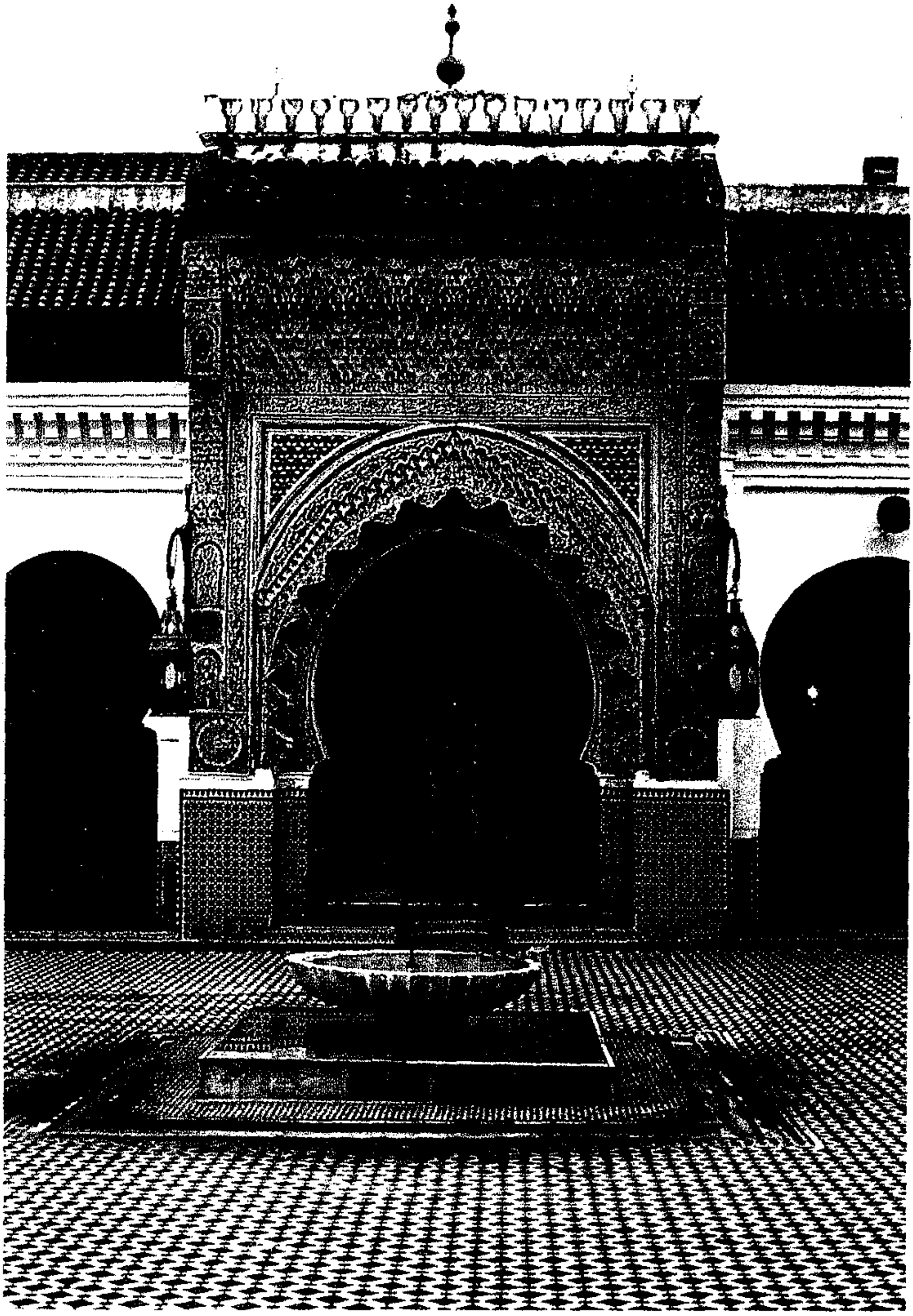

Fez, Maroko: Krawiyin džamija (X stoljeće)

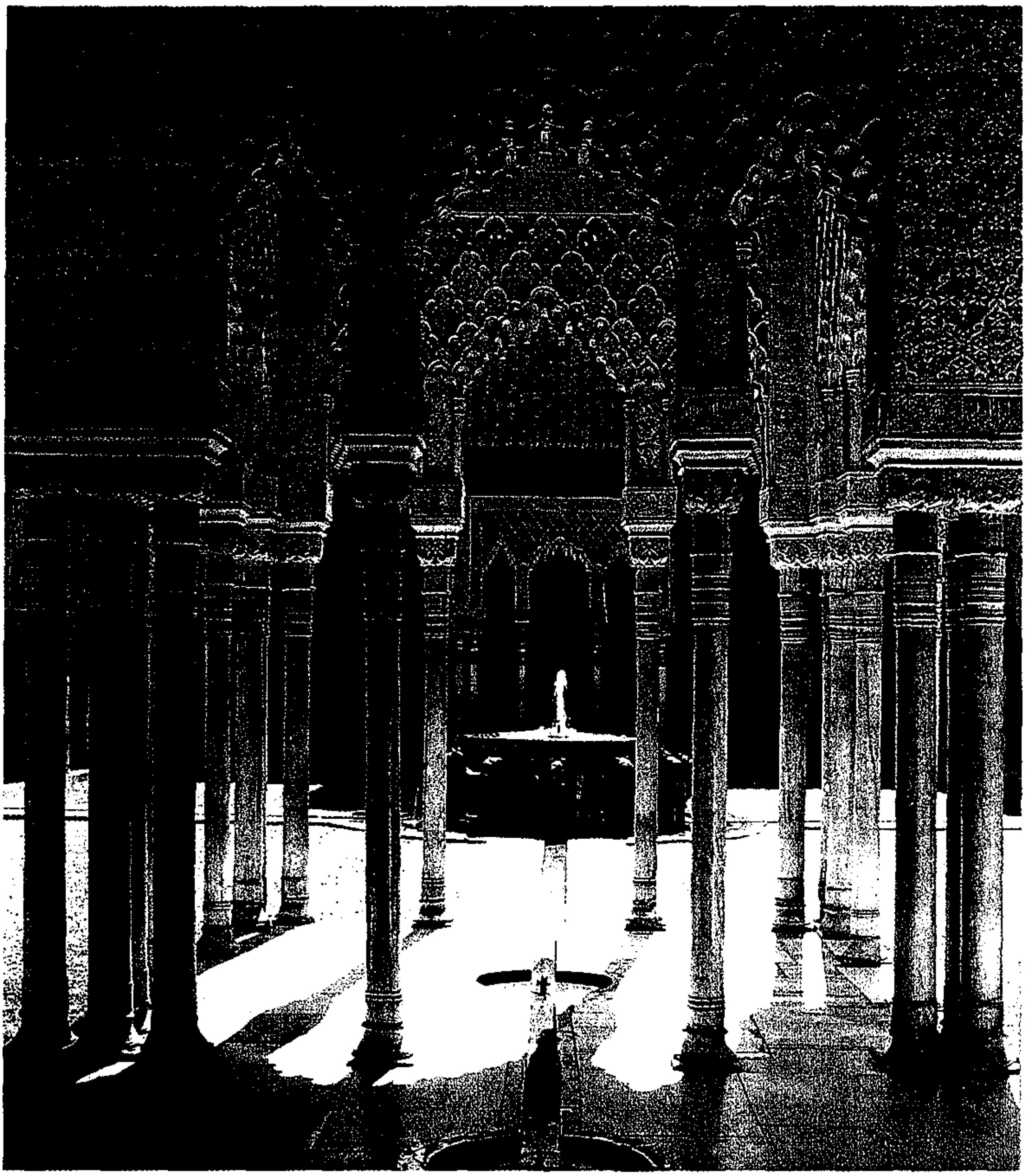

Gradana, Španija: Dvorana Lavova (XIII - XIV stoljeće)

Kordoba, Španija: Velika džamija, molitvena dvorana (IX stoljeće)

Konja, Turska: Ince minara, glavni ulaz (XII - XIII stoljeće)

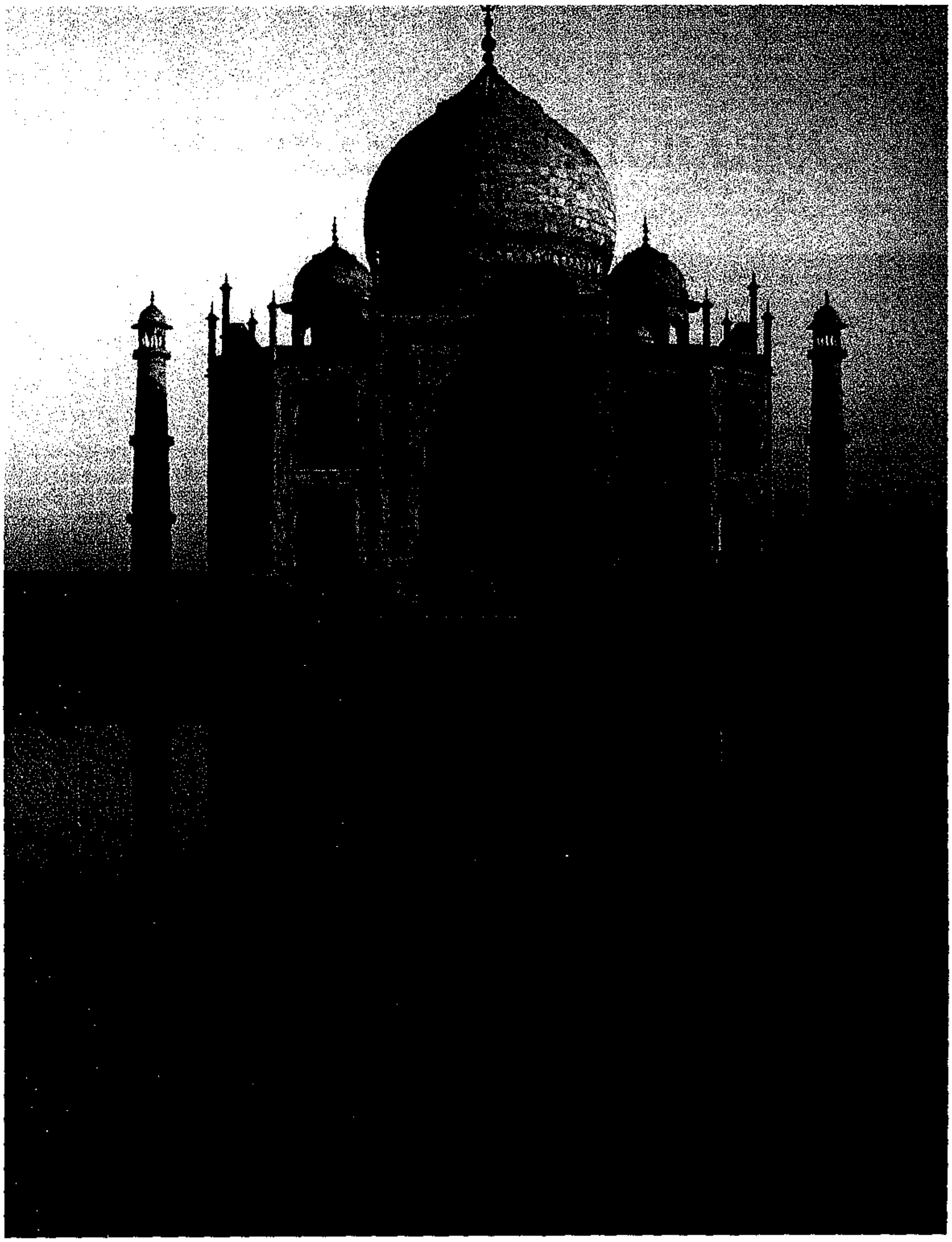

Agra, Indija: Tadž Mahal (XVII stoljeće)

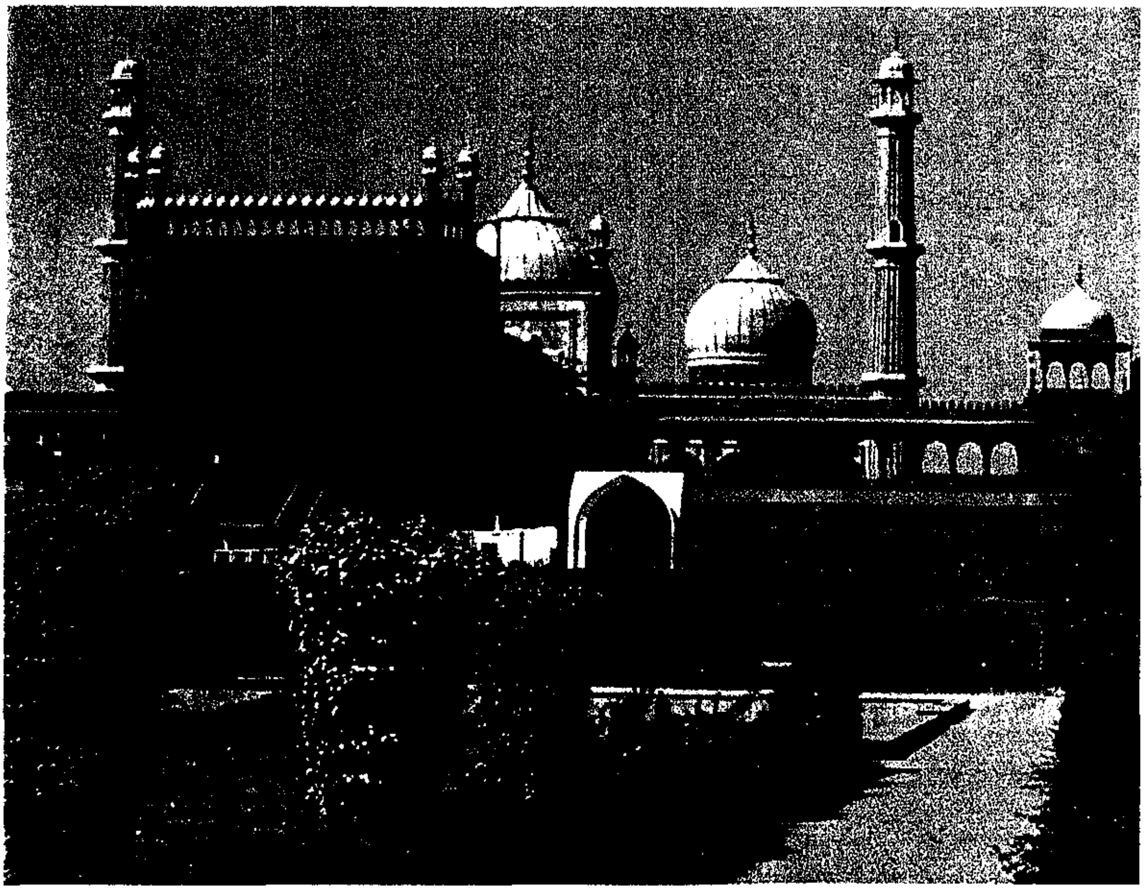

Delhi, India: Džama mesdžid "Saborna džamija" (XVII stoljeće)

ODABRANA BIBLIOGRAFIJA

A. KNJIGE O SUFIZMU

Schuon, Frithjof

Razumijevanje islama. Sarajevo, BA: El-Kalem, 2008.

Ubjedljivo najbolje objašnjenje islama i sufizma.

Sufizam: Veil and Quintessence. Bloomington, IN: World Wisdom, 2007.

Jedna usporedba "historijskog" i "kvintesencijalnog" sufizma, sa poglavljem o arapskim filozofima.

Christianity/Islam: Perspective on Esoteric Ecumenism. Bloomington, IN: World Wisdom, 2008.

Sadržava prodornu evaluaciju šiija šizme.

Form and Substance in the Religions. Bloomington, IN: World Wisdom, 2002.

Uključuje poglavlje o arapskoj retorici, i o sufijskim stavovima o Kristu i Djevici Mariji.

Burckhardt, Titus

Introduction to Sufi Doctrine. Bloomington, IN: World Wisdom, 2008.

Autoritativno izlaganje metafizike islama i sufizma.

Fez: City of Islam. Cambridge, UK: Islamic Texts Society, 1992.

Opisujući drevni grad Fez, ova predivno ilustrirana knjiga služi kao generalni uvod u islamsku civilizaciju, pobožnost, filozofiju, i umjetnost.

Moorish Culture in Spain. Louisville, KY: Fons Vitae, 1999.

Fascinantna knjiga o muslimanskim sufijama i kršćanskim misticima, o vjernim sultanima i svetim kraljevima. Ona je prozor koji se otvara prema španskom srednjevijekovlju. Sadržava i jedno prosvjetljujuće poglavlje o arapskim filozofima.

Lings, Martin

A Sufi Saint of the Twentieth Century. Cambridge, UK: Islamic Texts Society, 1993.

Monografija o životu i učenjima alžirskog šejha Ahmada al-Alawija; sadržava detaljne opise doktrina i praksi jedne sjeveroafričke tarike.

Šta je sufizam?. Zagreb, HR: DiD - Kuća Bosanska, 1994.

Odličan pregled doktrina, duhovnih metoda, i velikih figura historije sufizma.

Macnab, Angus

Spain Under the Crescent Moon. Louisville, KY: Fons Vitae, 1999.

Jedinstvena knjiga. Jedan dirljivi izvještaj o kulturnom i religijskom suživotu u mavarskoj Šapaniji; u njoj se nalazi i nekoliko poglavlja o srednjovijekovnom španskom sufizmu.

Nikolson, Rejnold A.

Sufizam: mistici islama. Beograd, RS: Babun, 2004

Pionirski rad, prvi put objavljen 1914. godine. To je jedan izuzetan kratki pregled, kojem nedostaje doktrinarne i terminološke preciznosti, što je, ipak, sasvim razumljivo, s obzirom da se radi o najranijoj studiji.

Arberry, A. J.

Sufism. London: Allen & Unwin, 1972.

Izuzetna historijska skica, koja je, ipak, nekritična u pogledu nekih sumnjivih modernih pokreta.

Schimmel, Annemarie

Mystical Dimension of Islam. Chapil Hill, NC: University of North Carolina Press, 1975.

Izuzetan i veoma obuhvatan pregled, ali odveć nekritičan u pogledu nekih modernih figura.

Stoddart, William

Kršćani i Muslimani: što kažu jedni o drugima?. Zagreb, HR: VBZ, 2011.

Vizije sklada i supostojanja.

Šta islam znači u današnjem svijetu? Religija, Politika, Duhovnost. Sarajevo, BA: Dobra Knjiga, 2012.

Neke moderne reperkusije.

B. NEKI PRIJEVODI ORIGINALNIH SUFIJSKIH RADOVA

Attar, Feriduddin (umro 1229).

Spomenica dobrih. Sarajevo, BA: Kulturni centar I. R. Iran, 2004.

Prijevod djela *Tadkirat al-Awliya.* S perzijskog preveo Muamer Kodrić

Ibn Arabi, Muhjiddin (1165-1240).

Sufije Andaluzije. Sarajevo, BA: O. Jerlagić, 2005.

Prijevod engleskog prijevoda knjige *Ruh al-Quds* ("Duh Svetosti") sa izvadcima iz *Ad-Durrat al-Fakhira* ("Dragocijeni Biser"). S engleskog preveo Omer Jerlagić.

El-Iskenderi, Ibn Ataulah (umro 1309).

Mudrosti. Sarajevo, BA: El-Kalem, 2002.

Prijevod djela El-Hikem ("Knjiga Mudrosti"). S arapskog preveo Ismail Ahmetagić

Rumi, Jalal ad-Din (1207-1273).

Discourse of Rumi. Richmond: Curzon Press, 1993.

Preveo A. J. Arberry.

Al-Darqawi, Muhammed al-Arabi (1743-1823)

Pisma Šejha Darkavija. Sarajevo, BA: El-Kalem, 2004.

Odgovori koji su od pomoći za stalno ponavljajuće duhovne probleme. Sa španskog preveo Dragan Bećirević.

C. ISLAMSKA UMJETNOST

Budući da je islamska umjetnost — koja je u isti mah posebna i općenita — poput izvanjske kristalizacije sufizma, mi navodimo slijedeće bogato ilustrirane knjige:

Burckhardt, Titus

Art of Islam: language and meaning. Bloomington, IN: World Wisdom, 2009.

U ovome prefinjenom svesku, intelektualna počela i duhovna uloga umjetničke kreativnosti u svojim raznovrsnim islamskim formama, bogato je i lucidno prikazana, i popraćena mnogim prelijepim ilustracijama u boji.

Lings, Martin

Splendours of Qur'an Calligraphy and Illuminaton. Vaduz, Liechtenstein: Thesaurus Islamicus Foundation, 2005.

Plijeneće reprodukcije u boji. Prava riznica kur'anske kaligrafije.

Michon, Jean-Louis

Introduction to Traditional Islam: Foundations, Art, and Spirituality. Bloomington, IN: World Wisdom, 2008.

Fitzgerald, Michael and Judith

The Universal Spirit of Islam: From the Koran and Hadith. Bloomington, IN: World Wisdom, 2006.

Bogat i prosvjetljujući tekst, popraćen veličanstvenim ilustracijama.

Grube, Ernst

The World of Islam. London: Paul Hamlyn, 1966.

Barrucand, Marianne i Bednorz, Achim

Moorish Architecture in Andalusia. Cologne: Tachen, 2002.

Ukrašeno predivnim fotografijama.

Od istoga autora:

Sufizam: mistička učenja i postupci islama
(El-Kalem, Sarajevo, 2005.)

Prisjećanje u svijetu zaboravljanja:
razmišljanja o tradiciji i postmodernizmu
(Dobra Knjiga, Sarajevo, 2009.)

Kršćani i muslimani: što kažu jedni o drugima?
(V. B. Z., Zagreb, 2011.)

Nepobjediva mudrost: navodi svetih spisa,
svetaca i mudraca u svim vremenima i mjestima
(Dobra Knjiga, Sarajevo, 2011.)

Šta islam znači u današnjem svijetu?
(Dobra Knjiga, Sarajevo, 2012.)

Hinduism and its Spiritual Masters
(Fons Vitae, Louisville, Kentucky, 2007.)

An Illustrated Outline of Buddhism:
The Essentials of Buddhist Spirituality
(World Wisdom, Bloomington, Indiana, 2013.)

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

141.336
28-12

SUFIZAM : osnove islamske duhovnosti / [priredio] William Stoddart ; prijevod s engleskog Asim Delibašić ; s predgovorom R. W. J. Austina. - Sarajevo : Dobra knjiga, 2014. - 123 str. : ilustr. ; 21 cm

Prijevod djela: Outline of Sufism. - Predgovor: str. 7-13. - Bibliografija str. 117-122 ; bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-27-183-0
1. Stoddart, William
COBISS.BH-ID 21227526